

צבא ואסטרטגיה

גיליון מיוחד | אפריל 2014
לחימה במרחבים צפופי אוכלוסין - סיכום כנס

אתגרי לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין | גבי סיבוני

מדוע הגרילה העירונית מתפשטת? | עזר גת

הפעלת חימוש באזורים צפופי אוכלוסין | יצחק בן-ישראל

לחימה במרחב העירוני | גל הירש

תפיסת 'העצמי' לעומת 'האחר'

כחובה דתית: השריעה האסלאמית | דוד בוקעי

טוהר הנשק וחסינותם של לא-לוחמים - איסור בלתי-מומתנה | נעם זוהר

צדק במלחמות עצמאות אסימטריות | יצחק בנבג'י

היחס הראוי לאוכלוסייה השלישית - לא לוחמים ולא אזרחים | אסא כשר

לוחמה באזורים צפופי אוכלוסייה: זיהוי, הבחנה והרתעה | תומס א' איירס

התפיסה המתפתחת של הרכיב האזרחי בלחימה | גיא שטולץ

עימותים חמושים וטרור: זיהוי יעדים צבאיים | לורי בלנק

היבטים משפטיים במבצע עמוד ענן | דני עפרוני

האתגרים המלווים לוחמה צבאית במרחבים צפופי אוכלוסין:

נקודת מבט אוסטרלית | מארק אוונס

סיכום | עמוס ידלין

צבא ואסטרטגיה

גיליון מיוחד | אפריל 2014

לחימה במרחבים צפופי אוכלוסין - סיכום כנס

3 דבר העורך

5 אתגרי לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין

גבי סיבוני

9 מדוע הגרילה העירונית מתפשטת?

עזר גת

15 הפעלת חימוש באזורים צפופי אוכלוסין

יצחק בן־ישראל

19 לחימה במרחב העירוני

גל הירש

25 תפיסת 'העצמי' לעומת 'האחר' כחובה דתית: השריעה האסלאמית

דוד בוקעי

37 טוהר הנשק וחסינותם של לא־לוחמים – איסור בלתי־מותנה

נעם זוהר

41 צדק במלחמות עצמאות אסימטריות

יצחק בנבגי

47 היחס הראוי לאוכלוסייה השלישית – לא לוחמים ולא אזרחים

אסא כשר

51 לוחמה באזורים צפופי אוכלוסייה: זיהוי, הבחנה והרתעה

תומס א' איירס

55 התפיסה המתפתחת של הרכיב האזרחי בלחימה

גיא שטולץ

59 עימותים חמושים וטרור: זיהוי יעדים צבאיים

לורי בלנק

63 היבטים משפטיים במבצע עמוד ענן

דני עפרוני

69 האתגרים המלווים לוחמה צבאית במרחבים צפופי אוכלוסין:

נקודת מבט אוסטרלית

מארק אוונס

81 סיכום

עמוס ידלין

צבא ואסטרטגיה

כתב העת **צבא ואסטרטגיה** מיועד להעשיר, להפרות ולהעמיק את השיח הציבורי באשר למרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי בישראל.

המאמרים המופיעים בכתב עת זה, הרואה אור שלוש פעמים בשנה, נכתבים על ידי חוקרי המרכז ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחברים לבדם. כתב העת **צבא ואסטרטגיה** רואה אור במסגרת תכנית המחקר 'צבא ואסטרטגיה', המתנהלת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

עורך ראשי: אלוף (מיל.) עמוס ידלין

עורך: ד"ר גבי סיבוני

חברי המערכת: תא"ל (מיל.) אודי דקל, ד"ר עודד ערן, פרופ' זכי שלום
מתאם כתב העת: דניאל כהן

ועדה מייעצת:

סונג'וי ג'ושי / מרכז אובזרבזר למחקר, הודו	אירופאים ואמריקניים, יוון
פטר ויגו ג'קובסון / הקולג' הדני המלכותי להגנה, דנמרק	תיאו נית'לינג / אוניברסיטת המדינה החופשית, דרום אפריקה
רוט דיאמינט / אוניברסיטת טורקוואטו די טלה, ארגנטינה	גלן מ. סגל / סקוריטס ויגילאטא, אירלנד
מטין הפר / אוניברסיטת בילקנט, אנקרה, תורכיה	פרנק ג'. סילופו / אוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון, ארצות הברית
ג'יימס ג'. ווירץ / בית הספר הימי ללימודים מתקדמים, ארצות הברית	סטפן ג'. סימבלה / אוניברסיטת פן סטייט, ארצות הברית
ריכרדו ישראל זיפר / האוניברסיטה האוטונומית של צ'ילה, צ'ילה	ט.ו. פאול / אוניברסיטת מקגיל, קנדה
דניאל זירקר / אוניברסיטת וואיקאטו, ניו זילנד	מריה רחל פריר / אוניברסיטת קוימברה, פורטוגל
ג'פרי ג'. לארסן / תאגיד יישומי מדע בינלאומי SAIC, ארצות הברית	מרים דאן קאוולטי / המכון הפדרלי השוויצרי לטכנולוגיה, ציריך, שוויץ
ג'יימס לואיס / המרכז למחקר ללימודים אסטרטגיים CSIS, ארצות הברית	אפרים קארש / קינגס קולג', לונדון, בריטניה
ג'ון נומיקוס / מרכז המחקר ללימודים	קאי מיכאל קנקל / האוניברסיטה האפיפיורית הקתולית של ריו דה ז'נרו, ברזיל
	ברונו תרטס / קרן למחקר אסטרטגי, צרפת

עיצוב גרפי: מיכל סמו'קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
דפוס: אליניר, פתח-תקווה

כתובת:

המכון למחקרי ביטחון לאומי, רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556.
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590. דוא"ל: info@inss.org.il

המאמרים המתפרסמים בכתב העת **צבא ואסטרטגיה**
מוצגים באתר המכון: www.inss.org.il

© 2014 כל הזכויות שמורות

(מודפס) ISSN 1565-8880 • (מקוון) ISSN 2307-9444

דבר העורך

קובץ המאמרים שבגיליון המיוחד הזה של כתב העת **צבא ואסטרטגיה**, מבוסס על דברים שנאמרו בכנס שהתקיים ב־6 בפברואר 2013 ושעסק בנושא: "אתגרי לחימה במרחבים צפופי אוכלוסין". הכנס היה פרי של שיתוף פעולה בין תכנית "צבא ואסטרטגיה" במכון למחקרי ביטחון לאומי והוועד הבין לאומי של הצלב האדום (ICRC).

הלחימה באזורים מאוכלסים בצפיפות מציבה אתגרים מורכבים ביותר ומהווה אתגר משמעותי לכל כוח לוחם. בעיקר הדברים אמורים בכל הקשור למציאת האיזון המיטבי בין צרכי ביצוע המשימה הצבאית לבין צרכי הגנת האוכלוסייה האזרחית שאיננה מעורבת בלחימה.

שיתוף הפעולה של תכנית "צבא ואסטרטגיה" עם הוועד הבין לאומי של הצלב האדום נובע מההבנה שהדיון באתגרי הלחימה בסביבה המאוכלסת בצפיפות נדרש להיות רב לאומי ועליו לכלול מפקדים, אנשי אתיקה ומשפטנים ממדינות דמוקרטיות הנדרשות להתמודד על דילמות דומות. זאת במטרה לשכלל את הידע, ולפעול לגיבוש של תפיסות לחימה שיוכלו לאפשר עמידה במשימה של הצבא הלוחם למול עמידה במחויבות המשפט ההומניטארי הבין לאומי.

גבי סיבוני

מנהל תכנית המחקר "צבא ואסטרטגיה"
ועורך כתב העת **צבא ואסטרטגיה**

אתגרי לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין

גבי סיבוני

הלחימה בשטחים צפופים נובעת, בין היתר, מהגידול באוכלוסיית העולם ובמספר המבנים, ומכך שאין כמעט שטחים לא בנויים שיש הגיון אסטרטגי להילחם בהם. אבל מבחינת מדינת ישראל, לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין נובעת בעיקר מהעובדה שהאויבים שלנו החליטו לעשות מעשה. הם שינו את התפיסה שהתפתחה בתחילת ההתמודדות שלהם עם קיומה של מדינת ישראל, והעבירו את יכולות האש שלהם לתוך שטחים מיושבים. פורסם כבר שחזבאללה, לדוגמה, מיקם את יכולות האש והשיגור שלו ב־160 כפרים במרחבי דרום־לבנון בצורה מכוונת, כדי לשפר את השרידות ואת היכולת שלו להמשיך לירות מדרום־לבנון, בדיוק משום שאנחנו מתקשים להילחם בשטחים מיושבים, ומצד שני – הכניס את האזרחים של מדינת ישראל לתוך קו האש, כי המטרות של השיגורים האלה מתוך האזורים המאוכלסים הן אזרחי מדינת ישראל. כלומר, נוסף לכך שהעולם נעשה צפוף יותר, גם האויב שלנו בחר בשיטה שמנצלת את העובדה הזאת.

מבחינת האתגרים שמדינת ישראל צריכה להתמודד איתם, התגבשה בעשור האחרון דוקטרינה של שלושה שלבי פעולה עיקריים. השלב הראשון הוא תקיפת מטרות ערכיות מאוד בנוכחות אוכלוסייה, ללא אזהרה וללא שום התרעה מוקדמת. כלומר, אם יש מטרות שפוטנציאל הנזק שלהן מבחינת שיקולי החוק הבינלאומי הוא כזה שהיתרון המושג מהתקיפה הוא גדול מאוד – בשל הנזק שהם יכולים לגרום למדינת ישראל אם לא יותקפו – נתקוף את המטרות הללו. השלב השני – אחרי ההתקפה ניתנת אזהרה אפקטיבית ככל שניתן לאוכלוסייה שנמצאת במרחב הזה. האזהרה מתבצעת באמצעות מגוון הכלים שעומדים לרשות הצבא, החל מעלונים, מסרונים, טלפונים, אתרי אינטרנט – בכל דרך שניתן להגיע לתושבים כדי שיתפנו לצורך ההגנה עליהם. הפינוי נועד למנוע מצב של פגיעה באזרחים. השלב השלישי – אחרי שמתקבלת אינדיקציה שהמסה הקריטית של התושבים התפנתה, עובר הצבא לתקיפה רחבה של המטרות, גם לתקיפה וגם לתמרון בכניסה לשטח.

ד"ר גבי סיבוני, ראש תכנית 'צבא ואסטרטגיה', המכון למחקרי ביטחון לאומי

צריך להבין שכל זה קורה כתוצאה מירי או ממערך של אירועי ירי, כשמגיעים למצב בלתי-נסבל שבו מדינת ישראל לא יכולה להבליג. את האירועים הללו ראינו גם במלחמת לבנון השנייה, גם ב"עופרת יצוקה" וגם ב"עמוד ענן" – כשהאיום מגיע לסף שהוא בלתי-נסבל למדינת ישראל, רק אז נכנסים לפעולה במתווה המתואר. בשיטה זו ניתן לקוות, שמספר הנפגעים האזרחיים יהיה נמוך ככל האפשר, וזאת המטרה, במקביל להפסקת האיום על מדינת ישראל. בסופו של דבר, ההישג הנדרש ממערכת הביטחון או מהצבא הוא הפסקת האיום הזה ומניעת הישנותו בעתיד. לכן הדבר צריך לקרות מהר ככל האפשר, ובעוצמה כזאת שתפסיק אותו ותמנע ממנו להוות איום על תושבי ישראל שנמצאים באותה עת במקלטם.

המכון למחקרי ביטחון לאומי ערך סימולציה שניסתה לבחון את השלב השלישי – אחרי שהאוכלוסייה התפנתה וצה"ל נערך לתקוף מערכים צבאיים. אלה הנתונים: צילומי אוויר מראים שטילים נורו מתוך כפר וידוע שיש שם משגרים נוספים. שתי יממות לפני התקיפה פוזרו בכפר עלונים המורים לאוכלוסייה לפנות את הכפר. המצב הוא שלא כל האוכלוסייה התפנתה – חלקם הוכרחו על ידי פעילי הארגון החמוש להישאר כדי להגן בגופם על אזורים רגישים. קיימת הנחה שנותרו בכפר ילדים, קשישים ונכים, או כאלה שנשארו כדי להגן על רכושם. חלק מהנשארים הם קרובי משפחה של חברי הארגון. אין הערכה מודיעינית ביחס למספר הנשארים, או היכן בדיוק הם נמצאים. הכפר מלא טילים, נשק נגד מטוסים ונגד טנקים מסוגים שונים. בלב הכפר יש אזרחים והוא ממולכד וממוקש. בכפר 20-25 לוחמים שנמצאים במארבים מוסווים היטב והם מתכוננים לחטוף חיילים ישראלים, אם ייכנסו לכפר. הפעילים עצמם אינם לובשים מדים ולא ניתן להבחין ביניהם לבין האזרחים. סוללות 'כיפת ברזל' עם יכולת הצלחה של 85 אחוזים הוצבו בעמדות הגנה. יש שני תרחישי מבצע אפשריים: באחד מהם ידוע באיזה בניין נמצאים המשגרים ומה יכולת השיגור שלהם, בתרחיש השני אין מידע כזה. טיל נורה לעבר יישוב ישראלי ופוגע באזרחים ובמרחב האזרחי. הזמן הוא גורם קריטי ויש לקבל החלטה מבצעית במהירות.

הדילמה המתוארת ששימשה בסימולציה היא אמיתית ואינה תיאורטית, היא חלק מהדילמות השגרתיות שעלינו להתמודד איתן. בדילמה זו ניתנו מגוון הכלים שעומדים לרשות המפקד הצבאי, החל מהפעלה של אש מדויקת במדרגים שונים ובסוגים שונים, דרך הפעלה של אש ארטילרית – אש תותחים שהיא סטטיסטית מעיקרה, וכלה בכניסה של כוח קרקעי לתוך המתחם כדי להפסיק את הירי ממנו. בסימולציה ניסינו לברר את הבעיות שעולות תוך חיבור בין שלושה גורמים: המפקד המבצעי, שהוא למעשה הגורם המוביל שצריך לקבל את ההחלטה; הייעוץ המשפטי – הגורמים המשפטיים שיכולים לתת למפקד את הייעוץ הדרוש; גורם אתיקה שיוכלו לספק את המצע האתי לדיון זה.

עיקרי הדברים שעלו: תחילה יש להבין שאנחנו פועלים בתנאים של חוסר מודיעין באשר למספר האזרחים שנותרו באזור המיועד לתקיפה. ידוע לנו שחלק גדול מתפנה, אבל ברוב המקרים נתקשה לדעת כמה אזרחים נותרו מאחור ובאילו נסיבות – האם הם אזרחים שנותרו מרצון, או כתוצאה מאיומים של הארגון שמחזיק אותם, וכאן עלינו לבחון האם כל המתחם הזה הוא מטרה לגיטימית, או שמא היא לגיטימית רק אם אנחנו יודעים היכן בדיוק ממוקמים מקורות השיגור, כאשר ידוע גם שיש למתחם היסטוריה צבאית והוא מוגן בצורה צבאית. הדיון עסק גם בעקרון ההבחנה וגם בהיבט של מידתיות התקיפה של המטרות הללו. נושא השימוש במגוון הכלים עלה גם בדיון זה – האם שימוש בכלים מדויקים נותן מענה טוב יותר. עם זאת יש לזכור שלא תמיד יש לנו יכולת להשתמש בכלים מדויקים, הם אינם זמינים תמיד למפקד המבצעי ולפעמים הוא נותר רק עם כלים מועטים. הוא יכול להביא חיילים למקום או לפגוע באש מרחוק ומהקרע באמצעות טנקים, או על ידי טילים של כוחות קרקעיים או באמצעות ירי ארטילרי לתוך השטח, תוך הבנת מגבלות הדיוק של ירי ארטילרי, וכן מבחינת יכולת הפיזור וחוסר ההבחנה שלו.

ניסינו לבחון את היתרונות והמגבלות של כל שיטה. לא ניסינו להגיע לפתרונות בית ספר' משום שאין פתרונות כאלה לבעיה הזאת. ניסינו להבין את הבעיות ולהציף אותן לכלל המשתתפים כדי שגם אנשים שבאים מעולם המשפט – מהצלב האדום, לדוגמה, ייחשפו לבעיות הרלוונטיות האלה, וכדי שאנשים מהתחום המבצעי ייחשפו לצד השני.

הדיון עסק בצורך להגן על אזרחי המדינה מחד, שזו המטרה העליונה שלנו, ומאידך – למנוע פגיעה לא-מידתית באזרחים. עלו דילמות בהקשר של הגנת הכוח – מה קורה כשכוח מתמרן נכנס למתחם, מה המדדים שלנו, מהם השיקולים והדילמות לגבי הגנת האזרחים בצד השני והכנסת כוח שלנו לתוך מתחם שמוגן בצורה כזאת. למרות שכולנו אומרים 'אזרחים הם אזרחים בכל מקום', הדילמה העיקרית שעלתה, ואני סבור שכולם יוכלו להכיר בה, היא שקשה לדרוש ממפקד להתייחס לאזרחים בצד השני כמו אל בני המשפחה שלו, בטענה שהמשפחה שלו שקולה למשפחתו של המפגע בצד השני. אנחנו מבינים את דרישות החוק, אבל זוהי הדילמה וקשה מאוד לדרוש זאת.

העמדה של הארגונים הבינלאומיים ושל הקהילה הבינלאומית כלפי בעיה זו תמוהה בעיניי. אנחנו מודעים לבעיה ומתמודדים איתה, אבל לא נשמעת מצד הקהילה הבינלאומית כל דרישה או תביעה ממי שנוקט שיטה שהיא עצמה פשע מלחמה, כלומר, יורה מתוך סביבה אזרחית ומשתמש באזרחים כמגן, ולא נעשה דבר בעניין. אין לכך תהודה, אם יש דרישה כזו היא כנראה נסתרת מאוד.

אנחנו לא רואים, למשל, שמישהו תובע את מנהיג חמאס בבתי הדין הבינלאומיים, מגיש נגדו תביעה, מוציא נגדו צו מעצר בינלאומי על פשעי מלחמה. האבסורד גדול עוד יותר – דו"ח של human right watch שפורסם אחרי "עמוד ענן" מבקש מחמאס להעניש בחומרה את מי שירה על שטחים אזרחיים. זוהי דרישה מגוחכת ובלתי-מציאותית. דו"ח גולדסטון אחרי "עופרת יצוקה" הגדיל לעשות, וביקש מחמאס לחקור את העניין הזה. במילים אחרות, יש עיוות בתפיסה של הקהילה הבינלאומית ביחס לבעיה, ובהסתכלות שלה על שני הצדדים. לכן, קשה להתייחס ברצינות לאמירות אלה כשהאסטרטגיה המפורשת של האויב שלנו היא באופן מובנה פשע מלחמה. אי לכך אני סבור שאסור לקבל זאת בשתיקה, ויש לדרוש מהקהילה הבינלאומית לעמוד מאחורי דבריה. כלומר, אם זהו פשע מלחמה, בבקשה לומר את הדברים בצורה המפורשת, שיוצאו צווי מעצר ושיהיו תביעות גם נגד הגורמים בלבנון ובעזה.

מדוע הגרילה העירונית מתפשטת?

עזר גת

סיבה אחת מובנת מאליה להתפשטות הגרילה העירונית היא התהליך הכפול של מודרניזציה וגידול דמוגרפי מהיר, הגורמים לכך שאזורי המגורים מתרחבים באופן דרמטי ומרוכזים בעיקרם בשטחים אורבניים: עיירות וערים. אבל קיימת סיבה נוספת להתפשטות הגרילה העירונית, הקשורה באופן הדוק להתפשטותה ולהצלחתה של הגרילה בכלל בתקופתנו. תחילה יינתן הסבר על הסיבה העיקרית להתפשטותה של הגרילה בכלל, ולאחר מכן יוצג הקשר של התפשטות זו לכניסה הגוברת של הגרילה אל תוך אזורים עירוניים. כאמור, שתי ההתפתחויות הללו קשורות באופן הדוק והסיבה להן, על אף שהיא אמורה להיות ברורה מאוד ומובנת לכל אחד, רחוקה מהכרה כללית.

אכן, הצלחת הגרילה במאה השנים האחרונות מהווה תעלומה, כשהגרילה קנתה לעצמה מוניטין בלתי־מנוצחים כמעט. מעצמות אדירות שהצליחו למחוך את החזקות שבמעצמות היריבות נכשלות במאמצייהן נגד החלשים שביריבים. אולם קושי זה אינו אוניברסלי, אלא הוא בעיקרו נחלתן של דמוקרטיות ליברליות, ונובע מכך שהן דמוקרטיות וליברליות. התנהגותן של הדמוקרטיות בתחום הלוחמה בגרילה – שהיא מושא לביקורת תכופה ולעיתים מוצדקת – היא בפועל אות כבוד עבורן, וגם הסיבה לכישלונותיהן.

לאורך כל ההיסטוריה, הכרעת גרילה חייבה לחץ נטול עכבות על האוכלוסייה האזרחית שמתוכה הגרילה פועלת – לחץ שדמוקרטיות ליברליות מודרניות אינן רואות יותר כלגיטימי. עובדה פשוטה זו הודגשה לראשונה על ידי חברי, ד"ר גיל מרום, כיום באוניברסיטת סידני. דמוקרטיות פְּה־מודרניות כמו אתונה ורומא, כמו גם מדינות טוטליטריות ואוטוריטריות מודרניות, לא היססו לפגוע פגיעה קשה מאוד באזרחים, או לאיים בפגיעה כזאת להשגת הרתעה, וככלל אכן לא התקשו ואינן מתקשות בדיכוי. נכוונת לשימוש באמצעים כאלה הייתה ונשארה תנאי בל־יעבור לשלטון אימפריאלי. האימפריה הבריטית והאימפריה הצרפתית

פרופ' עזר גת, אוניברסיטת תל־אביב

יכלו לקיים את עצמן "במחיר" נמוך יחסית רק כל זמן שהן לא חשו מעצורים בהפעלת אמצעים דרקוניים, כגון אלה שהבריטים הפעילו בדיכוי הדמים של המרד ההודי ב־1857.

אולם ככל שהליברליזציה העמיקה משלהי המאה ה־19, ימיהן של אימפריות דמוקרטיות הפכו ספורים. עם פרוס המאה ה־20, כישלונה של בריטניה בדרום־אפריקה ונסיגתה הכפויה מאירלנד בישרו את העתיד לבוא עבור כל האימפריות של הדמוקרטיות. מדוע אירלנד, שלא הצליחה במשך מאות שנים להשתחרר משעבודה לבריטניה, הצליחה לפתע לזכות בחירות? הדבר קרה רק כאשר ליברלים לא מצאו עוד הצדקה להתנגד לדרישה להגדרה עצמית, וגם תפסו את השיטות הישנות של דיכוי חסר־מעצורים כבלתי־נסבלות יותר. יש לשים לב לכך שגל הדה־קולוניזציה הגדול לאחר 1945 אירע רק מול האימפריות הדמוקרטיות. האימפריות הלא־דמוקרטיות פורקו לא עקב התנגדות מקומית, אלא עקב תבוסה במלחמות העולם, במקרה של גרמניה ויפן, או עקב התפרקות השיטה הטוטליטרית עצמה, כמו במקרה של ברית־המועצות.

דוגמה להבדל זה בין הדמוקרטיות ללא־דמוקרטיות היא התנהלותה של גרמניה הקיסרית באפריקה לפני מלחמת העולם הראשונה, שהייתה חריגה אפילו על פי סטנדרטים קולוניאליים. בדרום־מערב־אפריקה הגרמנית, כיום נמיביה, מרד הילידים המקומיים, ההררו, ב־1904 נענה על ידי הגרמנים במדיניות של הכחדה. בארות המים נסתמו, חלק גדול מהאוכלוסייה גורש למדבר למות בצמא וברעב, וחלק אחר נכלא ומצא את מותו במחנות עבודה. רק 15,000 מתוך 80,000 בני ההררו נותרו בחיים. בדומה לכך, במזרח־אפריקה הגרמנית, כיום טנזניה, מרד המאג'י־מאג'י בשנים 1905 עד 1907 נענה גם הוא באסטרטגיה של חיסול. כוח גרמני קטן בן 500 איש הרס יישובים והשמיד יבולים באורח שיטתי, והביא בכך למותם של כרבע מיליון איש, רובם מרעב. אלה הן הדגמות מצמררות של יעילות השיטות הישנות של דיכוי אימפריאלי.

ספקנים יזכירו את הצלחות הגרילה נגד גרמניה הנאצית ביוגוסלביה ובברית־המועצות, אולם אין כל ספק שאילו גרמניה הייתה המנצחת במלחמת העולם השנייה והיה ביכולתה להפנות כוחות נוספים לזירות בעייתיות אלו, היו שיטות רצח העם שלה משיגות את מטרתן גם במדינות אלה. יש המזכירים את הכישלון הסובייטי באפגניסטן כדוגמת נגד, אבל אינם שמים לב לכך שאפגניסטן הייתה היוצא מן הכלל המובהק באימפריה הסובייטית. צ'צ'ניה היא המלמדת על הכלל: השיטות הסובייטיות של שלטון סטלין היו האכזריות והאפקטיביות ביותר בדיכוי ההתנגדות הצ'צ'נית, בעוד רוסיה הליברלית של ילצין הייתה אכזרית ואפקטיבית במידה הפחותה ביותר, כשרוסיה האוטוריטרית של פוטין מהווה מקרה ביניים.

כפי שציין שרלוק הולמס, דווקא "הכלב שלא נבח", הקלות היחסית שבה הוחזקה האימפריה בברית-המועצות עצמה ובמזרח-אירופה תחת יד הברזל של מוסקווא, היא האומרת דרשני. אותו הדבר חל גם על סין, שהדיכוי האפקטיבי שלה את הלאומיות הטיבטית והאויגורית צפוי להימשך כל זמן שסין נשארת לא-דמוקרטית. "הכלב שלא נבח" פירושו שאין שמים לב לכך שבכל האימפריות הטוטליטריות התקוממויות מורתעות, מדוכאות בעודן באיבן או נמחצות ביעילות, ועל כן פשוט אינן נספרות במדגם מלחמות הגרילה. המדגם מוטה בצורה חדה למלחמות של דמוקרטיות נגד גרילה – ולכישלונותיהן.

אין ללמוד מכל זאת שהדמוקרטיות התנהגו או מתנהגות כמלאכים. מעשי זוועה – בעידוד שקט של הרשויות, או יזומים על ידי הכוחות בשטח – בוצעו ועדיין מבוצעים נגד לוחמים ובלתי-לוחמים גם יחד. ובכל זאת, הגבלות חמורות על השימוש באלימות נגד אזרחים הן הסטנדרט החוקי והנורמטיבי בדמוקרטיות, ומקרים כאלה, הנחשפים בחברות פתוחות עם תקשורת חופשית, נענים בגינוי ציבורי ובפעולה משפטית. כל אלה מגבילים באורח דיקלי, על פי כל קנה מידה השוואתי, את יכולתן של הדמוקרטיות לדכא לוחמה בלתי-סדירה הפועלת בסביבה אזרחית.

הטענה ששימוש חסר-מעצורים בכוח הוא התנאי ההכרחי להצלחה בלוחמה נגד גרילה עומדת בסתירה לרעיון השכנוע לשתף פעולה (winning of hearts and minds) שהועמד כמפתח להצלחה בשיח הדמוקרטי-ליברלי העכשווי. ללא ספק, זכייה בשיתוף פעולה – לפחות מצד העלית של החברות הכבושות – באמצעות הטבות, שיתוף בשלטון ומנעמי הכוח הרך – שיחקה תמיד תפקיד מרכזי במה שמכונה 'פסיפיקציה אימפריאלית'. אולם כסיית הקטיפה הזו כיסתה תמיד אגרון ברזל שלא הותיר כל ספק באשר לתוצאותיה של התקוממות. רעיון זה אכן הפך לקו המנחה של דמוקרטיות לפסיפיקציה של חברות זרות, אבל רק משום שהן איבדו בפועל את יכולתן למחוץ בכוח את ההתנגדות בחברות כאלו. האמת הבלתי-נעימה היא שגישת השכנוע לשתף פעולה היא גם מעוטת הצלחות ביותר וגם יקרה מאוד, בעוד דיכוי כוחני הוא בעת ובעונה אחת יעיל וזול.

לאחרונה ניכרת עלייה בשימוש בגרילה בשטחים אורבניים, שהיא במידה רבה תוצאה של ניצול – שאיש אינו מודה בו, לא כל שכן מודה עליו – של ההגבלות העצמיות של הדמוקרטיות. באופן מסורתי, הגרילה פעלה בשטחים מרוחקים ומיושבים בדלילות. יישובים עירוניים היוו עבורה מלכודת מוות מול אויב חסר-מעצורים, שלא נמנע מהעלאת העיר באש, כמו בעבר, או מהריסתה עד היסוד באש ארטילרית, בתקופה המודרנית. הרציונל המסורתי הזה הודגם ב־1982 על ידי הנשיא אסד האב, כשצבאו הרס שכונות שלמות בעיר חמה באש ארטילרית,

במהלך הדיכוי האכזרי של מרד 'האחים המוסלמים', תוך שהוא הורג, על פי הערכות, בין 15 ל-25 אלף מתושבי העיר.

בימים אלה נכשל משטרו של אסד הצעיר בדיכוי ההתקוממות בסוריה, למרות האכזריות שלו. מלחמת האזרחים בסוריה נמשכת כבר כשנתיים, ומספר הנספים בה מוערך בין 50 ל-60 אלף נפש. עם זאת, יש לזכור שאסד האב הרג כמעט מחצית מהמספר הזה בשלושה ימים ובעיר אחת, ב-1982. מחשש להתערבות זרה, אסד הצעיר לא היה חופשי לחקות את אביו. רוסיה של פוטין אינה תחליף לתמיכה של מעצמת-העל הסובייטית לשעבר.

כמובן, בחצר האחורית שלה עצמה, רוסיה של פוטין הייתה חסרת-מעצורים לחלוטין, כשהרעישה את גרוז'ני באש ארטילרית ובהפצצות אוויריות כבדות והותירה אותה בהריסות בשנים 1999-2000, וחסלה בכך את ההתנגדות הצ'צ'נית בעיר תוך זמן קצר.

לעומת זאת, כוחות בלתי-סדירים הלוחמים נגד דמוקרטיה ליברלית הופכים את הערים והעיירות למעוזיהם ומוצאים מחסה בתוך האוכלוסייה האזרחית, משום שהם יכולים לסמוך על כך שיריביהם יימנעו מפעולה חסרת-אבחנה בנסיבות אלה. כך, ההרס שגרמה ישראל בכפרים של דרום-לבנון, שמהם ירה חזבאללה רקטות על יישובים בישראל בזמן מלחמת לבנון השנייה ב-2006 גרר גל של מחאות, למרות שישראל הזהירה את התושבים לעזוב, ומרביתם של כ-1000 הלבנונים שנהרגו היו אנשי חזבאללה. תגובה זו חזרה על עצמה אף יותר בזמן מבצע "עופרת יצוקה" בעזה בדצמבר 2008-ינואר 2009, מה שהפך את ישראל לזהירה כפליים בזמן מבצע "עמוד ענן" בעזה, בנובמבר 2012.

במלחמותיהם בעיראק ובאפגניסטן נאלצו גם האמריקאים להתמודד עם גרילה עירונית, שמוצאת מחסה בתוך אוכלוסייה אזרחית. יחד עם זאת, ישראל הפכה למקרה הבולט ביותר של הנסיבות החדשות, ולא רק משום שהיא חשופה לביקורת יותר מאשר ארצות-הברית. ישראל מיוחדת בכך שהבלתי-סדירים הלוחמים בה אינם עושים זאת בארצות רחוקות, אלפי קילומטרים מגבולותיה, אלא על גבולותיה עצמם, רק כמה קילומטרים או עשרות קילומטרים ממרכזי האוכלוסייה שלה. הדבר מעניק להם את היכולת הייחודית לתקוף מרכזים אלה כאסטרטגיה העיקרית שלהם. כיוון שהם אינם רואים את עצמם כבולים במגבלות מוסריות כלשהן, נוצר כאן מצב חסר-תקדים. ראש הממשלה, בנימין נתניהו, הגדיר את הבעיה באופן מדויק כשחזר ואמר שחמאס והארגונים האחרים משתמשים באוכלוסייה האזרחית שלהם כמחסה בטוח, ובשטח האורבני כאתר שיגור לטילים שהם יורים על האוכלוסייה האזרחית בערים ובעיירות בישראל.

לפיכך, לפנינו התופעה הרווחת של תוצאות בלתי-מתוכננות בביטויה הפרדוקסלי ביותר. המאמצים הראויים לשבח להרחיק את האוכלוסייה האזרחית

מאימי המלחמה מנוצלים על ידי הגרילה – שאינה מאמצת את אותו הסטנדרט – כדי להעתיק את אמצעי הלחימה ופעולות הלחימה שלה אל התווך האזרחי, כשהיא מעמיקה בכך את המעורבות האזרחית. תוצאה זו מזכירה במידת־מה את מה שקרוי "מלכודת העוני" בעולם המפותח – שתקפה גם ביחס לפליטים הפלסטיניים – שעל פיה תמיכות המיועדות להקלת העוני גורמות לעיתים להרחבתו ולהנצחתו – על ידי יצירת תלות, או בגלל ניצול ציני של המערכת.

האם פירוש הדבר שהדמוקרטיות צריכות לסגת מהמגבלות שקיבלו על עצמן ביחס לאלומות נגד אזרחים, מגבלות שהן הסיבה העיקרית לחוסר הצלחתן בלחימה נגד גרילה וביטוי לסגולותיהן הנעלות ביותר, שעליהן הן זוכות לכה מעט שבח? למרות שחיים ורכוש של אזרחים ימשיכו, בהכרח, להיפגע בנסיבות שנוצרו, הקשחה משמעותית בגישתן ובהתנהלותן של הדמוקרטיות אינה סבירה, וגם אינה ראויה. אולם מצד שני, מתבקשת הערכה אמיתית והוגנת של הסיבות והתוצאות של המציאות שהשתררה. רבים ודאי רואים בחיוב את הצלחות הגרילה נגד שלטון זר במאה האחרונה, וזה עשוי לכלול גם את השטחים הפלסטיניים. אבל מרבית הלוחמה הבלתי־סדירה בעולם כיום, ובכלל זה בלבנון ובעזה, אינה מכוונת למטרות של שחרור לאומי, אלא נעשית בשירות מטרות קיצוניות ומיליטנטיות ביותר, ועלולה גם להתפתח לשימוש בנשק להשמדה המונית. על כך יש להוסיף שגם התערבויות הומניטריות נתקלות באותן בעיות של התכסות מכוונת בתווך אזרחי, התורמות להרתעת הדמוקרטיות מפעולה.

עקב המגבלות העצמיות של הדמוקרטיות על השימוש בכוח בתווך אזרחי, הצלחותיהן בנסיבות אלה אינן צפויות להשתפר באופן דרמטי, ותרופות אמיתיות למצב מצויות בצמצום. קיים עדיין פוטנציאל משמעותי ליישום טכנולוגיות של היי־טק בלחימה נגד בלתי־סדירים, ולאבחנה בינם לבין האוכלוסייה האזרחית שבתוכה הם משתדלים להיטמע. הן ישראל והן ארצות־הברית משקיעות בטכנולוגיות כאלה והשיגו, ובוודאי עוד ישיגו, התקדמות משמעותית בכיוון זה.

נוסף על כך, הדמוקרטיות משתדלות לטפח כוחות מקומיים, שנהנים לא רק מלגיטימציה מקומית רבה יותר מאשר כוחות זרים וגם מכירים טוב בהרבה את האוכלוסייה שבתוכה הם פועלים, אלא גם, יש להודות, הם מוגבלים פחות בפעולתם. לבסוף, אפילו משטרים בלתי־דידוקטיים, שניתן להרתיעם, עדיפים על פי רוב על היעדר שלטון או על התערבות זרה בקנה מידה רחב. הפעולה האווירית האירופית בסיוע למורדים נגד קדאפי בלוב תוכננה כך שתמנע התערבות צבאית קרקעית, בייחוד בתווך עירוני, שבו הדמוקרטיות נמצאות בנחיתות. מדיניותה של ישראל מול חמאס בעזה ומדיניות המערב כלפי מה שקורה בסוריה מכוונות על ידי שיקולים דומים.

כמובן, כאשר אינטרסים חיוניים מוטלים על הכף, ורשויות מדינתיות מקומיות אינן קיימות או אינן כופות מרות, פעולה צבאית ישירה, כולל פעולה קרקעית נגד גרילה ההופכת שטחים עירוניים לבסיסי הפעולה שלה עשויה עדיין להיות הכרחית, והיא מגלה את הדמוקרטיה הליברליות במיטבן ובחולשתן.

הפעלת חימוש באזורים צפופי אוכלוסין

יצחק בן-ישראל

המונח 'לחימה אורבנית' הובן מאז ומתמיד כלחימה של צבא שעובר בתוך עיר או שטח צפוף אוכלוסייה, ובשנים האחרונות משמעותו שונה לגמרי – זוהי לחימה בארגונים ובמחבלים. השוני מתבטא באמצעי הלחימה (אמל"ח) ובתורת הלחימה.

אמצעי הלחימה

לחימה מול ארגוני טרור בשטחים צפופי אוכלוסייה מקיפה היבטים רבים מאוד שחלקם קשורים לאמל"ח, למשל, הפרות סדר. לפני 10–15 שנים היה הנושא של נשק אל-הרג פופולרי מאוד, במחשבה שבמקום לירות באנשים ותוך כך לפגוע בשגגה גם באזרחים לא-מעורבים, יופעל אמצעי חדשני שיאלץ את מפרי הסדר להתפזר לכל עבר וינטרל אותם, ללא צורך לירות בנשק חם. נעשו השקעות רבות בתחום זה ופותחו אמצעים רבים, אבל הם פחות או יותר נעלמו בעשן של הפרות סדר שנועשה בהן שימוש באמל"ח. אפשר להפעיל נשק אל-הרג נגד המון אנשים שמגיעים לנקודה כלשהי, אבל אם הם גם משתמשים בנשק חם, אי-אפשר להשתמש בנשק אל-הרג שנראה כמו אקדח קפצונים ומשמש להפחדה, מול אדם שיוורה באקדח של ממש. יש היבטים רבים לנושא, אתמקד באלה שמאפשרים לנו להקטין את הפגיעה האגבית.

כל תחום בשדה הקרב ניזון תמיד משני מקורות: 1. מה הטכנולוגיה יכולה להציע. 2. מהם הצרכים המבצעיים, מה האפיון של שדה הקרב. הטכנולוגיה חשובה מאוד. צה"ל וצבאות אחרים בעולם מתגאים מאוד בכך שבשנים האחרונות מקטינים ממצע למבצע את הפגיעה באנשים שאין כוונה לפגוע בהם. כשירים פצצה יכול להיפגע מישהו גם באופן לא-מכוון, אבל אנחנו מצמצמים את הסיכון ככל שהזמן עובר. זה מתאפשר, בין היתר, בזכות שינויים טכנולוגיים ואמצעים שלא היו בידינו בעבר. אין מדובר רק בערכים, אלא גם ביכולת הטכנולוגית הזמינה.

אלוף (מיל.) פרופ' יצחק בן-ישראל, אוניברסיטת תל-אביב

המפתח ליכולת זו הוא המחשב, שהתחיל בגודל עצום והצטמצם בממדיו עם השנים. כל קפיצה בהקטנה ובטכנולוגיה של המחשב תרמה ליכולת אחרת בצד המבצעי, ובעיקר בגלל המזעור של המכשירים. כדי להכיל את שני המחשבים הראשונים בעולם שבנו פון נוימן וטיוורינג, נדרש אולם ענק. כושר החישוב שלהם היה פנטסטי, יחסית למה שבן-אנוש יודע לעשות. המחשב הראשון עשה אלף חישובים בשנייה, מה ששום אדם אינו עושה, אבל המחשבים כיום עושים חמישה מיליארד חישובים בשנייה. כיום מותקנים על שבב זעיר ארבעה או חמישה מיליארד טרנזיסטורים. זהו 'חוק מור', שאומר באופן כללי שמדי שנה וחצי מוכפלת עוצמת המחשב. כלומר, אורזים פי שניים יותר טרנזיסטורים על המחשב, הממדים מצטמצמים והמהירות גדלה.

סמוך לאחר מלחמת ששת הימים היו בצה"ל שלושה מחשבים, כל אחד מהם בגודל של אולם. הדרך היחידה להשתמש במחשבים אז הייתה באופן לא-מקוון, כלומר, כתיבת תוכנה, הרצה, קבלת תוצאות והצגתן לגורמים המבצעים. ב-1973 היה לחיל האוויר מחשב הפצצה בפנטום, אבל הוא היה למעשה מחשב אנלוגי, כלומר, קבלים, נגדים, סלילים שעושים פעולה כלשהי, אך לא היה זה מחשב במובן המוכר לנו כיום, כי את אלה אי-אפשר היה להכניס למטוסים. הפעם הראשונה שמחשבים היו בגודל אפקטיבי והוכנסו למטוסים הייתה בשנות השמונים. חיל האוויר הישראלי היה הראשון בעולם שהכניס מחשב למטוס הפצצה. המחשב והמטוס היו אמריקאיים, אבל הם שולבו לראשונה בחיל האוויר הישראלי, ודיוק ההפצצה עלה מייד פי חמישה או שישה. כעבור עשר שנים נוספות – בשנות התשעים – המחשב נעשה כה קטן עד שאפשר היה להכניס אותו לפצצה. אז הופיעו מה שנקרא בסלנג 'פצצה חכמה' או 'נשק חכם' או 'חימוש מונחה מדויק' (התרגום למונח האנגלי Precision Guided Munition – PGM). הפצצה נקראה 'חכמה' הודות למוח אלקטרוני שמותקן בה, והיא מסוגלת לעשות דברים שקודם היו רק חלום רחוק. מדובר בשלושה דורות של המחשבים: המחשבים האנלוגיים שהיו במטוסים ב-1973 – אם ניסינו לפגוע במטרה קשה נקודתית כגון טנק, הסיכוי לפגוע בטנק שמטוס פנטום משליך עליו את כל כמות הפצצות האדירה ולהשמיד אותו הוא בערך אחוז אחד או שניים, כי הפצצות מתפזרות. כעבור עשור כבר היה מחשב דיגיטלי במטוסים כגון F16, והסיכוי עלה פי חמישה, כאמור, אבל זה עדיין לא הרשים במיוחד, הסיכוי לפגיעה היה כשבעה אחוזים. נדרשו קרוב לעשרים מטוסים על מנת לפגוע בטנק אחד, תוך שימוש בפצצות רגילות. חלק גדול מהמאמצים הושקע בפיתוח פצצות מתפזרות, כגון פצצות מצרר. כעבור דור נוסף – שנות התשעים והאלפיים – לדוגמה, הסיכוי של מטוסים אמריקאיים במלחמה בעיראק לפגוע בטנק היה יותר ממאה אחוזים. איך ייתכן סיכוי של יותר ממאה אחוזים? מובן שהדבר אינו אפשרי, אבל כאשר מטוס F15 אחד מטיל ארבע פצצות

חכמות – לכל אחת מהן יש סיכוי של קרוב למאה אחוזים לפגוע במטרה אחרת. מ־1973 ל־2003 עלה כושר הדיוק בפגיעה בערך פי מאה. קשה להבין אילו השלכות היו כתוצאה מכך על כל שטחי החיים, ובמיוחד על התחום הנדון כאן. במחצית הראשונה של שנות התשעים ירד בחשיבותו האיום הקלאסי שצה"ל התייחס אליו עד אז – של מלחמה נגד צבאות שפולשים מהגבול, ועלה האיום שהחל בעימותים עם 'פּתח' בצורות כאלה ואחרות, ונמשך בעימותים לאורך שנים עם חזבאללה. הדבר הצריך התאמה של הטכנולוגיה ללוחמה מסוג אחר, שהיא בסופו של דבר מסובכת מאוד, באזור צפוף ומלא באזרחים שאינם לוחמים, והמטרות הן אנשים, בדרך כלל, ולא עוד טנקים, מטוסים ותותחים.

התאמת הטכנולוגיה לסביבה החדשה היא מאמץ שהחל בצה"ל בערך באמצע שנות התשעים. בנושא הפצצות החכמות, אחוזי השימוש בהן עלו בהתמדה בשנים 1991 עד 2003, לדוגמה – במלחמת המפרץ הראשונה (1991) האמריקאים השתמשו בחימוש חכם בשיעור של שמונה אחוזים. בקוסובו (1999) עלה שיעור השימוש ל־35 אחוזים, באפגניסטן (2001) – 56 אחוזים, במלחמת המפרץ השנייה, כיבוש עיראק (2003) – 68 אחוזים. ב"עמוד ענן" ולפני כן ב"עופרת יצוקה", השימוש בחימוש כזה היה קרוב למאה אחוזים. כל זה הוביל את האמריקאים ואת צה"ל לשינויים.

ב־1991 החליטו האמריקאים לבצע שינוי מסוים בתורת הלחימה שלהם שמכוון יותר לעולם החדש, שבו האויב הוא כבר לא ברית־המועצות, שהייתה אויב מקביל להם ביכולות פחות או יותר, אלא האויב הוא מדינה מהעולם השלישי, שיש לה צבא מפגר מבחינה טכנולוגית, או ארגונים מהסוג שנדון לעיל, שנעשו האיום הראשי – איום הייחוס העיקרי כיום. מול אלה ביקשו האמריקאים לפתח תורת לחימה שנקראה בפייהם אסימטרית. המונח 'אסימטרי' משמש באופן נרחב ונתון לפרשנות, אבל כוונתם הראשונית הייתה שארצות־הברית היא מעצמה טכנולוגית מסודרת, האויב הוא ארגונים כמו חזבאללה וחמאס, ויש לנצל את העובדה שמבחינה טכנולוגית, הם או צבא של העולם השלישי אינם יכולים להתמודד עם ארצות־הברית. לכן נבנו תורת הלחימה והטכנולוגיה בהתאם ליתרונות המובנים של האמריקאים.

תורה זו התבססה על ארבעה יסודות בהקשר של הלחימה האורבנית: תקיפה מדויקת, שליטה בחלל, תמרון דומיננטי ולוחמת מידע. התקיפה המדויקת מוצגת כמשולש. הקודקוד העליון שלו הוא החימוש המונחה המדויק, אבל צמוד אליו צריך להיות חיישן מודיעיני שמציין את מיקום המטרה. מבחינה טכנית, אפשר לטוס מעל הכנרת ולירות טיל מונחה מדויק שייכנס בדיוק של מטר אחד לתוך חלון בבית בדמשק. הבעיה היא שהטייס אינו רואה את דמשק, כלומר, אינו רואה את המטרה. במקרה הטוב זהו כתם קטן בקצה האופק. לכן, אי־אפשר להפעיל

את החימוש המונחה המדויק בלי אותו חיישן שיספק מודיעין בזמן אמיתי – זהו הרכיב השני. כאשר קיימים החימוש המונחה המדויק והמודיעין, ויודעים בדיוק לאן להוביל את החימוש, נדרש רכיב שלישי שיוביל אותם בדיוק בזמן הנכון – מערכות שליטה ובקרה. כל אלה התאפשרו ב־10–15 השנים האחרונות בזכות המחשבים. עוד בהקשר זה קיימים כלי הטיס הבלתי־מאוישים, שלא יידונו כאן.

המשמעויות ללחימה האורבנית

מהן הדרישות? תחילה יש לזהות את האיום בסביבה צפופה, לאחר מכן נדרשת פגיעה מדויקת במטרה, וכן מאמץ מרבי למזעור של פגיעה אגבית. אלה הדרישות מאמצעי הלחימה, ואפשר להשיגן בדיוק לפי התפיסה של תקיפה מדויקת, שפותחה במקביל בלי קשר לכך, אבל בתוספת כמה מאפיינים שמאפשרים לענות על הצורך בלחימה אורבנית: האחד – חימוש: דיוק נקודתי – ראש קרב (רש"ק) קטן. בעבר העדיפו פצצות גדולות ככל האפשר והמטוסים נבנו בהתאם. נקודות התלייה על הכנפיים חוזקו כדי לאפשר נשיאת פצצות גדולות יותר. השיקול היה שגם אם הפגיעה אינה מדויקת, פצצה גדולה תגרום נזק רב. אם הדיוק הוא נקודתי אין עוד צורך ברש"קים גדולים, וכשמקטינים אותם מצטמצמת גם הפגיעה הסביבתית הלא־רצויה. זה לא יעיל, למשל, כשאנשים מתחבאים בתוך בונקרים או מאחורי מחסות בטון, שאז צריך לפצח אותם. אבל באופי הלחימה בשטח אורבני, בדרך כלל הבעיות הקשות של צה"ל הן מול אלה שעומדים על גג בניין ויורים, או המפקדים שלהם שמתכנסים בבית כלשהו. אם יודעים "להיכנס" דרך החלון, אין צורך ברש"קים גדולים.

מאפיין שני – החיישנים: נדרש זיהוי ברזולוציה גבוהה, בזמן אמיתי, בכל שעות היממה ובכל מזג־אוויר. הדרישה העיקרית היא הגדלת הרזולוציה. יש הבדל בין תקיפת מטרה גדולה כמו טנק או שדה תעופה צבאי לבין תקיפת מטרה אנושית, במיוחד מנקודת המבט של כלי־טיס בלתי־מאויש שטס בגובה 15 אלף רגל, שממנה נראים כל האנשים דומים זה לזה. משום כך יש להוסיף מודיעין כדי להבטיח שהמטרה שתוקפים היא המטרה הנכונה, כלומר, נדרשים יותר חיישנים. והעיקר ולב העניין – ובכך החלו בצה"ל זמן קצר לפני "עופרת יצוקה" – חובה שתהיה מערכת שליטה ובקרה לתיאום הרכיבים הללו, כלומר, שילוב מידע מודיעיני מסוגים שונים של חיישנים ומגופי מודיעין שונים, כדי להגיע לזיהוי ובסופו של דבר להצמיד את החימוש למטרה שהחיישנים גילו, כך שתיפגע המטרה ולא אלה שאינם מעורבים.

יחד עם זאת, להיבט של אמצעי הלחימה אין שום ערך אם אינו משולב בתורת לחימה, משום שהם מזינים זה את זה. תורת הלחימה צריכה להזין את הצרכים לפיתוח אמצעי הלחימה, ואלה משנים את תורת הלחימה.

לחימה במרחב העירוני

גל הירש

כשמדובר בלוחמה בזירה עירונית, עולה געגוע לעבר. המלחמה במובן הקלאסי – שנכתבו עליה יצירות רבות, שירים וסרטים ומחזות ושהולידה תובנות רבות – נראתה כך: היו בה תבניות ברורות כגון מערך טקטי של מסות לוחמים (פלנקס), חפירות וטורים משוריינים וכן מתקפת בזק (בליץ קריג). השאיפה בשעת לחימה היא לבטא את מלוא יכולתו של הצבא במרחב – את כל העוצמה המודיעינית ואת עוצמת האש שלו, ולפעול בשיטות מתקדמות. במדריך קרב אוויריבשה (Air-Land Battle) מתחילת שנות השמונים דובר על מיצוי טכנולוגי ומיטב היכולות של צבא מתקדם במרחב, בפעולה מול הדרג הראשון, השני והשלישי, והכול באופן סימולטני. השאיפה היא להצליח לעשות את הדברים כך, אלא שליריב שלנו יש תכניות אחרות, והמערכות האחרות הן סדירות פחות ונמצאות בשטחים הצפופים. היריב מושך אותנו אל תוך השטח הרב־ממדי הצפוף, המיוער והמיושב. בבית הספר לקצינים של צה"ל למדנו שהמחלקה או הפלוגה פועלים במרחב כמעגל שמאבטח את עצמו ב־360 מעלות. כניסתם של הממדים האלה – השטחים המיוערים, הבנויים, הצפופים, וגם הממד של תת־קרקע המשולב בלוחמה בשטח בנוי – הופכת את הצורך של מחלקה, של פלוגה או של גדוד לא לפעול רק כמעגל ששומר על עצמו כל הזמן, אלא ככדור שפועל אל כל הממדים, אל רבי־הקומות, אל מתחת לפני הקרקע ו־360 מעלות סביבו. זהו אתגר מבצעי מן המעלה הראשונה, קודם כול לכוח.

הבעיה המרכזית היא שהראות בשטח הצפוף, המיושב והסבוך מוגבלת, ורוב האיומים והיריב אינם גלויים. ההתנגשות ביריב נעשית מטווחים קרובים מאוד ובמצבים לא נוחים, כיוון שהוא נהנה ממחסה של אוכלוסייה, נמצא בכסות של סביבה אזרחית ובממדים שונים – מתחת לפני הקרקע, בממד הגובה ומסביבנו בכל המובנים, וכן קיים מחסור מתמיד במידע, בנתונים ובמודיעין. כל זה יוצר מצב מורכב לכוח שנע במרחב מיושב. במהלך מבצע "חומת מגן" ב־2002 נאלצנו

תא"ל (מיל.) גל הירש, יושב ראש חברת דפנסיב־שילד אחזקות

להשתמש בצורת תמרון ייחודית. בתקופת תכנון המבצע הייתה התנגדות רבה לביצועו, בעיקר משום הנזק הפוטנציאלי הרב, כיוון שרובו ככולו היה בשטחים בנויים במחנות פליטים, בקסבאות. היה בכך גם איום על דמותנו ועל הנראות שלנו, וכן חששו מנפגעים לכוחותינו.

הפעולה במבצע זה נעשתה בכל הממדים. הרי יכולנו להביא לידי ביטוי את מלוא עוצמת האש האדירה של צה"ל, וידועה יכולתו לירות אש מדויקת מסיבית לכל נקודה במרחב שבו הוא מחליט לפעול ויכול לפעול. אבל כך לא נעשה ב"חומת מגן" ולא במקומות רבים אחרים, ועודנו נמנעים משימוש בעוצמת האש של צה"ל במרחבים שמאיימים על מדינת ישראל, על אזרחיה ועל צבא הגנה לישראל, משיקולים רבים שבבסיסם ערכים, אשר קובעים את התוצאה. וגם אם אנחנו סופגים בטווח הקצר, הערכים קובעים את התוצאה בוודאות בטווח הארוך. ב"חומת מגן" פעלה חטיבת הצנחנים מכל הכיוונים בעת ובעונה אחת. כדי לא להיקלע אל מלכודות האש שהכינו כוח 17, המודיעין הצבאי וכוחות אחרים של הרשות הפלסטינית, יחד עם ארגוני טרור שפעלו בשטח, וכדי לא להיקלע אל המלכודות ברחובות – השתמשנו באמצעי לחימה אסטרטגי מיוחד במינו שפותח במיוחד ל"חומת מגן" והוא הפטיש – כדי לשבור קירות ולעבור מבית לבית באופן סלקטיבי ומדוד, ופעלנו בנשק אישי ובנשק מחלקתי, ולא במימוש עוצמת האש של צה"ל. מדוע? בשל הערכים, והרצון להשיג תוצאה באופן מידתי. התוצאה מוכרת. אנחנו יכולים להיות חברים ב-OECD וליהנות מכלכלה משגשגת ומהייטק מוביל ומפרסי נובל ומחינוך וכן הלאה, כיוון שיש לנו ביטחון שהושג במהלומה כמו "חומת מגן" ובבניית מכשול וגדר הפרדה כפי שהם נבנו. עם כל הביקורת, הפעלנו עוצמה מדודה, ביצענו אותה כשמיכה על מדורה בעת ובעונה אחת עם חמש אוגדות. פעלנו בשטחים צפופים, הבאנו למינימום נפגעים בקרב האוכלוסייה – משמע שהדבר אפשרי, למרות שהוא כרוך בקשיים רבים מאוד.

בקרב במידון בבקעת הלבנון, במאי 1988, היה ספק האם האזרחים אכן נמצאים בעיירה. הפעולה החלה עם נשק אישי, צלפים ומקלעים, עם אש מדודה וחימוש מדויק, כשמאחור נמצאים אגד ארטילרי וטנקים – עוצמת האש של צה"ל. במשך כל השעות הראשונות של הקרב – והיו לנו שם נפגעים רבים – נלחמנו בתעלות ובבונקרים ובתוך הבתים בקרבות פנים אל פנים, ומשלב מסוים הייתה הבנה שהמקום הוא מתחם מבוצר ואין בו אזרחים, או מאפייניו העיקריים אינם אזרחיים. זו הייתה פעם עיירה, כעת זהו מבצר, זו מצודה. ומאותו רגע נכנסו פלוגת טנקי 'מרכבה' וכוח הנדסה, הפעלנו ארטילריה וכבשנו את הכפר, והשמדנו את כוח המחבלים של חזבאללה במקום, השלמנו את המשימה ונסוגנו. איבדנו שם שלושה לוחמים והיו לנו 25 פצועים מחטיבת הצנחנים. לאחר הקרב עלתה שאלה – על מה ולמה אנחנו פועלים כך, במקום להשתמש בשני מטוסי קרב? הסיבות

רבות מאוד: אפשר להשיג בדרך זו הכרעה טובה יותר, משום שהימצאות בשטח שונה ממבט מן האוויר, אבל הערכים הם שקובעים את התוצאה. מגמת העיור הכוללת בעולם מבטלת את היתרון של צבא להתפרס ולהביא לידי ביטוי את מלוא יכולותיו במרחב. הצורך שלנו להעמיד את הערכים שלנו במבחן במרחב מורכב שיש בו אזרחים בא לידי ביטוי במקומות רבים. בשכם פעלנו בתוך קיני הטרור של חמאס, בתוך הקסבאות ובמחנות הפליטים. חוליית לוחמים עלתה להביא אספקה לגג בכיכר השעון בשכם, מול תנועה של אזרחים. לא פינינו את חדר המדרגות לפני שעלינו אל הגג כי הגישה הייתה לא לשבש את רצף החיים של האוכלוסייה שבקרבה חיינו, למרות שהיה זה מצב לחימה. ירדה במדרגות קבוצת סטודנטים, כך זה נראה. אחד מהם הוציא סכין מתוך השרוול ודקר את אחד הלוחמים. התנהלה שם לחימה מטווחי אגרוף, אי־אפשר היה להפעיל את הנשק בטווחים האלה. הלוחם נהרג, וחברו נפצע קשה. זה היה שימוש מקומם ומתסכל מאוד של היריב בתווך האזרחי, בערכים שלנו וברצון לשמר שטף חיים – דבר שאנחנו רוצים מאוד לקיים במקומות שבהם אנחנו שולטים או פועלים. אבל תסכול אינו בסיס לתכנית עבודה, וצריך למצוא פתרון. ובאותו תווך שבו יש שטף חיים ויש פעילות הפעלנו באותו זמן מספר רב מאוד של מסתערבים שפעלו בתוך השטח והגיעו להישגים משמעותיים מאוד, כיוון שהשטח מאפשר להיטמע ולפעול שם בתחפושת. משמע, הצד האחר משתמש ביכולות שלו ובסביבה האזרחית, וגם אנחנו משתמשים באותה הסביבה.

תופעות מיוחדות של הסביבה העירונית מוצאים גם בפרוץ הלחימה בספטמבר 2000, כאשר פרצה מתקפת הטרור האינטנסיבית על ישראל שנמשכה עד לאחר מבצע "חומת מגן" ב־2002. פתיחתה של מתקפת טרור זו הייתה מיוחדת מאוד, סימנים לכך נראו כבר במה שמכונה 'יום הנכבה' במאי 2000, ושם זוהתה תופעה מעניינת ומיוחדת בשדה הקרב. בפאתי הערים, בשטחים צפופים, התנהלה תופעה חדשה, שכונתה הפס"ד – הפרות סדר בנוכחות אמל"ח – באופן כזה: הפלסטינים שלחו אל הצמתים, שבהם גם נסעו אזרחים ישראלים, ואל מרכזי הערים נשים, ילדים, מבוגרים – אוכלוסייה אזרחית – להפגין מול כוחות צה"ל עם נשק שהוא לכאורה לגיטימי: אבנים, בלוקים, בקבוקי תבערה, רוגטקות וכל מיני דברים שהם לכאורה לא מסוכנים, אולם למעשה מסוכנים מאוד – גם אבנים הן נשק. התושבים נשלחו אל הצמתים ומתוך אותו שטח גם ירו בנשק חם, מבעד למעילים ומתוך חלונות הבתים. כדי לתת מענה מבצעי פיתח צה"ל פתרון מבצעי ייחודי – תורה שלמה שבזרוע היבשה נקראת 'הפרות סדר בנוכחות אמל"ח' ותכליתה לפגוע במדויק בחמושים, למזער את הפגיעה בלא־מעורבים, להפעיל במקביל נשק אל־הרג עם נשק קטלני ולהצליח להיות אפקטיביים.

ב"ענבי זעם" ו"בדין וחשבון" כבר פעלנו לפנינו אוכלוסייה באופן מסיבי ומשמעותי בכל מיני שיטות שהוזכרו כאן. המטרה הייתה לפנות את האוכלוסייה ולהניע אותה מן השטחים כדי להצליח להביא לידי ביטוי חימוש מדויק, בעיקרו מן האוויר, ופעולות מיוחדות כאלה שתכליתן לפגוע באויב ולא לפגוע באוכלוסייה. בקרבות ב"חומת מגן" ולאחר מכן גם בבית ג'ביל, בעיתא-א-שאעב ובמקומות אחרים בלבנון, ראינו תופעה נוספת של יצירת מרחב שהוא בן-ערובה. למשל, אירוע כנסיית המולד בתוך בית-לחם במבצע "חומת מגן". בתוך השטח הבנוי מנסים לתמרן עם הכוחות, ואז שטח שהוא בעל משמעות אסטרטגית כמו כנסיית המולד נתפס על ידי אנשי טרור, ובאותו רגע כבר מבודדים אותו כזירה מיוחדת ופועלים בו באופן מיוחד, וודאי שאי-אפשר להפעיל בו כוח כמו שמפעילים במקומות אחרים, גם לא באופן סלקטיבי, אלא כוח מיוחד ושונה.

דברים דומים קרו גם בבית ג'בל. בית החולים שם שימש מטה של חזבאללה. היו לבטים קשים מאוד במהלך המלחמה האם לתקוף אותו, האם לחדור ולהילחם בתוכו, ולבסוף הדבר לא נעשה. פעלנו סביבו, יצרנו כל מיני תחבולות כדי לפגוע באויב, ופגענו. בית ג'בל הוכרעה. כל המרחב, החטיבה של חזבאללה שהייתה שם הושמדה. אבל לבית החולים לא נכנסנו עד סוף המלחמה. אנחנו גם לא תוקפים בבית החולים 'שיפא' בעזה. בזמן מלחמת לבנון השנייה ירו על מפקדת אוגדה 91 מתוך שטחים מיושבים, מתוך בתי ספר, מתוך גני ילדים, מתוך בתי חולים – ואנחנו לא ירינו לשם. בעקבות אירוע כפר קאנא במבצע "ענבי זעם", שלרוע המזל התרחש שוב גם במלחמת לבנון השנייה, באותו מקום ומאותן סיבות שהיריב הסתתר מאחורי אוכלוסייה במחסה שלה במחנות האו"ם, לא אושרה הפעלת אש מסיבית לתוך מרכזי אוכלוסייה, אלא שימוש בנשק מדויק מאוד או במבצעים מיוחדים, למרות שהדבר מקשה מאוד על הכוחות. ספק אם בכל מקום אחר היו מעורבים שיקולים נוספים מן הסוג הזה.

מבט אל העתיד – לדאבון הלב, אנחנו נמצאים בעולם שבו יש צורך לספק פתרונות לחימה בשטח הבנוי, בשטח צפוף אוכלוסין – פתרונות של שינויים מן המעלה הראשונה. ההתקדמות שלנו היא ליניארית. מפקד מבצעי מחפש את השינוי האקספוננציאלי. הוא חייב להיות אפקטיבי בקרב אבל משום שהוא פועל בשם מדינה דמוקרטית, עליו לשמר את מוסר הלחימה ואת 'רוח צה"ל'.

צה"ל מנסה כמיטב יכולתו לפעול באופן מדויק ביותר עם מיטב הטכנולוגיה – כך נעשה במלחמת לבנון השנייה, ב"עופרת יצוקה" וב"עמוד ענן". לפנינו דרך ארוכה כדי להגיע למידע כזה שיצביע על אדם מסוים ועליו בלבד כמי שצריך לפגוע בו, ולפגוע בחלון שלו ולא במשהו אחר. לשם כך עלינו לעבור תהליך יסודי מאוד של פיתוח ידע, לפתח שיטות חדשות וטכנולוגיות חדשות, לזהות שינויים במצב, להבין שפני השטח והרכיבים שבו משתנים, וכן המערכות. לשם כך עלינו להתעדכן

בהתמדה, ולהמשיך בפיתוח ובחשיבה יצירתית. לדוגמה, שימוש בלוגיסטיקה מיוחדת במקום במשאיות ובשיירות, המהוות מטרות מול גרילה. אפשר להגדירה 'לוגיסטיקה של נמלים לוגיסטיות' ולחפש פתרון תוך שימוש בדימוי זה. הציפייה היא שנמשיך להתפתח ולא נשקוט, ונייצר מענה מבצעי מתקדם משתנה, כי היריב שלנו לומד, ונכנס לתוך שטחים שמקשים עלינו מאוד את הפעולה. ברצוננו להיות מדינה ערכית מובילה, מתקדמת. אנחנו לא יכולים לוותר על הביטחון, ומן הצד השני איננו יכולים לוותר על הערכים. הערכים קובעים את התוצאה.

תפיסת 'העצמי' לעומת 'האחר' כחובה דתית: השריעה האסלאמית

דוד בוקעי

במהלך מבצע 'עמוד ענן' התגלה שוב אופי הפעילות של הפלסטינים ושל חזבאללה הנמשכת שנים רבות, כפי שהדגישו אלן דרשוביץ וחוקרי משפט אחרים, תוך ביצוע שלושה פשעי מלחמה עקביים: א) ירי מכוון מתוך שטח אזרחי פלסטיני; ב) ירי מכוון אל תוך שטח אזרחי ישראלי; ג) הסתתרות מאחורי ילדים ופעילות טרוריסטית בחסותם.

בנוסף, הנושאים הנדונים בכנס זה לא עלו מעולם לדיון, וספק רב אם יעלו אי פעם במדינה ערבית-מוסלמית כלשהי תחת שלטון השריעה האסלאמית. זאת משום שמבחינת האסלאם אין כאן סוגיה רלוונטית להתייחסות.

ההסבר לכך כפול: תרבותי-דתית, ותפיסת 'העצמי' באסלאם. באשר להסבר התרבותי-דתית – סוגיית המלחמה הצודקת בתפיסה המערבית והדיון המוסרי בבעיות שהיא מעלה כלל אינם קיימים באסלאם. ברור למוסלמים כי האסלאם צודק ומוסרי בכל מעשיו, ומבטא תמיד את הטוב העליון והמוחלט.

מאג'ד ח'דורי¹ ניתח והסביר תופעה זו באופן מבריק. אין 'כיבוש' טריטוריות זרות באסלאם אלא פותוחאת – פתיחת העולם בפני האור האסלאמי והוצאת הכופרים מהחוץ שבו הם שרויים. זו הסיבה לכך שהמשטרים המוסלמיים מעולם לא הביעו צער או התנצלות על הכיבושים שלהם בעבר ועל האלימות שלהם כיום, משום שלתפיסתם, זוהי תופעה חיובית של הבאת האור והאושר אל הכופרים. האימפריה האסלאמית שהוקמה לאחר כיבוש אימפריאליסטי ממזרח-הודו ועד אנדלוסיה היא תוצאה של שְׁעָרוב ואיסלום של האוכלוסיות המקוריות. כך הפך המזרח התיכון, שהיה ברובו נוצרי, לערבי-מוסלמי, כשהנוצרים כיום הינם זן נכחד. נוסף לכך, לעומת התרבות והמדע המערביים של הטלת ספקות, האשמה עצמית וביקורת עצמית, תופעות אלה אינן קיימות במערכת הדתית האסלאמית. המאמינים נמנעים תמיד מהרע ועושים תמיד רק את הטוב המוחלט.² מכאן שאין

ד"ר דוד בוקעי, אוניברסיטת חיפה

שיקולי מוסר וערכים מצפוניים כלפי הכופרים ואין אמפתיה כלפיהם.³ עליונות האסלאם במערכת הבינלאומית היא מהותו הטבעית, ולכן אין ביקורת עצמית על מעשים והתנהגות של המאמין המוסלמי, בהיותו כליל השלמות.

הבחנות אסלאמיות אלה כלל אינן זקוקות להוכחה, בהיותן אקסיומטיות ומוחלטות. תורת ההכרה (אפיסטמולוגיה) האסלאמית ברורה ומובחנת: אין טוב או רע בפני עצמם, אלא כפי שאללה קבע אותם. אלה איננו פוקד או אוסר התנהגות ופעולות מסוימות משום שהן טובות או רעות, אלא הפעולות הן טובות או רעות משום שאללה קבע שכך הן. זהו המוסר העליון והערך הבלבדי של האסלאם, והוא המנחה את התנהגותם.

ההסבר השני הוא בראיית 'העצמי' לעומת 'האחר' באסלאם. התופעה האסלאמית ברורה ואתנוצנטרית באופן מוחלט. הכול נתפס במוחלטות של שחור ולבן. האסלאם מבדל את העולם בין דאר אל-אסלאם לבין דאר אל-חרב; בין החברה הטובה והצודקת לבין החברה הרעה והטמאה; בין הצדק המוחלט לבין הרוע האולטימטיבי; בין גן עדן לבין הגיהנום.

הביטוי האופרטיבי שלה הוא במרכזיותה של גישת אל-וולא' וול-ברא': הנאמנות המוחלטת והאהבה לאסלאם, והדחייה המוחלטת, השנאה והעוינות לכופרים. בכירי אנשי הדת המוסלמים קובעים: זהו הביטוי החשוב ביותר לאמונה האסלאמית, לאחר הייחוד של אללה (תווחיד). פסוקי קוראן רבים מחייבים את המאמינים כציווי דתי.⁴ להיות מוסלמי נאמן פירושו כניעות והתמסרות באופן מוחלט לאללה,⁵ וחי אושר בעולם הזה ובעולם הבא.⁶ להיות כופר פירושו חיי שחיתות ואומללות בעולם הזה, וגיהנום בעולם הבא.⁷

מכאן נובעת המוכנות המוחלטת להרוג ולהיהרג למען אללה. פסוקי הקוראן קובעים:

כל הנלחם למען אללה, וימות או ינצח, נעניק לו שכר רב.⁸ הם נלחמים למען אללה, הם הורגים ונהרגים.⁹

בנוסף, נמצא בקוראן שני פסוקים המבטאים את נצחיות החיים לשהיד, זאת מעבר לחיים הנפלאים בגן עדן והבתולות המזומנות לו שם. השהידים חיים לצידו של אללה חיים בני-אלמוות:

אל תאמרו לאלה שנהרגו למען אללה שהם מתים. הם חיים, אך אתם אינכם יודעים זאת.¹⁰
אל תחשבו כי אלה אשר נהרגו למען אללה הם מתים, אלא הם חיים ומתפרנסים לצד ריבונם.¹¹

זהו הבסיס לגישת "ניצחון בכל מקרה" (win-win situation) שכה מאפיינת את האסלאם. בכל מקרה הם מנצחים את הכופרים וראויים לכך, שהרי זה ייעודם, וזה הסדר הטבעי העולמי הנכון. יחס זה שונה לחלוטין מיחסה של התרבות המערבית

למוות. בניגוד ליהדות ולנצרות,¹² באסלאם – לא רק שהאדם לא נוצר בצלם אלוהים, אלא שתפיסה זו מהווה "בדעה", כפירה ממש, ולכן אין קידוש של החיים. זו הסיבה שמנהיגים מוסלמיים, מבן-לאדן ואיימן אל-זוואהרי והלאה קובעים: אנחנו נצח אתכם ונשלוט בעולם משום שאתם אוהבים ומקדשים את החיים, ואילו אנו אוהבים את המוות. הבסיס האסלאמי התיאולוגי לכך הוא התיאורים המופלגים בקוראן ובחדית' של החיים הנהדרים בגן עדן.

גישה זו היא התשתית ללוחמים המוסלמיים, כך קובע חדית' מוסלם.¹³

עומר שלח את המוסלמים להילחם בכופרים, ואמר להם: לכל מקום שתגיעו, תאמרו לכופרים: נביאנו ציווה עלינו להילחם בכם עד אשר תקבלו את אללה לבדו או תשלמו לנו את הג'זיה (מס הגולגולת). ונביאנו אמר לנו כי מי מאתנו שייפול במלחמה הוא שהיד, אשר יגיע ישירות לגן עדן ויחיה חיי זוהר ותהילה, ומי מאתנו שיישאר בחיים יהיה האדון שלכם.

כל פעולות האלימות והטרור מחייבות אישור פסק הלכה דתי (פתווה) כדי שהמאמינים יגיעו לגן עדן, ובעת הביצוע הן מבוטאות בהצהרת 'אללה-אכבר'. זו ההוכחה האולטימטיבית והאקסיומטית כי מבחינת האסלאם כל פעולה היא צודקת ומוסרית באופן מוחלט, ואינה טעונה בדיקה וספקות, שהרי יש לה תשתית דתית המעוגנת בקוראן ו/או בחדית'.

היסמכות נוספת אפשר למצוא בדברי ההיסטוריון אל-טברי (838–923) – מהמקובלים ביותר ופרשן הקוראן הסמכותי.¹⁴

הערבים הם העם המיוחס והאצילי ביותר מכל העמים, המתקדם והבולט ביותר, והמעולה ביותר במעשים. אנו נלחמים באנשים עד אשר כולם יאמינו באללה. הוא המאמין באללה ובשליחו מגן על חייו ומבטיח את רכושו מפנינו. באשר לכופרים, אנו נילחם בהם לעד, למען אללה. הריגת הכופרים היא עניין קטן עבורנו.

אבן ח'לדון (1332–1406), מהאסכולה המאלכית, קבע:¹⁵

בתפיסת הקהילה האסלאמית, הג'האד הוא חובה דתית, עקב האוניברסליות של השליחות האסלאמית והחובה להביא את כולם להתאסלם, באמצעות שכנוע או בכוח. האסלאם מחויב דתית להשיג את העוצמה השלטונית על כל העמים.

אבן-תימייה (1263–1328) מהאסכולה החנבלית הגדיר זאת באופן דומה, בהתייחסו לפרשנות פסוק 5 של צורה 9, אל-טוובה:¹⁶

מאחר שהלוחמה נגד הכופרים היא חוקית ולגיטימית, ובעיקרה הינה ג'האד למען אללה; ומאחר שהמטרה היא שייעודו של אללה לשלוט בכל העולם; ומאחר שדברו של אללה חייב להיות העליון ביותר, על כן כל האסכולות המשפטיות מסכימות כי אלה העומדים בפני המוסלמים להשגת מטרות אלה – חובה להילחם בהם ולהרגם.

אבן קת'יר (1301-1373), מפרשני הקוראן המוסמכים והנערצים ביותר, יחד עם פרשנות אל-ג'לאליין, קבע לפסוק 9:29:

על כן, חובה לקרוא לכל עמי העולם לקבל את האסלאם כדת היחידה הלגיטימית. ומי שביניהם המסרבים לעשות כך, או מסרבים לשלם את הג'זיה, חובה להילחם בהם ולהורגם.

ביטוי מובהק לעמדה המוסלמית נמצא בדבריו של באסם עאלם, מטיף דת סעודי מפורסם.

כחבר בדת האמיתית היחידה בעולם, יש לי הזכות הלגיטימית ביותר לפלוש לטריטוריות של האחרים, במטרה לכפות עליהם את השריעה. ההיסטוריה מוכיחה בברור כי השריעה האסלאמית היא המעולה והצודקת ביותר עבור כל הציוויליזציות. זוהי המשמעות האמיתית של הג'האד. אנו מנהלים ג'האד כדי לשחרר את האנשים מהעבדות השחורה שבה הם חיים, ושואפים להביא אותם אל האור האסלאמי.

רק לאחר הבנת התפיסה הקוסמית של האסלאם, ניתן להתמודד עם סוגיית מעמדם של אזרחים בעת מלחמה. כל ארבע האסכולות המשפטיות באסלאם (המאלכית, השאפעית, החנבלית, החניפית) קובעות במפורש כי אין כל בעיה באשר להרג גברים, לוחמים או אזרחים מקרב הכופרים. כולם בני-מוות. התקדים לכך הוא בקוראן, שם נקבע כי מוחמד מעולם לא לקח גברים בשבי, אלא דאג לחסל את כולם, בהתאם לפסוק בצורת אל-אנפאל:¹⁷

אין זה מקובל כי הנביא ייקח שבויים, אלא לאחר שנלחם וכבש את הטריטוריה.

באשר לסוגיית הפגיעה בנשים וילדים, קיימים שני אחאדית' שמהם ניתן להבין כי מוחמד אסר הרג נשים וילדים.¹⁸ עם זאת, על פי אותם מוסרים ממש, קיימת גם הקביעה:

אחד המאמינים שאל את מוחמד על אודות הכופרים שיישובם הותקף בלילה, והילדים והנשים חוסלו. הנביא ענה: הם חלק מהם.¹⁹

משמעות הביטוי "הם חלק מהם" היא כי אין הבדל בין בוגרים לילדים, ומותר להרוג את כולם. זו הסיבה לכך שאבן חזם (994-1064), איש הדת והפילוסוף בן אנדלוסיה, קבע בהחלטיות: חייבים לשנוא את כל הכופרים ולא להותיר אחד מהם בחיים.²⁰

חדית' תירמיד'י מסביר את הקביעה, מדוע אין צורך להרוג נשים וילדים: מבחינת האינטרס האסלאמי, עדיף לקחת אותם בשבי ולאסלם אותם, ובכך להגדיל את מאגר הלוחמים.

להצדקת עמדתו מצטט תירמיד'י את דברי מוחמד:

אין שום קהילה של אנשים בעולם שאינכם יכולים להביא לי מהם מוסלמים. והמעולה ביותר שאני אוהב, שתביאו לי את נשותיהם וילדיהם ותהרגו את כל הגברים.²¹

אבן רושד (1126–1198), פילוסוף, משפטן ורופא מקורדובה, ניתח את התופעה. באשר לנשים ולילדים, ניתן למצוא הסכמה שאסור להרוג אותם, אך זה נכון אם אינם חלק ממערך המלחמה של הכופרים, ואם בהשארתם בחיים הכוונה להביאם לחיק האסלאם. עם זאת, הריסת עיר שעליה הוטל מצור מותרת, גם אם המשמעות היא הרג נשים וילדים. מותר לכרות את עצי האויב ולהרוס את מקומות היישוב שלהם. זוהי עמדת כל האסכולות המשפטיות באסלאם.

הוא סיכם את גישת ארבע האסכולות המשפטיות לפי צורת אל-טאובה, 9:29: המוסלמים חייבים להילחם בכופרים עד שיתאסלמו, או עד שיבואו תחת שלטון האסלאם וישלמו את מס הגולגולת – ג'זיה – תוך השפלתם. אם הכופרים לא יקבלו אחת משתי ההצעות הללו, חייבים להילחם בהם במלחמת ג'האד.²² פסוק זה (9:29), הוא הבסיס לחדית' המפורסם:

אמר מוחמד: כאשר תפגשו את אויביכם מבין הכופרים, הציעו להם שלוש הצעות, ומה שהם יקבלו – עשו עימם שלום: קראו להם לקבל את האסלאם. הסכימו – עשו שלום עימם; לא הסכימו – קראו להם לבוא תחת שלטון האסלאם ולשלם את הג'זיה. הסכימו – עשו שלום עימם; לא הסכימו – צאו למלחמת ג'האד והרגו בהם למען אללה (*Sahīh Bukhārī*, vol. 2, nos. 291–301).

– האסכולה המאלכית אסרה הרג נשים וילדים, אך אם אין ברירה, חייבים להרוג את כולם.²³

– האסכולה החנבלית קבעה כי נשים וילדים הם רכוש יקר ערך לשימוש האסלאם, ולכן יש לקחת אותם בשבי ולאסלם אותם, כדי להגדיל את מאגר הלוחמים והחברה המוסלמית.

– האסכולה החניפית אסרה הרג זקנים בלבד. האסלאם חייב להתפשט ולהגדיל את מאגר הלוחמים שלו, ונשים וילדים הם האמצעי החשוב ביותר למטרה זו.

– האסכולה השאפעית, הנהוגה במצרים, בסוריה ובקרב הפלסטינים היא הקיצונית ביותר בתחום דיני המלחמה, וקובעת כי יש להילחם בכל הכופרים ולהרוג אותם, בהסתמך על פסוקי הקראן – 2:193, 4:89, 9:5.²⁴

זו התפיסה המסכמת של השריעה. מותר להרוג גברים בכל מחיר ומכל היבט, ואין הבחנה בין אזרחים לאנשי צבא, אלא אם התאסלמו. באשר לאיסור להרוג נשים וילדים – א) הוא מותנה באינטרסים של האסלאם ובהתאם לנסיבות בשדה הקרב; ב) בהיותה של חברת האויב חברה לוחמת נגד האסלאם; ג) בתנאים ובנסיבות בהתאם לקביעת מנהיגי האסלאם. סיכום הנושא נמצא אצל אל-

מוארדי (1058),²⁵ ובו ניתוח של כל ההיבטים הנוגעים לאוכלוסיות הכבושות בידי האסלאם.

מכאן ניתן להבין את היחס ליהודים ולישראל. האסלאם היה הראשון להעלות את האנטישמיות לדרגת מדע שיטתי ומבוסס, הן מההיבט הדתי והגזעי והן מההיבט האופרטיבי (רצח עם וטיהור אתני). כ־700 פסוקים עוסקים באופן ישיר ביהודים: במכה – 1% (גישה חיובית!); במדינה – 17% (גישה שלילית); בחדית' – 9%; בסירה – 12%, ובסה"כ 9% מהשריעה.

מדוע היהודים מחויבי חיסול? האסלאם מונה כמה סיבות לחובת חיסול היהודים:

- א. היהודים דחו את מוחמד כחותם הנביאים והעליון על כל יתר הנביאים, ולכן הם ראויים לכל עונשי אלה ואש הגיהנום.²⁶
 - ב. היהודים חוטאים וסוטים, ועל כן איבדו את המעמד של העם הנבחר,²⁷ ונענשו פעמיים בהרס בית המקדש.²⁸
 - ג. היהודים זייפו את ספרי הקודש; אינם מאמינים באותות אלה; מבטאים את הרוע, בהיותם רוצחי הנביאים.²⁹
 - ד. עקב חילול השבת והכחשת הנסים של לוחות הברית הם הפכו לקופים ולחזירים, שגורלם אש הגיהנום.³⁰ הם המתועבים והגרועים מכל חיות השדה.³¹ העכברים הם יהודים שעברו מוטציה.³² אל־ג'אחט', בספרו על החיות, עסק בהרחבה בהיות היהודים חיות השדה: הנמלים, העכברים והלטאות היו במקור יהודים.³³
 - ה. קללת אלה על היהודים היא לעולם ועד, משום שהם האויבים המסוכנים ביותר של האסלאם, ועל כן חייבים בהשמדה.³⁴
- אכן, מוחמד גירש וחסל את השבטים היהודים (בנו־נדיר, בנו־קאינוקע, ובנו־קוריט'ה) מחצי־האי הערבי בתהליך מתוכנן ובציווי דתי של רצח עם וטיהור אתני, כאשר הילדים והנשים נשבו וחויבו להתאסלם. אירוע חיסול היהודים בח'ייבר בשנת 628 ושווד רכושם היה מעשה מכונן לשיר שהפלסטינים שרים נגד ישראל: "ח'ייבר, ח'ייבר הוי היהודים, צבאו (או חרבו) של מוחמד עוד ישוב."³⁵
- חדית'ים אותנטיים מבהירים תופעה זו:

כאשר היינו במסגד, נביאנו בא אלינו ואמר: בואו ונתקוף את היהודים. הוא אמר להם: אם תחבקו את האסלאם תהיו בטוחים. אתם צריכים לדעת שכדור הארץ כולו שייך לאללה ולנביאו, ואני רוצה לגרש אתכם מעל האדמה הזאת.³⁵ בדקה האחרונה בחיי נביאו של אלה הוא אמר: אלה יקלל את היהודים והנוצרים כיון שבנו את מקומות התפילה שלהם על קברי נביאיהם.³⁶ עומר בן אל־ח'טאב שמע את נביאו של אלה אומר: אני אגרש את היהודים והנוצרים מהאדמה הזאת, ולא אשאיר בה אלא רק מוסלמים.³⁷

היחס הזה כלפי היהודים, בממד הדתי, עלה במלוא עוצמתו מאז הקמת מדינת ישראל. הקביעה האידאולוגית-פוליטית כי היהודים הם המזוהמים והמתועבים בקרב האנושות; היהודים הם חלאת המין האנושי ומהרסיו; היהודים הם העכברים של העולם, עלוקות, נחשים ועקרבים – דברים אלה נאמרים על ידי המנהיגים הדתיים הבכירים ביותר, ובאופן שיטתי על ידי המנהיגות הפלסטינית, הדתית והפוליטית – בהצהרות ובקריקטורות בתקשורת, ובמערכת החינוך.³⁸ בעיקר הם חוזרים על הקביעה כי היהודים הם בני הקופים והחזירים, ובמסגדים מצוטט החדית':

"יום הדין לא יגיע עד אשר יילחמו המוסלמים ביהודים ויהרגו אותם. וכאשר יהודים יתחבאו מאחורי עץ או אבן, יקראו העץ והאבן: הוי מוסלם, הוי עבד אלה, יהודי מתחבא מאחוריי, בוא והרגהו."³⁹

המטרה הפלסטינית היא דמוניזציה ודה-הומניזציה של ישראל כמדינה ושל היהודים כלאום. הם מבינים כי תוחלתם לא תהיה במלחמת השמד, ואפילו הטרור מכוון רק להתיש אותה מבחינה מורלית. המטרה היא חיסול דרך המערכת הבינלאומית, שתבודד את ישראל ותחרים אותה. המודל הפלסטיני לחיקוי הוא דרום-אפריקה, ומכאן השימוש האינטנסיבי במילה 'אפרטהייד'. זוהי התשתית הדתית להצדקת חיסולה המוחלט של ישראל ופגיעה בכל אוכלוסייתה, ללא הבחנה. חובה להדגיש שוב ושוב: החינוך הפלסטיני לשנאה הוא הביטוי המרכזי, הקריטי והחשוב ביותר של תופעה זו, וכל עוד החינוך לשנאה לישראל לא ייעלם, המציאות לא תשתנה ושלום לא יהיה.

אחמד ג'עברי, המחבל שחוסל בפתחת 'מלחמת עזה', קבע כמה פעמים כי "היהודים שבאו לפלסטין הם פולשים, רוצחים, גנבים וכובשים. על כן, חובה עלינו להרוג כל אחד ואחד מהם."⁴⁰ "עלינו להקריב את נשמותינו למען אלה עד אשר העכברים היהודים יחזרו לחוריהם. אנו חייבים לשחרר את כל פלסטין בשלמותה... כל אחד ואחד מהיישובים והתושבים הוא מטרה לגיטימית."⁴¹

שיח' חאמד אל-בייתאווי, מופתי חכמי הדת של פלסטין, ציין כי פיגועי ההתאבדות מעוגנים בשורה של עקרונות אסלאמיים, ולכן הם חוקיים וצודקים. שיח' עכרמה צברי, המופתי של ירושלים, הדגיש פעמים רבות כי פיגועי ההתאבדות הם הקרבה נעלה למען אלה. חסן נסראללה התייחס פעמים רבות בצייטונטים מהקוראן לסוגיה הדתית והגזעית של היהודים: היהודים הם צאצאי הקופים והחזירים; רוצחי הנביאים; המקוללים והמזוהמים בקרב האנושות.

קיים ממד נוסף בניתוח הסוגיה. השריעה האסלאמית קובעת בבידור: כל שטח שנכבש על ידי האסלאם הוא וקף, הקדש אסלאמי עד קץ כל הדורות, שלא ניתן להתמקח עליו או להחזירו. לכן, הטריטוריה של ארץ-ישראל, שנכבשה בשנת 634, או למשל הטריטוריה של ספרד, שנכבשה בשנת 711 והטריטוריה של הודו,

שנכבשה בשלבים החל משנת 712 – כולן אדמות וקף, אשר שחרורן הוא חובה המוטלת על כל המוסלמים (פרד כפאיה), ובמטרה להרוג את הכופרים. זו התשתית לסעיף 11 באמנה של חמאס, הקובעת:

תנועת ההתנגדות האסלאמית סבורה כי אדמת פלסטין היא וקף אסלאמי של המוסלמים לדורותיהם עד קץ הימים... זהו הכלל של השריעה האסלאמית והוא שווה בכל ארץ שנכבשה על ידי המוסלמים בכוח, הם הקדישו אותה כווקף עבור המוסלמים לדורותיהם.

רק עליונות שלטון האסלאם היא הלגיטימית. ביטוי לכך נמצא בשני סעיפים באמנת חמאס:

סעיף 6: תנועת ההתנגדות האסלאמית היא תנועה פלסטינית ייחודית. נאמנותה היא לאללה ודבקוּתה היא באסלאם כדרך חיים. היא פועלת להנפת דגל אללה על כל פיסת אדמה בפלסטין. אך ורק בצל האסלאם יכולים חסידי כל הדתות לחיות בשלווה ובביטחון לעצמם, לרכושם ולזכויותיהם. סעיף 32: בחסות שלטון האסלאם יכולים לחיות זה בצד זה כל בני שלוש הדתות, האסלאם, הנצרות והיהדות. ביטחון זה יכול להתקיים אך ורק בצל שלטון האסלאם.

ביטוי לכך נמצא בדברי איאת אללה כאמל, פלסטינית שביקשה לבצע רצח באמצעות התאבדות בישראל. בדבריה לכתב העיתון הבריטי גארדיין, היא קבעה:⁴²

אמונתי העמוקה ואיחוליי שכל העולם יהפוך אסלאמי, עולם שכולנו נוכל לחיות בו בשלום, באושר ובהרמוניה. כולנו, כל בני-האדם, חיות, פרחים, צמחים ואבנים. האסלאם יביא שלום לצמחים ולחיות, לעשבים ולאבנים, ואתה אפילו תוכל להישאר יהודי, זה בכלל לא משנה; אך רק בעולם שכולו אסלאמי.

אכן, המוקד המרכזי בקוראן הוא השנאה היוקדת והמוחלטת לכופרים (כופאר, כאפרון). יש לזכור: בקוראן אין 'בלתי-מאמינים', אלא רק 'כופרים'. 64% מהקוראן, 81% מהסירה ו-37% מהחדית' עוסקים בכופרים. בסך הכול, 60% מהשריעה מוקדשים לכופרים: הכופרים הם טמאים, שקרנים, מקוללים, וחוטאים המבטאים את הרוע;⁴³ הכופרים הם חיות ובהמות השותפים לשטן;⁴⁴ לכן, חובה על המאמינים לערוף את ראשי הכופרים;⁴⁵ להטיל עליהם טרור ואלימות;⁴⁶ להשמיד אותם;⁴⁷ לשרוף אותם באש הגיהנום;⁴⁸ לצלוב אותם;⁴⁹ קללת אללה על כל הכופרים לעד, ואין ממנה חזרה.⁵⁰

מכאן נובעת מרכזיות התפיסה האסלאמית של אל-וולא' וול-ברא, המתבטאת בשבועת האמונים האסלאמית, התווחיד: לא אללה אלא-אללה⁵¹ ומוחמד רסול אללה.⁵² כלומר, כל האלוהים האחרים נדחים ומבוטלים, בהיותם ביטוי לכפירה שדינה מוות. בפסוקים רבים בקוראן קיים הציווי שאסור לשתף אלוהים אחרים עם אללה.⁵³ ברור כי אללה המוסלמי איננו אלוהים היהודי-נוצרי.

בנוסף בתפילה האסלאמית, צורת אל־פאתחה (7-1:5), המוסלמים מצהירים חמש פעמים ביום: "הנחה אותנו בדרך הישר, דרך שהנחית אותנו לטובה, לא דרכם של אלה שאתה כועס עליהם, ולא אלה הסוטים מדרך הישר" (אהדינא אל־סיראט אל־מוסתקים, סיראט אל־לדינא נעמת עליהם, גייד אל־מגדוב עלייהם ולא־דאליין). פרשן הקוראן וההיסטוריון המפורסם ובר־סמכא, אל־טברי, ובעקבותיו כל פרשני הקוראן, כולל אבן קת'יר הסמכותי, קובעים: אל־מגדוב עלייהם, הם היהודים;⁵⁴ אל־דאליין, הם הנוצרים.⁵⁵ כלומר, בכל תפילה שלהם, המוסלמים מבדלים את עצמם וקובעים שהיהודים והנוצרים הם חוטאים.

לבסוף, תופעה זו מתבטאת בתפיסת עליונות המוסלמים על כל הכופרים, בגישה דתית מובהקת.

- א. המוסלמים הם הנעלים והמוצלחים מכל העמים שצמחו בקרב האנושות. הם מייצגים את החברה האידיאלית, האומה, כמודל לכל האנושות. אלה העלה אותם לדרגה העליונה ביותר מכל בני אנוש, ליהנות ממנעמי גן עדן.⁵⁶
- ב. האסלאם הוא המערכת הדתית המושלמת, מעל ומעבר לכל הדתות האחרות, היות שהוא כולל את החוכמה המוחלטת והמלאה של אלה מתחילת ההיסטוריה ועד קץ כל העולם.⁵⁷ אסור לפקפק בשלמותו ובעליונותו; אסור להשתמש בהיגיון כדי לבסס את התוקף שלו ואסור לשפוט אותו בערכים אנושיים.⁵⁸ זו הסיבה לכך שהאסלאם מונע בחירה חופשית ואוסר באופן גורף ומוחלט כל ביקורת פנימית.⁵⁹
- ג. הייעוד האסלאמי הוא להכניע את העולם, עד שיהפוך לדת הלגיטימית הבלבדית השלטת.⁶⁰ זה המצב הטבעי. השמיים והארץ היו מתמוטטים אלמלא נשלטו על ידי אלה.⁶¹
- ד. לפיכך, כל המשנה ולו אות אחת מהקוראן – חובה להשמיד אותה, שהרי דברי אלה מושלמים.⁶² מי שאינו מאמין במוחמד ובשליחותו באופן מוחלט מעל לכל דבר דינו מוות, בהיות מוחמד האישיות המושלמת, המודל האולטימטיבי עבור כל בני־אנוש.⁶³

השתתפות בג'האד היא הפעולה המומלצת העליונה למאמין המוסלמי.

מוחמד אמר: שום אדם שמת ומצא טוב אצל אלה לא ירצה לחזור לעולם הזה, גם אם ייתן לו כל העולם וכל אשר בתוכו, מלבד השהיד, אשר בראותו את עליונות הג'האד, ירצה לחזור לעולם ולהיהרג שוב ולמות כשהיד למען אלה.⁶⁴ אף אחד מאלה שנכנסו לגן עדן אינו רוצה לחזור לעולם, גם אם יקבל כל מה שנמצא בו, מלבד המג'אהד שרוצה לחזור לעולם ולהפוך לשהיד עשר פעמים, בשל הכבוד שהוא מקבל.⁶⁵

מוחמד אמר: ללא ספק, הייתי רוצה להילחם למען אלה ולהיות שהיד, ולחזור שוב לחיים ולהיות שהיד פעם נוספת, ושוב ושוב.⁶⁶

זוהי התופעה הטובה ביותר לאנושות מטעם האסלאם, ועל כן זהו האינטרס החיוני שלה למהר ולקבל את האסלאם מרצון. מכאן גם דברי עבדאללה, מלך ערב־הסעודית:⁶⁷

אין לנו כל צורך בדמוקרטיה; אין לנו כל צורך במפלגות פוליטיות; אנו לא צריכים את זכויות האדם של המערב, ואנו לא זקוקים לחופש ההבעה של המערב. מה שאנו צריכים באופן מוחלט הוא הקוראן. הוא מווסת את חיינו בשלמות. הוא החקיקה הטובה ביותר בהיסטוריה של האנושות. הוא מבטא את דברי אללה הנעלים, את ערכי הנצח המוחלטים.

לסיכום הגישה האסלאמית כלפי 'האחר' נובעת מתפיסת 'העצמי', המבטאת את העליונות המושלמת של האסלאם והמוסלמים לעומת הכופרים, שהם הרוע בהתגלמותו. הכול מכוון למען קידום האסלאם במגמה לשלוט בעולם למען אללה. זוהי המלחמה האסלאמית הצודקת.

הערות

- 1 Majid Khadduri, *War and Peace in the law of Islam*, Baltimore: John's Hopkins University Press, 1979.
- 2 3:110, 114, 132; 9:71, 112.
- 3 2:62; 41:30; 48:29.
- 4 2:257; 3:28; 3:31-2; 4:76; 4:89; 5:51; 5:54; 9:71; 24:2; 60:4.
- 5 4:59; 5:3; 22:77.
- 6 9:72; 48:17; 61:12.
- 7 See: David Bukay, "Islam Hatred of non-Muslims," *Middle East Quarterly*, Summer 2013, pp. 11-20.
- 8 4:74.
- 9 9:111.
- 10 2:154
- 11 3:169
- 12 בראשית, א:27.
- 13 *Sahīh Muslim*, 19:4294.
- 14 al-Tabari, *Ta'riḫ al-Rusūl Wal-Mulūk*, vol. 9, Beirut, Dar al-Fikr, 1998, p. 69.
- 15 Ibn Khaldūn, *The Muqaddimah*, p. 183. Ahmad ibn Naqib al-Misri, *The Reliance of the Traveler*, Beltsville, Maryland: Amana, 1994, p. 602.
- 16 Muhammad Ibn Taimiya, *Majmu' al-Fatawaa*, vol 28, Jeddah: Kashul Shububat Production, 2005, p. 32
- 17 8:67
- 18 *Sahīh Bukhārī*, 4:52:257, 258; *Sahīh Muslim*, 19: 4320; *Sunnan Abu Dawūd*, 8: 2663.
- 19 *Sahīh Bukhārī*, 4:52:256; *Sahīh Muslim*, 19:4321-4323
- 20 sunnahonline.com/ilm/contemporary/0017.htm
- 21 *Hadīth Tirmīthī*, vol. 7, p. 36
- 22 Ibn Rushd, *Distinguished Jurist's Primer*, vol. 1, Beirut: Dar al-Fikr, 1960, pp. 458, 460-1,464, 604.

- al-Muwatta': The First Formulation of Islamic Law*, London: Kegan Paul, 1989, 23
 Book 21, *Ahadith* 8-10. Imam Nawawi: <http://hadith.al-islam.com/Display/Display.asp?Doc=1&Rec=4215>
- Ibn Rushd, *Distinguished Jurist's Primer*, vol. 1, 458-59; Ahmad ibn Naqib al-Misri, *The Reliance of the Traveler*, Beltsville, Maryland: Amana, 1994, o9.10, p.603; o9.13, p.604; o9.14, p.604
- The Laws of Islamic Governance*, London: Ta-Ha Publishers, 1996, pp. 143-5. 25
 2:91, 108, 170; 4:46-7; 50, 153; 6:124; 17:90-3; 33:40; 61:6. 26
 3:19; 45:17; 61:5. 27
 17:2-8. 28
 2:61, 75, 87-91, 100; 3:21, 112, 181; 4:46, 155; 5:62, 70; 6:146; 8:55-6; 43:48; 29
 58:14; 61:5. 30
 2:65; 4:47; 5:13, 60, 112, 115; 7:166; 62:65 30
 2:61; 3:112; 4:60; 98:6 31
Sahih Bukhari, book 54, no. 524 32
 al-Jahiz, *Kitab Al-Hayawan*, Beirut: Dar al-Fikr, 1992. 33
 4:52, 56; 5:60, 78, 80, 82; 22:17-19; 62:6-8 34
Sahih Bukhari, 4:53:392 35
Sahih Bukhari, 1:8:427, 2:23:472 36
Sahih Muslim, 19:4366 37
 ראו סיקור שיטתי ומתוארך ב"מוניטור לתקשורת הפלסטינית" (PMW):
<http://palwatch.org.il>
- Sahih Bukhari*, 4:56:791; 4:52:177; *Sahih Muslim*, 41:6981; 6982; 6983; 6984; 6985 39
 אל-ג'זירה, 3.7.2006, 40
 אתר חמאס, 1.1.2006, 41
The Guardian, February 7, 2005. 42
 3:82; 4:48; 6:39; 9:28, 32, 69; 11:14; 14:4, 30; 18:57; 25:21; 35:8; 36:8-9; 39:23; 43
 40:63; 45:23
 2:65; 4:76; 5:60; 6:111; 7:176; 8:55; 9:28; 23:97; 25:55; 27:80; 33:60; 37:18; 40:76; 44
 51:10
 8:12; 47:4 45
 3:151; 8:12; 8:60; 33:26; 59:2 46
 2:191, 193; 4:91; 8:39; 9:5, 36, 111, 123; 66:9 47
 3:10, 131; 4:56, 91, 143; 152; 7:144; 9:17; 13:15, 33; 14:30; 16:28-9; 18:106; 21:98; 48
 22:19-22; 33:64; 48:13; 61:11; 66:6; 98:6
 5:33 49
 9:30; 48:28 50
 3:62; 5:73; 20:8,14,97; 59:22 51
 נאמר בעשרות רבות של פסוקים בקראן.
 2:22; 4:48; 4:116; 5:72; 6:19; 7:33; 7:173; 7:190; 13:33; 14:30; 16:3; 16:54; 30:33; 30:40; 31:13; 53
 39:8
 2:61; 5:60 54
 4:44; 5:77 55
 3:110, 114, 132; 4:141; 5:3; 7:158; 9:71-2; 48:17; 61:12 56
 5:3; 9:33 57

4:115; 5:72-3; 10:69-70; 29:68; 36:64-5	58
33:36; 4:136	59
4:141; 5:17; 7:158; 9:33, 123; 21:107; 30: 25-30; 63:8	60
5:17; 10:68; 12:109; 21:22; 40:62; 46:33; 48:14	61
6:115; 10:64; 30:30; 33:60-2	62
2:99; 3:141; 4:115; 4:150-2; 5:17, 52, 72-3; 10:68-70; 13:33:4; 16:28-9; 29:68;	63
36:49-64	
<i>Sahīh Bukharī</i> , vol. 4 no. 53; <i>Sahīh Muslim</i> , 11:2013	64
<i>Sahīh Bukharī</i> , vol. 4 no. 72	65
<i>Sahīh Bukharī</i> , vol. 4 no. 216	66
הטלוויזיה הלבנונית, 27 באוגוסט 2008.	67

טוהר הנשק וחסיונותם של לא־לוחמים – איסור בלתי־מותנה

נעם זוהר

מלחמה, לרבות מלחמה אסימטרית, אינה מאופיינת כקטטה המונית או ריב של אלפי או מיליון בני־אדם מול כמה אלפים או מיליונים מהצד השני. זה אינו דור קרב אישי המוכפל בסדרי גודל. מלחמה או לחימה היא אינטראקציה בין קבוצות ובין ארגונים, והאפיון של מעשי הצבא – לא כהצטרפות פעולות של פרטים אלא כפעולה קולקטיבית של ארגון – הוא חיוני להבנת התופעה, וגם להבנתה המוסרית. לכן, כל מי ששייך לארגון הלוחם, במקרה של צבאות סדירים, או בקצרה, כל מי שלובש מדים הוא חלק מאותו ארגון. הוא מאפשר את פעילותו, הוא מאפשר את הירי של אלה שיוזרים, ולכן הוא חלק מן האיום ומותר לפעול נגדו בצורה לגיטימית כהגנה עצמית. כמוכן, הגנה עצמית של חיילים היא לא רק הגנה על חייהם שלהם, אלא גם הגנה על הקולקטיב ועל הקיום הריבוני של הלאום שהם נלחמים להגנתו. חיוני להבחין בין גרילה לטרור. המשותף לשניהם הוא שהם מופעלים על ידי כוחות לא־סדירים. ההבדל הוא שגרילה בהגדרתה הקלאסית היא פעולה של הכוחות הלא־סדירים נגד לוחמים, ואילו טרור הוא פעולה נגד לא־לוחמים. למעשה, אם נדייק, טרור יכול להיות מופעל גם על ידי כוחות סדירים. הרעיון של טרור מדינתי הוא בוודאי לא משונה והוא פשוט, וגרילה היא על כן נושא אחד של פעולת כוחות לא־סדירים נגד לוחמים, נגד צבא, למעשה נגד המדינה או כוח מדינתי, ואילו טרור הוא התקפה מכוונת נגד אזרחים. יש הגדרות ותנאים נוספים להגדרת פעולה כטרור, אבל זה לב העניין. במובן זה קיים גינוי מוסרי לטרור, ואין ספק שאנשים שיוזרים רקטות אל יישובים אזרחיים הם טרוריסטים. זאת משום שהם מתקיפים בכוונה אוכלוסייה אזרחית, אנשים לא־לוחמים.

בעולם הנאור, או אפילו בעולם הנאור למחצה, קיים גינוי תקיף ורחב מאוד לטרור. הגינוי המוסרי לטרור נשמע גם בדברי הנשיא בוש אחרי המתקפה על המגדלים התאומים. אחד הדברים החשובים שהוא אמר אחרי פעולת הטרור

פרופ' נעם זוהר, אוניברסיטת בר אילן

ב־2001, כאשר הכריז על המלחמה נגד הטרור היה ברוח זו: לא משנה מה המטרה שלכם, צודקת ככל שתהיה, יש פעולות של התקפה על אזרחים שהן אסורות, תהיה מטרתכם צודקת ככל שתהיה – שחרור לאומי, מלחמה נגד עוול, נגד אימפריאליזם – יש דברים שאסור לעשות. לב העניין המוגדר כטרור שנגדו הוא ניסה לגייס את העולם למלחמה הוא מה שמאפיין את הטרור ומניע את התיעוב הבסיסי של אנשים הגונים כלפיו – שהטרור מתקיף אוכלוסייה אזרחית של לא־לוחמים, ולא משנה מה יהיו מטרותיו. התיעוב המוסרי כלפי הטרור, השלילה המוחלטת של שימוש באמצעים של התקפה מכוונת על לא־לוחמים – כלומר, מכאן נגזר הקידוש של עקרון החסיונות של הלא־לוחמים – זוהי מוסכמה ואף יותר מכך, זהו יסוד מוסרי כל כך ברור, שאין צורך בתיאוריות רבות כדי להסביר אותו.

לפי הגישה הסטנדרטית לשאלת החסיונות האזרחית, הרג אזרחים אסור משום שהם אינם נושאים באחריות לעוולות המלחמה, אולם כאן חסרה ההבחנה בין לוחמים ולא־לוחמים. חיבור בין אנשים שהם אשמים ולא־אשמים מבחינה מוסרית בוודאי אינו יכול להצליח. הגישה החלופית היא של "צדק בלחימה" שמעניק זכויות ומטיל חובות על חברה אזרחית או על צבא כגוף קולקטיבי. העמדה השלישית מנסה לומר שהחייל אינו אשם מבחינה מוסרית, אבל כאשר הוא יורה, הדבר שמצדיק פגיעה בו הוא הגנה עצמית. הבעיה היא שלכאורה הדבר מצדיק פגיעה רק בתת־קבוצה קטנה מאוד של חיילים, מפני שרוב החיילים אינם יורים. גם הדין הבינלאומי וגם המוסר הבסיסי בנושאים אלה מתירים לפגוע בחיילים בכלל, והבעיה הפילוסופית הקשה היא כיצד להצדיק ולהסביר את ההיתר לפגוע גם בחיילים שאינם יורים, בלי להרחיב אותו למקרים של פגיעה בכל אנשי הצד השני, ונשותיהם וילדיהם.

מה שטעון הצדקה הוא לא מדוע יש חסיונות ללא־לוחמים – ברור שיש להם חסיונות. מה שצריך להצדיק הוא, מדוע מותר לפגוע בחיילים שהם מגויסים, מאמינים שמלחמתם צודקת, לפעמים הם פועלים תחת לחץ או כפייה, ואינם אווזים בנשק או יורים בו בכל רגע. לכן יש להסביר היטב מה מצדיק פגיעה בחיילים, מדוע מותר במלחמה לפגוע בחיילי האויב, הגם שמבחינה מוסרית בהחלט אי־אפשר להגיד שבאופן פרטני כל אחד מהם אשם, ושכל אחד מהם אשם יותר מהפוליטיקאים או מהאזרחים שבצד השני. לא מדובר כאן באשמה מוסרית אישית, ולכן האתגר הוא במה אנחנו מצדיקים את הפגיעה בחיילים.

לדוגמה, מצב שכיום כבר נשמע סוריאליסטי: אם תהיה מלחמה בין ישראל וסוריה, החייל הישראלי לא יחשוב שהחייל הסורי הוא רוצח כאשר הוא יורה עליו, והחייל הסורי לא יחשוב שהחייל הישראלי הוא רוצח כאשר הוא יורה עליו. החיילים בכל העולם מבינים היטב שחלק מהעניין הוא הלחימה ההדדית ביניהם.

לעומת זאת, חייל של כל אחד מהצדדים שיתקיף אזרחים בכוונה הוא טרוריסט, ואי-אפשר בשום אופן להזדהות עם הגינני המוסרי העמוק לטרור המתועב, שהוא נחלת הציבור הישראלי ורבים בעולם, בלי לאחוז באותה נשימה באיסור המוחלט עלינו – להתקיף לא-לוחמים. אין שום אפשרות לאחוז בצד אחד של החבל בלי לאחוז בצדו השני. אם רוצים להתיר את הרצועה ולוותר על האיסור של פגיעה בלא-לוחמים – לוותר על מה שנקרא אצלנו 'טוהר הנשק' – עלינו לוותר על העמדה של גינני ותיעוב כלפי הטרור. אם אנחנו מגנים את הטרור, וראוי לנו להמשיך לאחוז בעמדה של גינני ותיעוב גמורים כלפי הטרור, אנחנו מגנים אותו משום שהוא דוגל בצורה שפלה ובלתי-מקובלת בעמדה הפסולה שלפיה המטרה מקדשת את האמצעים, כאשר האמצעים הם התקפה על לא-לוחמים. אם אנחנו מגנים את העמדה הזו, אנחנו צריכים בהכרח גם לדבוק בעצמנו באיסור על פגיעה בלא-לוחמים. אכן, סעיף טוהר הנשק במסמך 'רוח צה"ל' אומר בפירוש שהחייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בלא-לוחמים.

נבחן שתי נקודות נוספות. האחת – במונח 'לא-לוחמים' בהקשר של לחימה בשטח צפוף אוכלוסין אנחנו מתייחסים ללחימה נגד גרילה, ובהקשר הישראלי – הגופים שאנחנו פועלים נגדם הם אנשי גרילה ולעתים קרובות גם טרוריסטים. אמנם, המונח התקשורתי והממשלתי הישראלי 'מחבלים' מטשטש זאת כאשר גם אלה שפועלים באופן נקודתי או מוגבל רק נגד חיילי צה"ל וגם אלה שמבצעים פיגועים במטרות אזרחיות מכונים מחבלים – זהו טשטוש של השיח הציבורי. מדובר באנשי גרילה ובטרוריסטים שנלחמים נגד החיילים שלנו. פעמים רבות אלה אותם האנשים, אבל לא תמיד. כשהם נלחמים נגד לא-לוחמים הם פועלים נגד אוכלוסייה אזרחית, ובעשותם כן הם טרוריסטים. בהקשר זה, השאלה מי נקראים 'לוחמים' היא מסובכת, בייחוד כאשר אינם לובשים מדים – ואני מסכים עם פרופ' בנבגי שהדרישה שהם ילבושו מדים היא לא מציאותית מסיבות רבות. את מי בצד השני אנחנו מגדירים 'לוחמים' או 'לא-לוחמים'? כאן קיים המונח שישראל הייתה כנראה חלוצה בהגדרתו, של 'מעורבים' ו'לא-מעורבים', דהיינו, לא ניתן להגיד שאדם הוא בעל דרגה ספציפית או לובש מדים ובעל תעודה של ארגון לוחם, אבל בכל אופן הוא בעצם מעורב. הוא מכין פצצות או מגייס אנשים שיירו טילים על אזרחים או על חיילים, והוא בהחלט מעורב, ובמובן זה היה נחוש בהחלט התיקון המושגי והאופרטיבי שאין מדובר על 'לוחמים' כמו במצב שבו עומד מולנו צבא סדיר, אלא על 'מעורבים'. התיקון הזה נחוש וצריך לעשות לו כוונן עדין ולהגדירו באופן מדויק, ולבסוף לתקבל אבחנה בין מעורבים ולא-מעורבים, שהיא חופפת מוסרית בדיוק לאותה הבחנה קלאסית שאנחנו חייבים להמשיך לדבוק בה, ושמסמך 'רוח צה"ל' דבק בה עד היום, והיא ההבחנה בין לוחמים ללא-לוחמים, בין מעורבים ולא-מעורבים. כלפי לא-מעורבים, כלפי מי שלא זוהו

כמעורבים, שריר וקיים האיסור של פגיעה בלא־לוחמים, באזרחים, בחפים מפשע לפי המינוח המקובל, אבל לא במובן המוסרי אלא במובן המקובל בהקשרים האלה, שהאיסור הזה שריר וקיים.

כפי שנאמר לעיל, מה שטעון צידוק הוא הפגיעה בלוחמים או במעורבים. איסור על פגיעה באזרחים או בלא־מעורבים או בלא־לוחמים הוא אל־ף־בית של "לא תרצח". אין צורך בהצדקה מיוחדת. משום כך, גם התיעוב שלנו כלפי הטרוריסטים שמפרים את האיסור הזה באופן שיטתי ומכוון הוא תיעוב מובן מאליו, שלא צריך פילוסופיה מסובכת או תיאוריה הסכמית או תיאוריה אחרת כדי להצדיק אותו. מה שנדרש הוא להגדיר את הקבוצה של הלוחמים או של המעורבים כקבוצה שאיבדה את חסינותה וכלפיה מותר לנו לפעול, ואנחנו מחויבים לפעול. במובן זה, איסור "לא תרצח" הוא אוניברסלי. שוויון הערך של כל אדם באשר הוא אדם, שנכלל באותו איסור של "לא תרצח", באותה חסינות בלתי־מותנית של לא־לוחמים – הוא שריר וקיים. מופקע מכל זה כל מי שנעשה לוחם, מעורב, שייך לארגון המפעיל כוח ומהווה איום, שנגדו מותר לפעול.

הנקודה השנייה – עד כה דובר על פגיעה מכוונת. סעיף 'טוהר הנשק' מנוסח כך שלא נשתמש בכוחנו כדי לפגוע בלא־לוחמים או בבלתי־מעורבים, בתיקון הדרוש. מה לגבי פגיעה אגבית, פגיעה לא־מכוונת? בנושא זה יש דיון ערני מאוד בעולם, ובייחוד בישראל, בשנים האחרונות, סביב האיזון בין ביטחון החיילים שלנו לבין ביטחונם של אזרחי הצד השני. הדרך הבטוחה ביותר לחיילים לשמור על חייהם היא לא להילחם כלל. כלומר, כאשר החיילים יוצאים לפעולה צבאית מוצדקת, הם מקבלים על עצמם מראש סיכון מסוים הכרוך בביצוע הפעולה, שהיא צודקת והכרחית. בכך הם מסכנים הן את עצמם, ואם הם שומרים על טוהר הנשק, הם גם מסכנים בפגיעה אגבית את האוכלוסייה האזרחית, בייחוד בלחימה בשטח בנוי צפוף. ובהקשר זה השאלה היא לא כפי שמנסחים אותה לפעמים – האם החיילים חייבים להסתכן כדי לשמור על חיי האזרחים, אלא בצורה ישירה יותר – האם מותר לחיילים לסכן את האזרחים כדי להגביר את ביטחונם? הפרספקטיבה הנכונה לדיון זה היא שכמובן, הפעולה עצמה מסכנת את כולם, כלומר גם את החיילים, גם את לוחמי או מעורבי הצד השני, אבל זו אינה בעיה מוסרית. והשאלה המוסרית היא, מהו האיזון הנכון בין הדברים הללו. לומר שהחיילים צריכים להפקיר את שלומם ואת ביטחונם ואת הגנת הכוח ולעשות הכול כדי לא לסכן את האזרחים של הצד השני – זאת כמובן עמדה לא רציונלית. באותה מידה בלתי־קביל ניסוח הפוך כלשהו, שלפיו לחיילים מותר לעשות כל דבר שמסכן את אזרחי הצד השני כדי להעלות את ביטחונם הם לרמה המרבית, ולהגיע לתוצאה של אפס סיכונים, כביכול. האיזון בין שני הדברים האלה הוא המפתח.

צדק במלחמות עצמאות אסימטריות

יצחק בנבג'י

עקרון החסינות האזרחית (או בקיצור – "חסינות אזרחית") הוא הכלל הבסיסי של הקוד המכונה "צדק בלחימה" (*jus in bello*). קוד זה, המורה לחיילים מה מותר ומה אסור לעשות במלחמה, אוסר פגיעה מכוונת באזרחים ובחברה האזרחית בעת מלחמה, גם בנסיבות שבהן פגיעה ישירה עשויה להניב יתרון צבאי משמעותי. כידוע, במלחמות עצמאות אסימטריות, מעמדו של עיקרון זה בעייתי במיוחד: מלחמות כאלה מתנהלות בין צדדים שפערי הכוחות הצבאיים ביניהם גדולים ומובהקים, ולכן הלוחמים של הצד החלש מסתתרים בקרב האוכלוסייה האזרחית. אין חזית ואין מדים במלחמות מהסוג הזה.

פילוסופים ומשפטנים מתעניינים בכללי הלחימה שהצד החזק כפוף להם. השאלה שנדונה בדרך כלל היא, האם וכיצד ניתן לכבד את עקרון ההבחנה בין אזרחים וחיילים, כאשר חיילי האויב אינם לובשים מדים, ולעתים קרובות מסתתרים בקרב אוכלוסייה אזרחית. לעסוק במאמר זה יידונו שאלות אחרות: מהם האמצעים שלצד החלש מותר לנקוט כדי להשיג את מטרותיו, בתנאים של נחיתות צבאית קשה? האם מציאת מסתור בקרב האוכלוסייה האזרחית היא הפרה של כלל החסינות האזרחית? האם פגיעה באזרחים ובחברה האזרחית אסורה בכל תנאי, למרות שלצד החזק מותר לפגוע פגיעה אגבית באזרחים? תחילה, ניתוח מעמדו המוסרי של הכלל המחסן אזרחים מפני פגיעה מכוונת בהם במלחמות רגילות (סימטריות).

שתי תשובות מקובלות לשאלה – מדוע במלחמות בין צבאות סדירים הרג מכוון של אזרחים אסור, בעוד הרג אגבי של אזרחים (כמו גם הרג ישיר ומכוון של חיילים) מותר. לפי הפרשנות הראשונה (הסטנדרטית), הרג מכוון של אזרחים פסול משום שאזרחים, באשר הם אזרחים, אינם נושאים באחריות לפשע התוקפנות ולעוולות שמלחמה נפשעת גורמת. פגיעה מכוונת בבני-אדם שלא עשו דבר שמכוחו אובדת הזכות לחיים – אסורה, גם בנסיבות שבהן היא הכרחית לשם

פרופ' יצחק בנבג'י, אוניברסיטת תל-אביב

השגת מטרתה הצודקת של המלחמה (דהיינו: הגנה עצמית, שחרור לאומי וכדומה). כלומר, היא אסורה גם בתנאים שבהם מותר וראוי לצאת למלחמה, וגם אם בנסיבות אלה, הרג של אזרחים הכרחי לשם השגת ניצחון צודק. המטרה, לפי הפרשנות הסטנדרטית, אינה מקדשת את האמצעים.

אולם הפרשנות הסטנדרטית אינה עומדת בפני הביקורת מכמה סיבות. ראשית, חיילים שלוחמים במלחמת מגן מממשים את זכותם להגן על עצמם, על משפחותיהם ועל מולדתם. מתקפתם מוצדקת מכל בחינה ועניין, וממילא הם חפים מכל מפשע. מדוע מותר להרוג חיילים אלה, ואסור להרוג אזרחים? שנית, חייל המשתייך לצבא שלוחם מלחמה נפשעת אינו הופך באחת לאזרחי לעוול הנגרם על ידי הצבא שבמסגרתו ומטעמו הוא פועל. חייל הפועל לשם הפסקת פעולות האיבה או חייל שתפקידו לצמצם את הפגיעה באזרחי האויב ככל האפשר – אלה בוודאי אינם תורמים לעוולות שצבאם מחולל. יתר על כן, רוב-רובם של החיילים הפשוטים ממילא אחראים רק במידה זעומה לעוולות שצבאם גורם. מצד אחר, הפרשנות הסטנדרטית אינה מבהירה מדוע אזרחים באשר הם – זכאים להגנה מפני התקפה ישירה. אזרחים יכולים להיות אחראים למלחמות לא-צודקות לא פחות – ולעיתים אף יותר – מהחיילים הנלחמים בהן. לדוגמה, פוליטיקאים שמדיניותם דוחפת למלחמה לא-צודקת או גורמת להמשכה; אזרחים התומכים בפוליטיקאים אלה ומקדמים אותם; הפקידות של משרד הביטחון ומשרד האוצר שעסוקה בניהול האזרחי והפיננסי של המלחמה.

הפרשנות האלטרנטיבית לכלל של חסינות אזרחית היא הסכמית. האיסור החל על הרג אזרחים במלחמות נגזר מהיות איסור זה היבט של הסדר בעל תוקף מוסרי בין מדינות. הגיונה של הפרשנות הפוך כמעט מהגיונה של הפרשנות הסטנדרטית. לפי פרשנות זו, יעילותו של ההסדר המחסן אזרחים נובעת דווקא מהתעלמותו מעובדות בדבר אחריות אישית ואשמה מוסרית. "צדק בלחימה" מייחס לכל החיילים כולם זכויות וחובות שוות, ללא כל זיקה לצדקתה ולחוקיותה של המלחמה שהם שותפים לה, או לאחריותם לעוול שהם גורמים. "חסינות אזרחית" היא היבט אחר, משלים, של הסדר "שוויוני" זה: אזרחים נהנים מחסינות מפני התקפה ישירה באופן כללי, גורף, בלא כל קשר למידת תמיכתם במלחמה ולמידת אחריותם לפריצתה ולניהולה. לפי גישה זו, "צדק בלחימה" מעניק זכויות ומטיל חובות על סמך השתייכות קולקטיבית (לצבא או לחברה האזרחית). לכן, הרג מכוון של אזרחים בזמן מלחמה פסול מבחינה מוסרית רק מפני שהוא כרוך בהפרה של מוסכמה (קונוונציה) בעלת תוקף מוסרי מחייב. בפרט, הוא פסול אף אם הוא פוגע באזרחים שאחראים לעוול שהצד הצודק לוחם נגדו. תוקפו המוסרי של הסדר זה נגזר מיעילותו, מהגיונותו ומרמת היענות הגבוהה לו.

פרשנויות אלה נבדלות ביחס לבסיס צידוקו של איסור הפגיעה באזרחים. הראשונה גוזרת את תוקפה המוסרי של "החסינות האזרחית" מנורמות הנסמכות על אחריותם המוסרית של פרטים. לפי הפרשנות הסטנדרטית, אזרחים אינם עושים דבר שמכוחו הם מאבדים את זכותם לחיים, ולכן אסור לפגוע בהם בכוונה בשום תנאי כמעט. הגיונה של הפרשנות השנייה – ההסכמית – הפוך כמעט. לפי פרשנות זו, יעילותו של ההסדר המחסי אזרחים נובעת דווקא מהתעלמותו מעובדות בדבר אחריות אישית ואשמה מוסרית.

מדוע מדינות הוגנות חותמות על **הסכם** המחסן את כל האזרחים? התשובה הפשוטה היא שמדינות שיש להן הנהגה פוליטית רציונלית מעוניינות לסיים סכסוכים במינימום אבדות, וקבלה הדדית של עקרון "החסינות האזרחית" היא דרך פשוטה במיוחד להגיע לכך. תכליתה של ההבחנה בין חיילים לבין אזרחים היא למזער פגיעה בחפים מפשע. הסדר שזו תכליתו יקנה לאזרחים חסינות מפני התקפה ישירה, גם אם הם אחראים לעוול שהצד הצודק לוחם נגדו, משום שברוב המקרים מי שלוחם מלחמה נפשעת סבור כי הוא הצד הצודק, וממילא תופס חלק מהאזרחים של הצד שכנגד כאחראים לעוול שראוי להילחם נגדו. לכן, ההיתר לפגוע באזרחים שאחראים מבחינה מוסרית לעוול כלשהו יביא לפגיעה באזרחים שאחראים לניהולה של מלחמה צודקת.

גם למסכת הטיעונים העשירה של מייקל וולצר בגנות הפגיעה המכוונת באזרחים יש היבט הסכמי ברור. כך, למשל, במאמר שכתב עם אבישי מרגלית ("כך לא מנהלים מלחמה צודקת", **הארץ**, 8 באפריל 2009), נטען כי "מלחמה בין מדינות אסור שתהיה מלחמה טוטלית בין אומות ועמים, ואסור שתהיה מלחמת השמדה. עליה להיות מוגבלת לכוחות הלוחמים בלבד... האמצעי המכריע להגבלת טווח הלוחמה הוא סימון קו ברור בין לוחמים ללא-לוחמים. זוהי ההבחנה המוסרית הרלוונטית היחידה שכל הצדדים צריכים להסכים עליה". נראה כי וולצר ומרגלית מציעים כאן הבחנה הסכמית משום שהאזרחים, לפי ניסוחם, רק **מוחזקים** כחפים מפשע, אף שייתכן כי הם אינם כאלה באמת. החזקה נוצרת מקבלתם של חוקי המלחמה המצווים להתייחס לאזרחים כאילו הם חפים מפשע.

על סמך ההנחה שהפרשנות ההסכמית נכונה, אפשר לטעון שגם אם ההסדר המחסן אזרחים מפני פגיעה ישירה ומכוונת הוגן בהקשרן של מלחמות סימטריות, לפחות בחלק ממלחמות העצמאות הוא חסר תוקף מוסרי. אם פערי הכוחות אינם מותירים שום סיכוי לצד הנאבק למען עצמאות מדינית להשיג ניצחון צבאי, כי אז נובע מהפרשנות ההסכמית שבמלחמות כאלה אין להסדר המבוסס על "חסינות אזרחית" תוקף מוסרי. הוא מקפח באופן שיטתי את הצד החלש ו/או מנציח פערים לא-הוגנים בין הצד החזק לצד החלש.

כדי להבין מדוע, נתבונן שוב בכלל "החסינות האזרחית". בחלקו הגלוי הוא דורש מהצדדים להימנע מפגיעה מכוונת באזרחים ובחברה האזרחית. אלא שלכלל זה יש היבטים נוספים, גלויים פחות. ראשית, הוא מחייב חיילים ללבוש מדים ולשאת את נשקם בגלוי, כדי לאפשר הבחנה ברורה בינם לבין אזרחים. נוסף על כך, נגזרת ממנו החובה לא להשתמש באזרחים כלוחמים מבלי לחיילם קודם לכן, שהרי אלמלא כן, עצם ההבחנה בין חיילים לאזרחים מתערערת. לבסוף, הפרשנות ההסכמית מייחסת חשיבות עקרונית להבחנה בין פגיעה ישירה ומכוונת באזרחים לבין פגיעה עקיפה צפויה אך בלתי-מכוונת בהם. כאמור לעיל, "חסינות אזרחית" מתירה פגיעה עקיפה צפויה ובלתי-מכוונת באזרחים ובמטרות אזרחיות, אם זו נחוצה לשם השגת מטרה צבאית לגיטימית בעלת חשיבות מספקת. להיתר זה יש חשיבות מכרעת משום שכלי הנשק במלחמה המודרנית הם רבי-עוצמה, וכלל שיחסן את החברה האזרחית גם מפני פגיעה עקיפה צפויה אך בלתי-מכוונת ימנע מהצבא את האפשרות להשתמש בכלי הנשק הללו, ובכך יפגע פגיעה של ממש ביכולתו לתקוף מטרות צבאיות ולהשיג ניצחון צודק.

הטענה כי ההבחנה בין אזרחים לבין חיילים במלחמה מקפחת עמים הנאבקים על עצמאותם הלאומית מתייחסת לשלושת המרכיבים של "חסינות אזרחית". **ראשית**, קל לדמיין מצבים שבהם החובה של לוחמים ללבוש מדים מקשה מאוד את הסוואתם היעילה של לוחמי חופש (המציינים להוראותיו של כלל זה). במקרים אלה, הכלל של "חסינות אזרחית" מגביל מאוד את חופש התנועה והפעולה של הצד המצוי בנחיתות צבאית: בצייתם לו הם הופכים למטרות קלות, ולמעשה סוללים את הדרך לתבוסתם שלהם. **שנית**, ביחס להיתר לפגוע באזרחים באופן עקיף, אשר מאזן לכאורה את ההגבלות הנגזרות מן האיסור לפגוע בהם באופן ישיר – קל לדמיין מצבים שבהם מבחינתו של הצד החלש אין להיתר זה שום משמעות מעשית, משום שאין לו היכולות והאמצעים המאפשרים פגיעה במטרות צבאיות. **שלישית**, במצבים שבהם אין לצד החלש כל סיכוי לפגוע במטרות צבאיות, אך יש לו סיכוי כלשהו לפגוע במטרות אזרחיות – קבלת הכלל המחסן אזרחים מפני פגיעה ישירה מחסלת גם סיכוי נמוך זה. אמנם, הסיכויים שהצד החלש ינצח מדינה ריבונית בעלת צבא סדיר נמוכים תחת כל משטר המסדיר את הלחימה, אך אם הפגיעה באזרחים אסורה – סיכויי הצד החלש אפסיים, ואילו כאשר האיסור אינו חל או אינו חד-משמעי, סיכוייו גבוהים בהרבה (גם אם הם עדיין נמוכים מאוד). לדוגמה, אזרחיה של מדינה כובשת נהנים משגשוג כלכלי, ותחושת ביטחון ויציבות היא מתנאי היסוד של שגשוג זה. הסדרי לוחמה המאפשרים פגיעה בתחושה זו יכולים להחליש מאוד את הצד החזק במאבק, ומְנִיָּה וְכִיָּה להגדיל את סיכוייו של הצד החלש לנצח או לכפות פשרה ושינוי. במצבים כאלה, איסור הפגיעה באזרחים

מאפס למעשה את סיכוייו של הצד החלש לנצח, היכן שיחסי הכוחות נוטים באופן חד-משמעי לטובתו של החזק.

לוחמי חופש רשאים, בתנאים מסוימים, לשבש את אורח החיים במדינה הכובשת על מנת לערער את התמיכה בכיבוש, באמצעות פגיעה מכוונת בחברה האזרחית ובמרחב הציבורי שבו מתנהלים חייה. בתנאים קיצוניים הם רשאים לפוצץ מוסדות ממשלתיים, להרוס גשרים ולפגוע ברחובות ראשיים. זוהי, כמובן, הפרה של כלל "החסינות האזרחית", אך היא מותרת מפני שכלל זה חסר תוקף מוסרי בנסיבות של אישוויון קיצוני ביחסי הכוחות. עם זאת, לוחמי חופש צריכים להתייחס לאזרחים בסכסוכים צבאיים כאילו הם חפים מאחריות אישית לעוול שהם גורמים. כלל זה עומד גם ביסוד הקוד שאני מכנה "צדק במלחמות אסימטריות", כי הוא מועיל לצד החלש ואינו מקפח אותו באופן שיטתי. לכן, גם בתנאים שבהם מותר לצד החלש לפגוע בחברה האזרחית עומדת לאזרחי המדינה הכובשת "חזקת החפות הכללית", שמכוחה אסור ללוחמי החופש לפגוע בהם – בחייהם, בגופם או ברכושם הפרטי – בכוונה תחילה. "צדק במלחמה אסימטרית" מבחין, אפוא, בין פגיעה בתשתיות אזרחיות השייכות לציבור לבין פגיעה מכוונת באזרחים. בפרט, מותר ללוחמי חופש לפגוע בבניין שבו שוכן מוסד ציבורי, אבל אסור לפגוע בכוונה בעובדיו.

התשובה הזו נסמכת על שתי הבחנות עדינות: האחת, הבחנה בין החברה האזרחית לבין הפרטים המרכיבים אותה; האחרת, הבחנה בין פגיעה בחברה האזרחית לבין פגיעה ישירה ומכוונת בהם. חברה אינה אוסף מקרי של פרטים, אלא ישות מובנית שיש בה, בין היתר, מרחב ציבורי (פרהסיה) שבו מתנהלים חייה האזרחיים. מרחב ציבורי כזה מכונן על ידי מוסדות שהתפתחו בחברה לאורך הדורות, ועל ידי היחסים המורכבים בינם לבין עצמם ובינם לבין האזרחים החיים בה. מערכת היחסים המוסדית המכוונת את המרחב הציבורי מוסדרת על ידי החוק הפוזיטיבי ועל ידי נורמות חברתיות לא-פורמליות.

הכלל של "חסינות אזרחית" אינו מבקש רק למנוע נזק ישיר לאזרחים (שחלקם, כאמור, נושאים באחריות ישירה לעוולת המלחמה), אלא גם להגן על החברה האזרחית ועל הפרהסיה שבה מתנהלים חייה. ניתן, אפוא, להפר את הכלל של "חסינות אזרחית" בשתי דרכים שונות: באמצעות פגיעה מכוונת באזרחים, או באמצעות פגיעה מכוונת במרחב הציבורי שבו מתנהלים החיים החברתיים. כלומר, ניתן לפגוע במוסדות חברתיים – משרדי ממשלה, תקשורת אלקטרונית, בתי-ספר ואוניברסיטאות, בורסה, עורקי תחבורה, תחבורה ציבורית ועוד – מבלי לפגוע בכוונה ובאופן ישיר באזרח זה או אחר. מובן שכל פגיעה בקהילה אינה אלא נזק לפרטים החברים בה, אולם אין בה משום פגיעה **מכוונת** באדם זה או אחר. מושא הפגיעה הוא החברה עצמה, ורק באופן עקיף – הפרטים המשתייכים

אליה. סביר להניח שפגיעה בחברה האזרחית עשויה לכרסם בתמיכתה בהמשך הכיבוש. הידיעה שידם הארוכה של לוחמי החופש עלולה לפגוע במרחב הציבורי שבו מתנהלים החיים האזרחיים במדינה הכובשת עשויה לפגוע פגיעה של ממש בשלטון, על זרועותיו השונות, וכן בכלכלה ובשירותי הרווחה. להלן אתייחס לתנאי זה כאל חלק מתנאי האסימטריה שמלחמות עצמאות עשויות לקיים.

"צדק בלחימה אסימטרית" אומר שבנסיבות שבהן ל"חסינות אזרחית" אין תוקף, מותר ללוחמי חופש לפגוע פגיעה ישירה בחברה האזרחית, אך הם חייבים להימנע ככל האפשר מפגיעה ישירה בבניה ובבנותיה של חברה זו. מטרתם הלגיטימית של לוחמי החופש היא פגיעה בחברה האזרחית. ברם, אסור לקדם מטרה זו באמצעות פגיעה ישירה ומכוונת באזרחים. האלימות צריכה להיות מכוונת נגד מוסדות ממשלה, מרכזים עסקיים, רחובות ראשיים ועורקי חיים. כלומר, בעוד החברה ומוסדותיה הן מטרה לגיטימית, היחידים המרכיבים אותה אינם כאלה. לוחמי חופש נתבעים לעשות מאמץ מודע, ובכלל זה אף להסתכן באופן ממשי בעצמם, על מנת לא לפגוע בחייהם או ברכושם (הפרטי) של אזרחים. לכן, בהתקיים תנאי האסימטריה, הצד החלש אינו כפוף ל"חסינות אזרחית", כלומר הוא אינו כפוף להבחנה בין מטרה צבאית (לגיטימית) לבין מטרה אזרחית (אשר במלחמה סימטרית נחשבת לא-לגיטימית). אולם הוא כפוף לכלל יסודי יותר התובע ממנו להכיר ב"חזקת החפות הכללית" ולכבדה.

היחס הראוי לאוכלוסייה השלישית – לא לוחמים ולא אזרחים

אסא כשר

סולם הערכים של האויב, כל אויב, אינו חלק משיקולי ההתגוננות מפניו. אין חשיבות לדעותיו של האויב עלינו או על עצמו. הנקודה החשובה היא מה הוא מוכן לעשות נגדנו, ואז נתגונן מפניו כהלכה. ייתכן שדעותיו וערכיו שונים לחלוטין מערכינו. נילחם בו כשהוא יתקוף ונתגונן מפניו מבלי לשקול כלל את הערכים שלו, אלא רק את הסכנות שהוא יוצר. השאלה היא, איזו סכנה הוא יוצר ואיך מתגוננים באופן אפקטיבי ומוסרי ואתי מפניה. ברמה סנטימנטלית מסוימת יש משמעות לערכי האויב, אבל זה לא משנה את השיקולים המוסריים והאתיים שצריך לנקוט. עמיתיי פרופ' זוהר ופרופ' בנבג'י עוסקים בניסיון להבין את תורת המלחמה הצודקת ואת החוק הבינלאומי שמבוסס על תורת המלחמה הצודקת ומנסים להצדיק אותם. אני יוצא מנקודת מבט מוסרית מסוימת ובוחן את תורת הלחימה הצודקת ואת החוק הבינלאומי, על החיוב והשלילה שבהם.

הדבר שהוא בעיניי השערורייה הגדולה של החוק הבינלאומי ושל תורת הלחימה הצודקת הוא היחס לחיילים. עמיתיי עסקו בשאלה, מדוע בכל זאת מותר להרוג חיילים. התשובות, בכל הכבוד, הן מאוד לא משכנעות. לפנינו שערורייה שצריך לחשוב עליה. בסוף המאמר אגיע לנקודה של היחס הראוי לחיילים.

קיימת תופעה שאנחנו נתקלים בה בתחום הטרור, נקרא לה 'האוכלוסייה השלישית'. למשל, בזמן פעילות של צה"ל באזור עזה, אפשר לראות שעל גגות של בתים מסוימים מתקהלים לפתע צעירים ועושים תנועות מגונות, כדי שכלי הטיס הבלתי-מאויש יצלם את תגובתם כלפי צה"ל וכלפי ישראל שמבצעת שם פעולה. כלומר – הם נמצאים שם בכוונה תחילה. הם עולים על גג המבנה כדי לעשות מעשה במהלך פעולת תקיפה של ישראל נגד מטרות עוינות.

דבר דומה יכול לקרות כשקהל מאותו סוג מקיף בית שכוח של צה"ל רוצה להוציא ממנו מבוקש שעוסק בפיגוע מתגלגל, כלומר, אדם שקיימת חובה מיידית

פרופ' אסא כשר, אוניברסיטת תל-אביב

להתגונן מפניו. המבנה שעליו מתקבלים האנשים הוא גם מבנה שמתוכו יורים, אם לא ברגע זה אז עוד מעט, מפני שיש בו אמצעי שייגור ואנשים שזו כוונתם, וכשיירו, הנזק עלול להיות משמעותי.

אנשי 'האוכלוסייה השלישית' הזאת נראים אזרחים לכל דבר, ולא לוחמים. פגיעה בהם תצטייר כפגיעה בתחום האזרחי, בין במישרין ובין כנזק אגבי. יהיה מי שיציג את הפגיעה הזאת כאסורה או כמופרזת באמצעות העצמה תעמולתית. לדוגמה, כאשר מסלקים את המשגר מהתמונה ומשאירים רק את גופות אנשי החוליה שירתה טיל מן המשגר. העצמה תעמולתית תגרום לכך שרבים יראו את הדבר כאסור או כמופרז, ואז, באמצעות היצור הבלתי-מוגדר, המעורפל אבל החזק להפליא שנקרא שיקולי לגיטימציה, ייתכן שישראל תימנע מתקיפה. אין לשכוח שהמשמעות הנובעת מכך היא שישראל לא תגן כראוי על אזרחיה מפני התקפה שעומדת להתרחש, או שכבר מתרחשת.

צורת ההשוואה הזו בוחנת מנקודת מבט רק מן הצבא והלאה, הצבא לעומת האויב והאזרחים שמסביבו כאילו זו התמונה המלאה, אבל זוהי תמונה לא נכונה באופן מושגי. מאחורי הצבא נמצאים האזרחים של אותו הצד שהצבא אמור להגן עליהם, ומולו האויב שהצבא נלחם בו והאזרחים של הצד השני, סביב אלה שנלחמים בצד השני. האנשים האלה שעולים על הגג מפריעים בסופו של דבר או עלולים להפריע לישראל להגן על עצמה מפני התקפה ממשית.

המחשבה המשפטית המוכרת מתארת את 'האוכלוסייה השלישית' במונח "הדלת המסתובבת". אנשי האוכלוסייה השלישית הם אזרחים, אבל כשהם מעורבים באופן ישיר בפעולות איבה כלשהן הם בגדר לוחמים, וכשהם מפסיקים להיות מעורבים במישרין בפעולות איבה הם שוב חוזרים להיות אזרחים. יש פה "דלת מסתובבת" בין מצב של אזרח למצב של לוחם, והם כל הזמן עוברים מצד לצד. בדיון הפילוסופי, הרעיון של דלת מסתובבת – שלפיו פותרים בעיה חדשה במונחי הפתרון הקיים לבעיה ישנה – הוא בעייתי. יש לבחון את הבעיה החדשה ולפתור אותה כהלכה, לחשוב על האוכלוסייה השלישית במישרין, לא בדרך העקיפה של הדלת המסתובבת. העיקרון המנחה – לדעתי העיקרון המוסרי הבסיסי – הוא שצריך לצמצם ככל האפשר את נזקי המלחמה. ראשית, המצב האידאלי הוא של שלום, שאין בכלל מלחמה, וצריך לחתור אליו תמיד ובכל מצב. כל ממשלה במדינה דמוקרטית מפני שהיא דמוקרטית, וגם במדינות אחרות, חייבת לחתור למצב של שלום. אבל אם כבר יש מלחמה, צריך להקטין את הנזקים שלה. במונחים שלקוחים מתוך מסמך של המשפט הבינלאומי מסוף המאה ה-19 – *to alleviate the calamities of war* – להקטין, להמתיק, למזער אם אפשר את נזקי המלחמה, לגרום רק נזקים הכרחיים. הכוונה אינה להקטין את נזקי המלחמה ביחס לאזרחים שהם לא מסוכנים, אלא לצמצם את נזקי המלחמה בכלל, בכל

ההיבטים ובכל המובנים שמעורבים במלחמה: האזרחים, המתקנים האזרחיים, אנשי צבא, המתקנים הצבאיים. זו הרוח של חלק מתורת המלחמה הצודקת ושל חלק מן הדין הבינלאומי.

קיימים שלושה היבטים לעקרון מזעור נזקי המלחמה, ואנחנו פועלים כך ברוב המצבים. ההיבט הראשון, מזהירים. הלוחמים הם בחזקת מי שהוזהרו, משום שהלוחם יודע שהוא מטרה להתקפה של הצד השני ואין צורך להזהיר אותו מחדש. אבל אנשי האוכלוסייה השלישית אינם חושבים שהם מטרה להתקפה, כל מה שהם רוצים הוא לשחק את התפקיד של אזרחים. לכן הם עולים לגג הבניין, כדי להיות אזרחים שאולי ייפגעו ואז ניכשל, או אולי נפסיד באיזו מערכה תקשורתית. ואולי לא ייפגעו מפני שלא נרצה לפגוע בהם, ואז נפסיד במערכה צבאית. אם כך, אנשי האוכלוסייה השלישית אינם חושבים שהם מטרה להתקפה ולכן ראוי להזהיר אותם. צריך להזהיר אותם בצורה כללית על ידי כרוזים ורדיו וטלוויזיה, וספציפית על ידי טלפון ו'הקש בגג' או כל דבר אחר. זה ניסיון להקטין את הנזק. יש לצמצם את הנזק שייגרם לאנשי האוכלוסייה השלישית מפני שרצוי למזער כל נזק לא הכרחי, שאפשר לנצח במלחמה בלי לגרום אותו.

היבט שני – מידתיות. אנשי האוכלוסייה השלישית מפריעים לצבא באופן מכוון, אקטיבי, ישיר. הם כמו שדה מוקשים סביב מתקן שממנו יורים כל הזמן, או כמו נשק נגד מטוסים סביב מתקן כלשהו. במשוואות המידתיות הם לוחמים, הם לא נזק אגבי. הם מפריעים לצבא להגן על אזרחיו תוך השתתפות ממשית בפעולות הפרעה. לכן הם לוחמים – הם אינם אזרחים, ופגיעה בהם אינה נזק אגבי אלא פגיעה בלוחמים. אין בכך בעיית מידתיות, ואף על פי כן, צריך לשאוף למזעור הפגיעה בהם, לפגוע במידה פחותה ככל האפשר כדי למזער את הפגיעות במלחמה. אם הצבא יכול לנצח ולנטרל את המתקן המדובר בלי להרוג את כל האנשים הללו מהאוכלוסייה השלישית אז מוטב כך. אין להט לפגוע בהם אלא להט שלא לפגוע בהם, אך לא על חשבון הצבא, לא על חשבון האזרחים שמאחוריו. אם האזרחים לא יסבלו מהימנעות מפגיעה בצד השני, הצבא צריך להיות מוכן למנוע זאת.

היבט שלישי הוא סיכון חיילים – אפשר לשלוח את החיילים לנסות לסלק את אנשי האוכלוסייה השלישית מגג הבניין. המשמעות היא לסכן אותם בכל הסכנות שאורבות להם, אבל יותר מהנדרש, מפני שאם הם נמצאים שם הם בוודאי תחת סיכונים של ירי, מטעני צד, מלכודים, חטיפה ועוד. אבל אם הם יתקרבו לבית וינסו להוריד את אנשי האוכלוסייה השלישית מהגג – כל הסיכונים הללו גוברים. איני רואה שום נימוק מוסרי בעולם לכך שאנחנו חייבים לסכן את חיי חיילינו כדי להוריד מהגג אנשים שמתחזים לאזרחים, ובעצם מפריעים לנו להילחם ולהגן על אזרחינו. איני רואה מדוע דמם של אנשי האוכלוסייה השלישית סמוק יותר מדמם של חיילינו. באיזה שהוא מובן אנחנו צריכים להגיד שחיי חיילינו קודמים,

מפני שהם חיילינו ואנחנו חייבים באופן אזרחי כמדינה דמוקרטית לתת תשובה טובה מאוד לשאלה, מה פתאום אנחנו מסכנים אותם, במיוחד כשהם חיילי שירות חובה, שזה בדרך כלל המצב. כאמור, השאיפה היא להתאמץ ולהקטין את הפגיעה באנשי האוכלוסייה השלישית בלי לפגוע בעצמנו. לכן, אם אפשר לעשות זאת בלי לפגוע בעצמנו, לא נסכן את חיי חיילינו אבל עדיין נתאמץ להקטין את הפגיעה. אנשי האוכלוסייה השלישית הם בעיני לוחמים. גם בעיני אחרים, במצבים מסוימים הם בגדר לוחמים. יש סוגים שונים של לוחמים: אלה שהם האוכלוסייה השלישית, והלוחמים "הסטנדרטיים" המשגרים את הטילים על ישראל – נקרא להם 'האוכלוסייה השנייה'. אנחנו מבחינים ביניהם בפעולות שאנחנו מרשים לעצמנו לעשות מולם. כלומר, יש הבחנה פנימית בתוך קבוצת הלוחמים, אבל היא שולית: 'האוכלוסייה השלישית', הצוות הרפואי וגם האנשים שמספקים שירותי דת – (כמו הצוות הרבני במונחים של צה"ל). כל אלה מובדלים מן הלוחמים. אני סבור שמן הראוי להתייחס ברצינות לרעיון ההבחנה בין סוגים שונים של לוחמים, ולגרום לכך שאחוזים ניכרים מאוד של לובשי המדים לא יהיו בגדר מטרות לגיטימיות. אנחנו מבחינים בין לוחמים ללא-לוחמים כשמדובר בצבא של מדינה, על ידי האמצעי הפשוט והטריוויאלי של מדים ונשיאת נשק, לאו דווקא להגנה עצמית. האמצעי הפשוט הזה של סוגי המדים יכול לשמש אותנו גם במצבים רבים אחרים. יש ודאי לובשי מדים שעוסקים בפעולות בתוך הצבא – אבל לאיש אין שום כוונה, לא על פי המקצוע שלהם ולא על פי ההצבה הצבאית שלהם ולא על פי שום שיקול אחר לשלוח אותם למלחמה, הם לעולם לא ישתתפו במלחמה, לא במישורין וגם לא כתומכי לחימה משמעותיים. אנשים אלה צריכים להיות חסינים כמו אזרחים. מדוע? כדי למזער את נזקי המלחמה, בין השאר, גם למזער את הסכנה לחיילים. יש חיילים שאי-אפשר למזער את הסכנה לחייהם מצד האויב מפני שהם בלב החיכוך, לכן נספק להם אמצעי מיגון, ובמדינה הדמוקרטית יאמרו להם גם שהם נשלחים להילחם רק בלית-ברירה. אבל יש המוני אנשים אחרים שהם לובשי מדים, שצריך לתת להם הגנה בצורה כזו או אחרת כדי למלא בסופו של דבר את הצו המוסרי הבסיסי – למזער את נזקי המלחמה.

לוחמה באזורים צפופי אוכלוסייה: זיהוי, הבחנה והרתעה

תומס א' איירס

הפעולות השונות בהן השתתפתי במהלך שירותי כפרקליט צבאי בעיראק ובאפגניסטן היו שונות באופיין מאלו שמבצע צה"ל. עם זאת, ישנו דמיון אחד ביניהן – הצורך לנהל לוחמה אסימטרית באזורים עירוניים.

כשאני מדבר על לוחמה אסימטרית, כוונתי לאויב שאינו לובש מדים ואינו פועל על פי דיני העימות המזוין. יחד עם זאת, הוא מחזיק ברשותו סוגי נשק וטכנולוגיות שעד לאחרונה, עקב עלות גבוהה ותחזוקה מורכבת, היו נחלתן של מדינות בלבד. לאויב כזה יש יתרון ביכולתו להשיג השפעה אסטרטגית גדולה בתמורה להשקעה קטנה מאד, וזאת על ידי גרימת אבדות בנפש, שימוש בתקשורת, וכדומה.

העולם של ימינו הופך להיות הרבה יותר אורבני. על פי דיני העימות המזוין, אין להשתמש באזורים עירוניים כבסיס לפעולות צבאיות, אבל אין ספק שאלו מולם אנו פועלים אינם נשמעים לחוק זה. לפיכך, יש צורך לעקור אותם מתוך האזורים המאוכלסיים ולעשות זאת בדרכים ההולמות את דיני המשפט ההומניטרי הבין-לאומי. כפי שאמר הנשיא אובמה: "כאשר אנו נצמדים לסטנדרטים בין-לאומיים, אנו מחזקים את אלה שעושים זאת ומבודדים את אלה שלא"¹.

ארצות הברית משתדלת לציית לדיני העימות המזוין, אם כי יעד זה לא תמיד מושג במלואו. במילותיו של וינסטון צ'רצ'יל: "ארצות הברית תמיד מוצאת את הפתרון הנכון, אבל רק לאחר שמיצתה תחילה את כל האפשרויות האחרות...". ואכן, ארצות הברית זוכה לביקורת רבה על טעויותיה, אולם היא גם לומדת מביקורת זו ומנסה באופן תדיר לשפר את התנהלותה. חלק מהביקורת מניחה, שנוכח התפתחות לוחמה אסימטרית וקרבות באזורים עירוניים, על ארצות הברית לשנות את השקפתה על לוחמה ולאמץ פרדיגמה שונה. אני חולק על ביקורת זו. יש לזכור שדיני המשפט ההומניטרי הבין-לאומי נוסחו בעקבות מלחמת העולם

תומאס איירס, הפרקליטות הצבאית, צבא ארצות הברית

השנייה, תקופה שבה אופני הלחימה היו דומים לשיטות הלוחמה האסימטרית עמה אנו מתמודדים כיום, כגון לוחמת גרילה, פעילות מחבלים, ריגול ופירטיות. העיקרון הבסיסי של דיני העימות המזוין הוא שהם מבוססים על מחויבויות החיילים הם הגורמים המוציאים לפועל מחויבויות אלו. בעת מלחמה החיילים ימשיכו להילחם עד להשגת הניצחון או עד למפלה, גם כשהסיכוי להגיע לתוצאה הרצויה אינו ידוע, ומבחינה זו הם שחקנים לא רציונליים. לכן, יש להטיל עליהם מחויבויות, וזה מה שעושים דיני העימות המזוין.

דיני זכויות אדם, לעומת זאת, מבססים את הרציונל שלהם על הזכויות של אלה שנגדם אנו נלחמים. כאשר המשטרה מתמודדת עם אזרחי המדינה שלה, הפעלת כוח מצדה אמורה להיות מוצא אחרון, ובכל מקרה השימוש בו חייב להיות מידתי. גם כאשר עברייני נלחם בשוטר, על השוטר להגיב באופן פרופורציונלי. למעשה, הוא אינו רשאי לשלוף את נשקו ולירות בפושע סתם כך.

ארצות הברית היא חסידה גדולה של שמירה על זכויות אדם בכל מקום, אולם היא אינה תומכת נלהבת של הדין הבין-לאומי לזכויות אדם; היא נוטה יותר לקבל את דיני העימות המזוין, שהם הפרדיגמה על פיה היא מפרשת ומנהלת את פעולותיה. ארצות הברית מנסה לקבוע מחויבויות ברורות לחייליה, אולם לא תמיד מצליחה בכך. אף על פי כן, כאשר מנסים לנתח את הבעיות הנוכחיות ולהעמיק בהן, דיני העימות המזוין מתגלים כפרדיגמה הנכונה לשימוש יותר מאשר דיני זכויות אדם. שלוש הדוגמאות שיוצגו להלן ינסו להבהיר נקודה זו.

מחבלים מתאבדים הם דוגמה לשחקנים לא רציונליים. הם מנסים לפוצץ את עצמם בסמוך למטרות אזרחיות או צבאיות. פעולה כזאת שלהם מציבה קושי עצום בפני אנשי צבא, שכן אין ביכולתם לזהות את המחבל המתאבד או להבחין בינו לשאר האזרחים. בעיראק התרחש אירוע שבו זוהה מטען חבלה מאולתר בכביש ראשי. עד מהרה הוצבו נקודות ביקורת שסומנו באורות וגדרות תיל, והחיילים עצרו את התנועה במטרה להגן על האוכלוסייה האזרחית. בשלב מסוים הגיחה משאית שהאיצה לעבר המטען, ולא עצרה למרות שהחיילים ירו באוויר לאות אזהרה. בסופו של דבר הנהג נורה על ידי החיילים. לאחר שהתקרית נחקרה, התגלה שהנהג היה קבלן הונגרי. הוא נהג בשכרות ועם אוזניות לראשו ולא הבין או לא שמע את יריות האזהרה. האזרח שנהרג היה, במידה רבה, קורבן לפעולותיהם של אלה שאינם מצייתים לדיני העימות המזוין והטמינו את המטען.

עם הזמן למדו החיילים להציב שלטים לצד מחסומי הביקורת. הם גם הבינו שיש אזרחים שאינם מגיבים מספיק מהר. יישום הלקחים שהופקו מאירוע זה הביא לאימוץ נהלים שירתיעו אזרחים תמימים. הבעיה היא שאֵלה שבכוונתם להרוג חיילים לא יורתעו לעולם. למעשה, סביר להניח שהם ימצאו תמיד טקטיקות חדשות למנוע מהחיילים לעצור את הלחימה. במקרה של המשאית, לחיילים היה

שבריר שנייה להחליט אם לירות. אם היו נמנעים מירי והנהג היה מחבל מתאבד – הוא היה מתפוצץ; ירי לעבר המשאית היווה הסתכנות בהרג של אזרח חף מפשע, שאכן לא הבחין בסימני האזהרה.

אין ספק שהרג של אזרח הוא מעשה גרוע בפני עצמו, ובנוסף לכך הופך את המשפחה, השבט או החמולה של האזרח לאויבים בדם לנצח של הצבא ובכך משרת את מטרת האויב. עם זאת, החייל שנדרש להפעיל שורה של שיקולים בתוך זמן קצר חייב לפעול למזעור הסיכון של פגיעה באזרחים (כלומר, לפי צורך צבאי ומחויבויות צבאיות), ולא לדאוג לזכויותיו של נהג המשאית.

דוגמה נוספת היא אירוע של צלף היורה מתוך מבנה. גם אם החיילים אינם מצליחים לזהות מאיזה חלון מגיע הירי, הם אינם רשאים לרסס את הבניין באש ללא אבחנה ולסכן בכך חיי אזרחים. במקום זאת, כדי למזער את הפוטנציאל לקורבנות אזרחיים, עליהם לזהות תחילה את המטרה ולאחר מכן להחליט אם הירי הוא אפקטיבי, דהיינו מסכן חיי אדם. יש אפשרות שהצלף הוא בסך הכל "מְטוֹרֵר", כלומר מנפנף בדגל אדום בניסיון לגרום לחיילים לפגוע באזרחים, ובכך להביא לערעור התמיכה הציבורית בהם ולרכישת אויבים נוספים. השיקול של הכשרת "המוחות והלבבות" של האוכלוסייה האזרחית חשוב מאד במעורר השיקולים הכולל, וזאת כנראה בניגוד למצב בישראל, שבה נדמה לפרקים שלא ניתן לזכות בתמיכה כזאת. אולם, גם כאשר לא ניתן לזכות בתמיכת האוכלוסייה האזרחית, השיקול של הימנעות מרכישת אויבים כתוצאה מפעילות מסוימת ממשיך להתקיים תמיד.

אם החיילים יגיעו למסקנה שמלבד הצלף הבניין ריק, הם יוכלו לפנות לטקטיקות צבאיות אופייניות. למשל, חוליה אחת תבצע ירי שבחסותו חוליה אחרת תנוע לעבר הצלף, ובשעת הכושר תעשה שימוש בירי מסיבי כדי לחתור למגע. על פי דיני זכויות אדם, תגובה כזו אינה מידתית, שכן נעשה שימוש בכוח מעבר לכוח המינימלי הנדרש. אולם, תגובה כזו עולה בקנה אחד עם דיני המשפט ההומניטרי הבינלאומי. חיילים בקולומביה, שנדרשו לציית לחוקי זכויות אדם שהכתיבה מדינתם, הואשמו בתגובה לא הולמת לצלפים במצבים דומים. אולם חיילים שנלחמים בשחקנים לא רציונליים אינם יכולים לנהל מלחמה הוגנת או להפעיל תגובה מידתית; הם חייבים לנהל מאבק מהיר ואלים, שבסופו יש מנצחים ומפסידים. עליהם להביא להרג הצלף – רצוי מבלי שאף חייל ייפגע. שלא כמו דיני זכויות אדם, דיני המשפט ההומניטרי הבינלאומי מאפשרים לעשות זאת.

הדוגמה האחרונה היא של ירי טיל מצד האויב. בתחילת הנוכחות האמריקאית באפגניסטן, נהגו המורדים לירות טילים על בסיסים אמריקאיים קטנים בדרכים יצירתיות ומתוחכמות מאד. אחת הדרכים כללה הנחת בקבוק מים קפוא חתוך בתוך טיל במהלך הלילה, באופן שהפריד בין חלקי המתכת. לאחר שהשמש זרחה

והמיסה את הקרח, חלקי המתכת נגעו זה בזה וכך נסגר המעגל החשמלי וגרם לפיצוץ הטיל בסביבות השעה עשר בבוקר. באחד הלילות זיהתה החוליה שנשלחה לאתר את משגרי הטילים דמויות חשודות. החיילים יצרו קשר עם הבסיס ודיווחו שהם רואים שלוש או ארבע דמויות חופרות באזור שממנו היה בעבר ירי לכיוון הבסיס. החוליה ביקשה רשות לחתור למגע, אבל המפקד בבסיס ביקש לדעת אם הם מבחינים בנשק על גבם של החשודים. כאשר החיילים השיבו שלא ניתן לראות זאת מהמקום שבו הם נמצאו, קבע המפקד שעליהם לנסות להתקרב אל החשודים. החיילים התקרבו, אולם גם אז הם לא הצליחו להבחין בנשק. המפקד חזר על בקשתו מהחוליה להתקרב עוד ועוד, כשהרציונל שהנחה אותו הוא שהאנשים החופרים עשויים להיות אזרחים וכי אפשר שהם מקבלים תשלום על עבודתם או שמישהו מאלץ אותם לעשותה. הוא לא רצה שהחוליה תהרוג אותם ותרכוש עקב כך אויבים נוספים בקרב האוכלוסייה, במקום תמיכה. ייתכן שהמפקד גם סבר שיש אפשרות ללכוד את האנשים החופרים וכך להשיג מידע מודיעיני, אם כי סביר להניח שמידע מודיעיני בעל ערך לא יגיע מחיילי שטח אלא מבעלי דרגות גבוהות יותר. בכל מקרה, החוליה הוסיפה להתקרב, עד שבסופו של דבר פתחו החשודים באש. כתוצאה משתי יריות שירו, נהרג סמל סטיבן צ'קאו, בן 21, מברוקלין ניו יורק, שהותיר אחריו הורים ואחים. הוא הצטרף בכך לכ-4,000 הקורבנות האמריקאיים בעיראק ולכ-3,000 הקורבנות האמריקאיים באפגניסטן. אפילו בסיטואציה זו, דיני המשפט ההומניטרי הבינ-לאומי ממשיכים להיות המסגרת הנכונה לפעולה, משום שהטיל שכוון לבסיס היה אמור להתפוצץ רק שעות רבות לאחר שיגורו. בישראל, שיקול דומה של צורך צבאי אולי לא יתפוס, שכן פעמים רבות יעדי הירי הם אזרחים ולא חיילים.

מהו אם כן צורך צבאי? כיצד ניתן לקבוע מהו הפוטנציאל לגרימת קורבנות אזרחיים – נתון שחייל שנדרש למלא את הצורך הצבאי, נתבע לפעול לפיו? ומהו השיקול לקביעת המידתיות? לא קל לתת לכך תשובה, כפי שלא היה קל לאותו מפקד להתמודד עם הידיעה שהוא זה שפקד על חייליו להתקרב אל החשודים, והביא בכך להרג אחד מהם. קשה לכל אחד להיות בעמדה כזאת, אולם הפרדיגמה הנאותה שמספק המשפט ההומניטרי הבינ-לאומי היא זו שמאפשרת לנו להתמודד עם בעיות כאלו.

הערה

1 President Barack Obama, "Remarks by the President at the Acceptance of the Nobel Peace Prize", Speech, Oslo, December 10, 2009, The White House, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize>.

התפיסה המתפתחת של הרכיב האזרחי בלחימה

גיא שטולץ

לחימה באזורים צפופי אוכלוסין מהווה בעיה קשה. מעדותו של קצין שלחם במלחמת לבנון הראשונה עולה כי גם אז נמצאו אזרחים בשטחי לחימה, וכך היה גם במלחמות אחרות, שבהן היינו עדים למקרים של הימצאות אוכלוסייה במרחב הלחימה. לדוגמה, זקן שנקלע למרחב הלחימה בזמן שחיילים רצים סביבו תוך כדי ירי ומנסים לבצע את משימתם. עם זאת, בבחינת המלחמות האחרונות והעימותים העתידיים מתגלים שינויים. ראשית, לחימה בשטח בנוי וצפוף כמו בעזה ובסביבה שיש בה אזרחים, שהם הרוב. נוסף לכך, האויב שינה את שיטות הלחימה שלו, והוא משתמש כיום באוכלוסייה כמגן אנושי, וזה בהחלט השינוי והאתגר. כיום אנחנו מתמודדים עם המתח שבין הכרעת האויב שנמצא בשטח מאוכלס מצד אחד, ומצד שני – שמירה על מרקם החיים החיוני של האוכלוסייה. שחקן חדש הופיע בזירה – התקשורת – גם היא אחד הגורמים שלא היו נוכחים קודם בשטח בעוצמה כזו. התקשורת יכולה להוות מרכיב בעל השפעה רבה, ולהפוך מקרה טקטי לבעיה אסטרטגית ולאתגר אסטרטגי, וידוע שאירעו מקרים רבים כאלה.

כיצד משפיעה התמודדות עם האוכלוסייה על ההכרעה שהמפקד הצבאי רוצה להשיג, ואיך משפיע הדבר על מידת הלגיטימציה של צה"ל ושל מדינת ישראל להילחם, ועל מרחב הזמן האופרטיבי – כמה זמן יש לצבא כדי להשלים את משימותיו? לעיתים יכול הדבר להגיע עד כדי עצירת המבצע. המתח הזה יוצר לצה"ל אתגרים רבים ומגוונים: בידול האוכלוסייה מהאויב (הלוואי שיכולנו לעשות זאת); התמודדות עם תנועת האוכלוסייה במרחב התמרון; זיהוי מצוקות הומניטריות ומתן מענה לצרכים אזרחיים-הומניטריים כפונקציה של משך זמן הלחימה – יש הבדל בין לחימה של יום, שבוע או חודש; תיאום הפעילות עם גורמים

סא"ל גיא שטולץ, ראש תחום מרכיב אזרחי בלחימה, יחידת תיאום פעולות הממשלה בשטחים (מתב"ש)

בינלאומיים; הכלת אירועים אזרחיים ברמה הטקטית: מהר, יסודי, תודעתי; הזמת שמועות ואירועים כוזבים – כל אלה הם חלק מהאתגרים הרבים שניצבים בפנינו. מסע קצר בהיסטוריה של מלחמות ומבצעים שאירעו לאחרונה מציג תמונה של התמודדות עם האוכלוסייה ביחס להכרעת האויב, וההשפעה על מידת הלגיטימציה ללחימה. ב"חומת מגן" (2002) עשינו את המיטב מבחינת הכוח המבצעי, ומבחינת האוכלוסייה היו מקרים שפעלנו פחות טוב. לא ידענו להיטיב עם אזרחים בלחימה. כמה דוגמאות טקטיות: אמבולנס נתקל בטנק בכניסה לעיר, בדרך לבית החולים. הטנק מסובב את הקנה כדי לראות באיזה אמבולנס מדובר. האמבולנס רואה מולו קנה, מסתובב ונוסע אחורה. כעבור חמש דקות יש כותרות ברדיו ובטלוויזיה על כך שצה"ל מונע פינוי פצועים לבתי חולים. זו דוגמה למשמעות טקטית הקשורה לאוכלוסייה ולהשפעה על הלגיטימציה. דוגמה נוספת – אחת מחטיבות החי"ר החליטה למקם את חוליית הפיקוד הקדמית שלה (חפ"ק) בתוך בנק. ייתכן שמבחינה מבצעית הדבר היה נחוץ מאוד, אבל מייד נפוצה שמועה שצה"ל שודד בנקים. לכן אנחנו רואים כאן את נושא הדה-לגיטימציה וסרטים כגון 'ג'נין ג'נין' וסיפורים על טבח ועוד שלא היו, אבל איך אפשר להוכיח? אם אין לנו אפשרות להראות את זה, הדבר אינו נחשב.

במלחמת לבנון השנייה קיבל נושא זה ביטוי אחר, אז עדיין לא פעלו בשטח קצינים מיוחדים לנושא האוכלוסייה. לדוגמה, המקרה של כפר קאנא. אני סבור שגם אם צבא נמצא בעיצומה של לחימה ואומרים לו לעצור ל-24 שעות או ל-48 שעות כדי לטפל באזרחים שנפצעו ולאפשר לשיירות להגיע – לא משנה איפה נמצאים החיילים של האוגדות והחטיבות – צריך לעצור. ב"עופרת יצוקה" רואים כבר התקדמות – היה גם איזון של הלגיטימציה, שהייתה מוטמעת הרבה יותר במודעות של צה"ל, ויואב גלנט, אלוף הפיקוד דאז, הקפיד להכניס עם הכוחות קציני אוכלוסייה – תפקיד שנולד אז. נעשו פעולות רבות, עם זאת, לא כולן בוצעו בצורה המיטבית והיו מקרים של איתאום כזה או אחר בשטח, ונפגעו גם אזרחים בלתי-מעורבים בלחימה. גם ב"עופרת יצוקה" היו מקרים שבהם לא הצלחנו להטמיע באופן מעמיק את נושא ההתמודדות עם אזרחים בלחימה, וגולדסטון הראה זאת בדו"ח שלו ובדרכו, גם אם לאחר מכן הוכח שמקרים רבים מאלה שהציג אינם נכונים. נראה שלא ידענו להציג משהו כנגד, בזמן הנכון ובמקום הנכון. לדעתי, "עופרת יצוקה" הייתה במובן מסוים "הקש ששבר את גב המטכ"ל", ואחרי המבצע הייתה הבנה שצריך לפעול בדרך אחרת. אמר הרמטכ"ל לשעבר, גבי אשכנזי, שנושא העיסוק בלחימה משפיע על מידת הלגיטימציה, זהו חלק ממשימת הכוח וצריך לעסוק בו החל מהדרג הטקטי, מרמת הגדוד. ב"עמוד ענן", ההתמודדות עם האוכלוסייה עמדה בראש מעייניהם של מפקדים מהרמה האסטרטגית ועד הרמה הטקטית, למרות שלא הייתה כניסה קרקעית. הנושא היה

חלק מהחשיבה הצבאית במבצע זה, ולא ברור עד כמה צבאות אחרים בעולם עושים דברים כאלה תוך כדי לחימה: יותר ממאה קצינים הומניטריים פעלו ברמות השונות; היו 43 תיאומים מבצעיים תוך שיתוף פעולה עם 'הצלב האדום' ועם האו"ם; תוך כדי המבצע הוזנו 54 איתורים רגישים חדשים, מתוכם 18 מחסות אזרחיים (10 אלפים איש); הוכנסו לעזה 127 משאיות אספקה וניתנו אישורי יציאה ל-186 חולים ומלוויהם. אלה דוגמאות לכך שצה"ל דאג לעשות את ההפרדה בין מתן מענה לצורכי האוכלוסייה לבין הפגיעה באויב.

כיום אנחנו מבינים שלבד מחשיבותם של הערכים ומהידע של ביצוע המשימה, שעומד תמיד מול עינינו, יש גם גורמים אחרים שעלינו להתחשב בהם ולכלול אותם בשיקולים בזמן הלחימה. כל אלה הובילו אותנו לחשיבה חדשה מסוג אחר וליצירה של מאמץ הומניטרי אזרחי בלחימה, לצד מאמצים אחרים של הצבא בתחום הלחימה, המודיעין והלוגיסטיקה.

המאמץ ההומניטרי האזרחי בלחימה מורכב משלושה חלקים: המרכיב המבצעי – מזעור הפגיעה וההרס; המרכיב ההומניטרי – קציני אוכלוסייה מקצועיים שיודעים לזהות את המצוקות והצרכים של האוכלוסייה וגם לתת להם מענה; המרכיב התודעתי – בתמונה שבה צולמה אחת מחוליות האויב שפגענו בה רואים משגר הניצב ליד הגופות של אנשי החוליה, אבל התמונה שהוצגה בתקשורת לא כללה את המשגר, וכך ניתן היה להבין שמדובר בנפגעים מקרב האוכלוסייה. הביטב זה יש מלחמה על כל פריט, על כל מקרה ועל כל דבר, כדי להימנע מדוחות כגון גולדסטון.

כיום אנחנו יודעים להגדיר וליישם את המרכיב המבצעי, ההומניטרי והתודעתי, ואת הכלים שאנחנו מכינים ומשתמשים בהם כדי ליישם את המאמץ הזה. יצרנו תורת לחימה עם מונחים מקצועיים, וביניהם מושגים חדשים כמו 'אתרים רגישים', 'אתרים מנועי תקיפה' – בתי חולים ואתרים של ארגונים בינלאומיים וריכוזי אוכלוסייה בלחימה. לדוגמה, ב"עמוד ענן" היו ריכוזי אוכלוסייה, סימנו אותם והעברנו לכוחות שלנו את המידע על אתרים מנועי תקיפה, שאותם אין לתקוף. 'ציר הומניטרי' הוא דרך שמשמשת ארגונים בינלאומיים ואוכלוסייה לצרכים הומניטריים; 'חלון זמנים הומניטרי' – פרק זמן שבו אנחנו יודעים לעצור את הלחימה ביוזמתנו, כדי לתת את המענה לאוכלוסייה.

מלבד תורת לחימה, יש לנו גם מערך של קציני אוכלוסייה החל מהדרג הטקטי, מרמת הגדוד. יש ביניהם אנשי מילואים וגם סדירים, שמכשירים אותם בקורסים מיוחדים בתחומי הדין הבינלאומי ושיתוף פעולה עם ארגונים בינלאומיים. כמו כן ניתנת הדרכה בנושא השפעת התקשורת – תיעוד וצילום, וכמובן בעניין המרכזי – מהו המרכיב האזרחי בלחימה, מה מטריד את האזרחים, אילו בעיות קיימות, איך לזהות את המצוקות ואיך לתת מענה לאזרחים בלחימה.

כיום מוביל מתאם פעולות הממשלה בשטחים (מתפ"ש) את הנושא בזירה הפלסטינית. דוגמה חשובה נוספת היא המרכז לתיאום ארגונים בינלאומיים והסברה, שהוא חלק חשוב מאוד וחדש שאנחנו משלבים בו גם ארגונים בינלאומיים – 'הצלב האדום' והאו"ם שעובדים איתנו בנושא זה. לסיום, כיום אנחנו מקצועיים הרבה יותר בנושא ההתמודדות עם אוכלוסייה בלחימה. אם וכאשר יהיה עימות נוסף, נעשה הכול כדי לעשות את הפרדה ולהתמודד כהלכה עם האתגר של טיפול באוכלוסייה, לצד ביצוע המשימה של כוחותינו. גם המקצועיות שלנו עומדת על הפרק וגם הערכים שלנו הם עדיין אותם ערכים, לכן – לנצח ולהישאר בני־אדם.

עימותים חמושים וטרור: זיהוי יעדים צבאיים

לורי בלנק

חלק גדול מהדיון בקהילות האקדמיות ובקרב קובעי המדיניות בעשור האחרון הוקדש לאתגרים שמציבה לוחמה מול אויב המסתתר בכוונה תחילה בתוך אוכלוסייה אזרחית. הדיונים נסבו סביב בעיית זיהוי האויב והשאלה כיצד להתייחס אליו אם הוא נלכד, בעוד שהיעדים הצבאיים הוגדרו.

בהתבסס על הגדרות אלו מפרספקטיבות שונות, אבחן תחילה כמה מהאתגרים שבזיהוי יעדים צבאיים או כאזרחיים, במסגרת עימות עם ארגונים שאינם מדינתיים באזורים צפופי אוכלוסין. לאחר מכן, אדון באתגרים שמציבה התנהלותם של ארגוני טרור ואנתח כיצד החוק יכול להתמודד עם ארגונים אלה, וכיצד אמורה הקהילה הבין-לאומית לנצל את החוק כדי להתמודד עם האתגרים שהם מציבים. אחד מהעקרונות הבסיסיים ביותר של החוק הקובע בעימותים חמושים הוא עקרון ההבחנה. האיסור לתקוף יעדים אזרחיים מבוסס על ההבחנה בינם לבין יעדים צבאיים. אולם הבעיה בהבחנה כזאת נעוצה בעובדה שכיום משמשים בתי חולים, מסגדים, כנסיות, בתי ספר ועוד למטרות צבאיות מבלי שיצהירו על עצמם ככאלו. הרעיון הוא, מן הסתם, לבלבל את הצד השני ולהקשות עליו לזהות נגד מי הוא עומד ואילו מטרות לסמן. יעדים כאלה ממוקמים מטבעם בסמיכות רבה לאוכלוסייה אזרחית – דבר שמוסיף למורכבות ההבחנה.

מאמר זה ידון בתכלית שיש לבחירת יעדים כמטרות לתקיפה על פי הדוקטרינה הצבאית, ולאחר מכן יעבור לדון בנקודות המבט המשפטיות, על פי האופן בו אנו מבינים את החוק. בארצות הברית, בחירת מטרה לתקיפה (targeting) מוגדרת באופן כללי כ"תהליך שבו מופעלת עוצמה לשם השגת יעדים רצויים, במסגרת התכנית המבצעית הכוללת, וזאת באמצעות השמדה, הוצאה מכלל פעולה, פגיעה או שיבוש של יכולות האויב". לכן, כאשר מכוונים למטרה מסוימת יש להגדיר מה

פרופ' לורי בלנק, אוניברסיטת אמורי, אטלנטה, ג'ורג'יה, ארצות הברית

היעד, בין אם מדובר במזעור היכולת של האויב ובין אם מדובר בניסיון למנוע ממנו או למנוע את גישתו לאספקה, שעשויה להשפיע על יכולת הלחימה שלו. להגדרה של יעד צבאי שני מרכיבים. יעד צבאי הוא כל מה שתורם תרומה אפקטיבית לפעולות צבאיות מעצם טבעו, מיקומו, שימושו או מטרתו, ואשר הֶרס, לכידה או נטרול מלא או חלקי שלו מניבים יתרון צבאי ברור. במקרה של ספק באשר לטיבו של היעד שנבחר כמטרה לפגיעה, יש להניח שמדובר ביעד אזרחי. התקשורת העולמית משפיעה על התייחסותנו לסוגי היעדים שכוחות מדינתיים תוקפים במהלך עימותים עם גורמים לא־מדינתיים, בכך שהיא מספקת תיאור מעורפל ולא ברור שלהם. לדוגמה, כחלק ממאמציה של טורקיה להילחם בארגון ה־PKK, היא תקפה יעדים צבאיים ברורים, כמו טילים נגד מטוסים, אך גם יעדים מעורפלים יותר, שתוארו כעמדות של המורדים או כמתקנים המספקים מחסה, שמאוחר יותר תוארו באותו סיפור חדשותי גם ככפרים. בסכסוך בסרי לנקה, שנמשך כבר יותר מעשרים שנה, מחזיקים "הנמרים הטמילים" (LTTE) בסיס ימי בצפון המדינה שתואר כמעוז טרוריסטי, וכעיירה הנמצאת תחת שליטת המורדים. בעוד שבסיס ימי הוא מקום מוגדר, מעוז טרוריסטי אינו כך. לפיכך, עלינו להיות ספציפיים יותר ולהרחיב את ההגדרה המשפטית.

מבט חטוף על חלק ממרכיבי ההגדרה יגלה שכל יעד שמשמש כוחות חמושים באופן ישיר הוא בהכרח יעד צבאי. למשל, מצבורי נשק וציוד, מטות פעולה, ביצורים, מחסנים, מרכזי תקשורת ועוד. הוועד הבין־לאומי של הצלב האדום הרכיב ב־1956 רשימה שכללה מתקני שידור שיכולים לשמש למטרות תקשורת, וכן תעשיות לייצור תחמושת ומקורות אספקה אחרים בעלי אופי צבאי, שחיוניים להתנהלות מלחמתית, כמו מפעלי הנדסה, מפעלים כימיים, משרדים רלוונטיים וכדומה.

הרעיון של "טבע" צבאי קשה להגדרה, במיוחד כאשר עוסקים בעימותים בהם מעורבים ארגונים לא־מדינתיים באזורים צפופי אוכלוסייה. ארגונים אלה אינם מדינות, ואין להם בהכרח מבנים שלטוניים. אחת מהשאלות המרכזיות שנידונות תדיר בנוגע לארגונים לא־מדינתיים, ואין לה תשובה ברורה, היא כיצד ניתן להבחין או להעריך את הקשר בין הזרוע הצבאית שלהם לבין השירותים החברתיים או הפוליטיים שהם מציעים. התשובה לשאלה זו תלויה, מן הסתם, בחלקה בהשקפה שבה מחזיק השואל. הקביעה שכל מה שקשור לארגון האויב הופך אוטומטית ליעד צבאי לגיטימי מהווה פרשנות רחבה מדי לעניין.

סוגיה משמעותית נוספת בהקשר של יעדים צבאיים נוגעת לחששות המוצדקים באשר לאזרחים שיושפעו מפעולה נגד יעדים כאלה. כאשר תשתיות כמו תחבורה או רשתות תקשורת מהוות יעד לפגיעה במטרה לנטרל את יכולת הלחימה של הצד השני. נשאלת השאלה: מה יהיו ההשלכות של פגיעה כזו על אזרחים?

שאלה זו אינה קשורה רק לנזק הממשי שייגרם לאוכלוסייה המקומית, אלא גם להשגת תמיכת האזרחים בפעולה והאופן בו הם תופסים פעולה כזו. לגיטימיות היא שיקול חשוב מאד, במיוחד כאשר הלחימה היא נגד ארגון שממוקם במדינה אחרת. השאלה בהקשר זה היא, אפוא, מה תהיה ההשפעה המבצעית של פעולה על אזרחים שאינם מעורבים בלחימה, ואולי אפילו כלל לא תומכים באותו ארגון, אלא רק מתגוררים במקרה באותו מקום ממנו החליט הארגון להוציא לפועל את פעולותיו?

בכל הנוגע לשאלת בחירת סוגי היעדים למבצעים צבאיים בתוך אזורים צפופי אוכלוסין, על החוק להקפיד טוב יותר על אכיפת המחויבות להגן על אזרחים במהלך עימותים מזוינים. שאלות רבות עולות בתקשורת לגבי השימוש במתקנים אזרחיים, כמו בניינים ומבנים, למטרות צבאיות. צדו השני של המטבע, הוא כמובן השאלה אילו מתקנים הם צבאיים מטבעם ומהי ההגדרה של יעדים צבאיים.

מרכיב נוסף בהגדרת יעד צבאי הוא היותו משמש למטרות צבאיות. לדוגמה, כאשר כוחות האויב משתלטים על בית ספר ומשתמשים בו כמטה מבצעי או כמקום לשגר ממנו מתקפות, למרות שמדובר במקום אזרחי מיסודו, הוא הופך לצבאי ויכול להפוך יעד לפגיעה. למעשה, עצם ההשתלטות על מתקן אזרחי והמרתו ליעד צבאי היא הפרה של החוק הבינלאומי, האוסר על השימוש במתקנים מוגנים, כמו בתי חולים ונכסים דתיים או תרבותיים, למטרות צבאיות. אף על פי כן, השתלטות על מתקנים כאלה מתרחשת כל הזמן ואין גינוי מספיק של הנוהג. ייתכן שהדבר נובע מכך שיש הפרות רבות אחרות של החוק הבינלאומי וכן זוועות רבות המתרחשות במסגרת סכסוכים ברחבי העולם, הנראות הרבה יותר דוחקות מאשר ההפרות שבהשתלטות על מתקנים אזרחיים למטרות צבאיות – למשל האירועים בסוריה או בדרפור, או הסטטיסטיקה של 10,000 מקרי אונס ליום בקונגו. לכן, כאשר נעשה שימוש בבית חולים כמטה מבצעי, נדמה שמדובר לכאורה באירוע הרבה פחות חשוב לגינוי. עם זאת, היעדרו של גינוי כזה מביא להמשך הנוהג ולסיכון האוכלוסייה האזרחית. חשוב לזכור, בהקשר זה, שישנם חולים בבית החולים, וביניהם לוחמים פצועים משני הצדדים, הזכאים להגנת החוק הבינלאומי.

לא תמיד מדובר בבית חולים או במסגד, אלא בסוג אחר של מתקן אזרחי, כמו בניין מגורים, בית ספר או מעון. כאשר מתקנים כאלה משמשים למטרות צבאיות, כלל האוכלוסייה האזרחית נמצאת בסכנה הולכת וגוברת, משום שאז הרבה יותר קשה ליישם את ההתחייבויות הבסיסיות להגנה עליה תוך כדי העימות המזוין. טענתה היא שהיעדר גינוי הולם לשימוש צבאי במתקנים אזרחיים מעודד המשך התנהגות כזו ואף נותן תמריץ לאימוץ סוג כזה של התנהגות.

ברמה הטקטית, השימוש במתקנים אזרחיים לצרכים צבאיים נעשה כדי למנוע מהצד השני למלא את משימתו וכדי להעמידו בפני בחירה קשה – האם להימנע מתקיפת המטרה שמהווה איום, או לתקוף אותה, תוך הצבת האזרחים בסכנה גדולה. ההשלכה האסטרטגית של תקיפה כזאת היא גרימת מספר רב של נפגעים אזרחיים – אירוע המשמש כעילה להאשים את הצד הפוגע בפשעי מלחמה ולהביא לירידה בתמיכה בו.

כאשר ארצות הברית נכנסה לאפגניסטן, מספר הקורבנות האזרחיים שנגרמו מהתקיפות האוויריות שלה על יעדים לגיטימיים היה ללא ספק גבוה יותר מאשר הכוחות האמריקאיים ציפו לו. הטענה שהושמעה הייתה שהכוחות האמריקאיים מבצעים פשעי מלחמה, והיא נועדה לפגוע בתמיכה בארצות הברית ובמוטיבציה הפוליטית שלה להמשיך בעימות. דוגמה נוספת היא ישראל, שבה עולות מדי יום שאלות הנוגעות לפעולותיה וללגיטימיות הבין-לאומית שלהן. לוחמים, ארגונים לא מדינתיים וארגוני טרור מתמרנים אזרחים לצורך השגת מטרותיהם הצבאיות, וניתן לומר שבמידה מסוימת הם מצליחים להשיג את ההשפעה לה הם מייחלים. החוק הבין-לאומי אוסר על מיקום יעדים צבאיים בתוך אזורים צפופי אוכלוסין. כמו כן, הוא אוסר על השימוש באזרחים כמגן אנושי ליעדים צבאיים. למרות זאת, איסורים אלו כמעט אינם מוזכרים בדוחות בינלאומיים או בדוחותיהן של ועדות חקירה. להיעדר גינוי של תופעה זו יש חלק ניכר בעובדה שהיא ממשיכה להתקיים. מנקודת מבט מבצעית של הכוחות הנלחמים נגד הגורמים העושים שימוש ביעדים אזרחיים כאילו היו צבאיים, אין ספק שמדובר במצב בעייתי מאוד, שצריכה להיות לו השפעה על החוק הבין-לאומי עצמו. עלינו לוודא שכל ההיבטים של חוק זה נאכפים בצורה יעילה ככל האפשר, גם אם דומה שהם דרמטיים פחות או מושכים תשומת לב פחותה מאשר רצח העם דרפור או ברואנדה. מעשי זוועה "פחותים" יותר, טומנים בחובם השלכות מבצעיות ואנושיות גם יחד בשדה הקרב.

היבטים משפטיים במבצע 'עמוד ענן'

דני עפרוני

בשנים האחרונות מתקיים שיח ער בזירה המשפטית הבינלאומית בנוגע ללחימה בשטח אורבני, ומועלים טיעונים שונים ומגוונים אשר לרלוונטיות ולהתאמה של דיני הלחימה לסיטואציה של לחימה א-סימטרית, או לחימה נמוכת עצימות, או לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין – כולם כינויים שונים לסיטואציה דומה ומורכבת, המתקיימת בגזרה הדרומית והצפונית מזה שנים.

מנעד הטיעונים המושמעים בהקשר זה כולל, בקוטב האחד, את הטיעון לפיו דיני הלחימה הקיימים (JUS IN BELLO) אינם מספקים מענה ראוי לסיטואציות של לחימה המתנהלת בין מדינות המחויבות לכללי הדין הבינלאומי, לבין ארגוני טרור אשר לא רק מפרים באופן בוטה ומכוון את דיני הלחימה אלא גם מנצלים באופן ציני את מחויבותו של הצד השני לדינים אלה, ופועלים בתוך ובחסות אוכלוסייה אזרחית המשמשת לו מגן אנושי. בקוטב האחר נטען כי דיני הלחימה הקיימים מאפשרים הפעלת כוח מוגזם שראוי לרסנו על ידי שילוב עקרונות השאובים מעולם התוכן של דיני זכויות האדם, ובעיקר – ההגנה על הזכות לחיים. בדברים שלהלן, אינני מתכוון לשוב ולדון בטיעונים אלו. נקודת המוצא לדיון, היא שהדינים החלים והמחייבים את צה"ל, בכל גזרות הלחימה, הם דיני לחימה, ולאורם צה"ל פועל.

בתוך כך, אנו מקפידים על יישומם של ארבעת עקרונות היסוד של דיני הלחימה – עקרון הצורך הצבאי (Military Necessity) – השימוש בכוח מותר כל עוד הוא נעשה לשם השגתה של תכלית צבאית; עקרון ההבחנה (Distinction) – החובה להבחין בין לוחמים ומטרות צבאיות שאותם ניתן לתקוף במסגרת הלחימה ובין אזרחים ואובייקטים אזרחיים שאותם אסור לתקוף ויש למנוע ככל הניתן את הפגיעה בהם במהלך לחימה נתונה; עקרון המידתיות (Proportionality) – מכיר באפשרות שאזרחים ואובייקטים אזרחיים יפגעו אגב פעילות לחימה (Collateral Damage), ובלבד שהנזק הצפוי איננו מופרז ביחס לתועלת הצבאית הצפויה

אלוף דני עפרוני, הפרקליט הצבאי הראשי, צה"ל

מהפעולה; ו'עקרון ההומניות (Humanity) – יש להימנע מפעולות העלולות לגרום לנזק וסבל מיותר. יש להגביל ככל הניתן את השפעת הלחימה על האזרחים שלא נוטלים בה חלק.

עקרונות אלה המעוגנים בפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נבה משנת 1977 הפכו זה מכבר לחלק מעקרונות המשפט הבינלאומי המנהגי. עוד קודם לכן, ולבטח עתה, הם נתפשו ונתפשים על ידי צה"ל כבעלי נפקות משפטית מחייבת. גם אם נשמעות מעת לעת אמירות או דעות הגורסות אחרת, אין אמירות אלו משקפות את עמדת הפרקליטות הצבאית וצה"ל.

המציאות בעזה ובלבנון היא מורכבת ביותר, כפי שניתן להתרשם, בין היתר, מהדברים שנאמרו בכנס זה. על מנת לקבל מושג על מורכבות הלחימה בשטח בנוי, ניתן לצפות בסרטים המופצים על ידי דובר צה"ל ברשת האינטרנט, הממחישים היטב מה משמעותה של לחימה בשטח אורבני, כאשר האויב מבצע את פעולות האיבה מתוך מבנים אזרחיים, וכשהוא מסתתר מאחורי אוכלוסייה אזרחית. עם זאת, צה"ל מתמודד ויתמודד עם אתגרי הלחימה בגזרות אלה על בסיס ארבעת העקרונות שהוזכרו לעיל. אנו משקיעים בכך מאמצים ומשאבים ניכרים, עד כדי כך שאנו זוכים לביקורת מצד עמיתינו בעולם על יישום מקדמי זהירות שאינם מתחייבים מהדין הבינלאומי, מקדמים שעלולים, לגישתם, להתקבע כמנהג, ולהגביה את רף הזהירות הנדרש. שתי דוגמאות לכך, הן אזהרה מוקדמת באמצעות טלפונים ונוהל "הקש בגג", והלכת בית המשפט העליון המבטלת את נוהל שכן. אנו ערים גם לביקורת זו, אך צה"ל יתמיד בגישתו לעשות כל מאמץ לפגוע אך ורק בלוחמים ובמטרות מותרות לתקיפה. מלחמת לבנון השנייה, מבצע "עופרת יצוקה", והמערכה האחרונה בעזה – "עמוד ענן" – המחישו לאזרחים בעזה ובלבנון כי צה"ל, להבדיל מארגוני הטרור חמאס וחזבאללה, עושה שימוש באש על בסיס העקרונות המוזכרים למעלה, ומקפיד הקפדה יתרה על עקרונות ההבחנה והמידתיות. מאמצי צה"ל והישגיו בעניין זה במבצע "עמוד ענן" הם למיטב ידיעתי, חסרי תקדים.

עם זאת, המציאות בגזרות אלה היא מורכבת, ארגוני הטרור שעמם אנו מתמודדים אינם שוקטים על השמרים, הם לומדים, מפיקים לקחים, ומחזקים את ההגנה בחסות האזרחים. אשר על כן, חשוב להעביר מסר לאזרחים בלבנון ובעזה ולכל גורם בינלאומי החרד לשלומם של אזרחים אלה. לצה"ל מודיעין איכותי, ונעשה בו שימוש מיטבי. עם זאת, לא ניתן באמצעות המודיעין לאיין את אפשרות הפגיעה באזרחים המצויים בסביבתן של מטרות צבאיות לגיטימיות, ולא ניתן לסמוך על כך שהמבצעים בעתיד, יתנהלו כפי שהתנהל מבצע "עמוד ענן". אנו שבים וקוראים לאזרחים – שמרו מרחק מפעילי טרור, אל תמצאו במבנה שבו או בסמיכות לו הוצבו משגרי טילים. צה"ל ימשיך ויפעל לפי עקרונות דיני הלחימה,

אך בוודאי שלא נוכל להבטיח כי הנזק האגבי, אותו אנו שואפים לצמצם למינימום, יוסיף ויהיה כה נמוך כפי שהיה במבצע "עמוד ענן".

בהמשך לדברים הללו, ניתן לומר כי אחד האתגרים המרכזיים העומד בפנינו כמשפטנים העוסקים בלחימה, הוא לבחון את התאמתם של דיני הלחימה ושל עקרונות היסוד שהוזכרו לעיל, למציאות הסבוכה עימה צה"ל מתמודד. על מנת להמחיש את טיבם של האתגרים הללו, אני מבקש לייחד דברים למושג שיש לו ממשק הדוק למשפט הבינלאומי ולדיני הלחימה, ויש לו השפעה רבה על התנהלותן של מדינות במישור הבינלאומי בכלל ובמישור הלחימה בפרט – מושג הלגיטימציה. יש הנוטים לחשוב כי הלגיטימציה והדין הבינלאומי חד הם. הרי פעולה בהתאם לדין הבינלאומי מחזקת את הלגיטימציה ופעולה בניגוד לו יוצרת דה-לגיטימציה. עם זאת, מובן כי אין בהכרח חפיפה מלאה בין השניים. פעולה חוקית לחלוטין לפי כל פרשנות משפטית של הדין הבינלאומי יכולה להיתפש בדעת הקהל העולמית כבלתי לגיטימית עד כדי שלילת הלגיטימציה מהמהלך הצבאי הכולל בעוד שפעולה בלתי חוקית יכולה להיתפש כלגיטימית (או לא להיתפש כבלתי לגיטימית חרף אי חוקיותה). בשונה מהמשפט הבינלאומי, שאומנם אינו בגדר מדע מדויק, אולם הוא בהחלט דיסציפלינה משפטית מוגדרת ומוכרת, ה"לגיטימציה" מבטאת הלכי רוח ויחסי כוחות בינלאומיים, היא נעדרת מסורת, אינה מבוססת על אדנים מוסריים עמוקים וניתן להשפיע עליה בנקל באמצעות מניפולציות תקשורתיות ואחרות. הפתרונות שהיא מציעה למצבים שונים הם לעתים פשוטים ועולים בקנה אחד עם הדין הבינלאומי ולעתים סותרים אותו. בייחוד אמורים הדברים שעה שהלחימה אינה מתבצעת בשדה הקרב המוכר שבו נתגבשו עקרונות דיני הלחימה, אלא בשדה הלחימה הא-סימטרית, בתוך שטחים אורבניים צפופי אוכלוסין.

אדגים זאת. המשפט הבינלאומי מבקש להקפיד על קיומו של עקרון ההבחנה גם בשדה לחימה אורבני רווי אזרחים, כשנדמה שהוא כמעט בלתי ניתן ליישום. בעולם הלגיטימציה הגישה שונה במקצת, כאשר היחס לרכוש שונה מהיחס לחיי אדם. כך, פגיעה במבנה אזרחי, האסורה על פי הדין הבינלאומי ויכולה אף להגיע כדי פשע מלחמה, לא בהכרח תיתפס כבלתי לגיטימית.

לעומת זאת כשנבחן את יישום עקרון המידתיות באותו שדה לחימה אורבני נתקל במשוכה גבוהה יותר שמציבה הלגיטימציה ביחס למשפט הבינלאומי. דיני הלחימה מכירים באפשרות הפגיעה באזרחים במסגרת הנזק האגבי העלול להיגרם כתוצאה מתקיפה מותרת. המפקד מחויב להימנע מתקיפה רק אם הגיע למסקנה שהנזק האגבי הצפוי מופרז ביחס לתועלת הצבאית הצפויה לו מביצוע התקיפה. עקרון המידתיות אינו עקרון מתמטי. המשפט הבינלאומי אינו מציע נוסחאות לחישוב היחס הנכון בין הנזק האגבי לבין התועלת הצפויה, והשאלה מתי התקיפה

עומדת בעקרון המידתיות ומתי לא נתונה לשיקול דעתו המוחלט של המפקד על בסיס כלל הנתונים שהובאו בפניו בזמן אמת.

הניסיון מלמד שבתחום הלגיטימציה, מידת הסובלנות לקיומו של נזק אגבי, ובעיקר להיקפו ומהותו, היא נמוכה לאין שיעור ביחס לעמדתו של המשפט הבינלאומי ביחס לאותו נזק אגבי. תקיפת מבנה שבו אמור היה לשהות, על פי מודיעין מבוסס, מפקד מחבלים שתקבל כפעולה חוקית מבחינת הדין הבינלאומי גם אם יסתבר שפעיל המחבלים חמק מהמבנה ורגעים ספורים לפני התקיפה שבעקבותיה גם נהרגו, לשם הדוגמה, חמישה ילדים. ארגון הטרור, ניתן להניח, לא יחמיץ הזדמנות מעין זו, ועל ידי שידור תמונות תקריב של הנפגעים יבקש לערער את מידת הלגיטימציה של צה"ל להמשיך במערכה.

הפערים בין גבולות המותר במשפט הבינלאומי לבין גבולות המותר בתחום הלגיטימציה מתעצמים במתאר הלחימה בשטח אורבני, כדוגמת מבצע "עופרת יצוקה" או "עמוד ענן". עשרות תקיפות חוקיות לפי הדין הבינלאומי, שבכל אחת מהן נזק אגבי מינימלי, שאינו בלתי מידתי, יכולה להניב נזק אגבי מצטבר של עשרות נפגעים בלתי מעורבים. מדובר ללא ספק בתוצאה מצערת וטרגית אבל בשום פנים, לא מדובר בתוצאה בלתי חוקית. כך גם תקיפות של עשרות מסגדים שהפכו לבסיסי מחבלים ואמצעי לחימה הן תקיפות חוקיות לחלוטין. בשני המצבים המתוארים – מספר גבוה של נפגעים בלתי מעורבים והרס של עשרות מסגדים הם תוצאה של מערכה המנוהלת על פי דיני הלחימה ועדיין היא עלולה להיתפש כמערכה בלתי לגיטימית במישור הלגיטימציה.

כפי שציניתי לעיל, צה"ל פועל על פי דיני הלחימה אולם שיקולי הלגיטימציה החודרים לדיון הבינלאומי מציבים בפנינו אתגרים נוספים. האתגר הבסיסי הוא להפריך את הטענה לפיה הלגיטימציה והמשפט הבינלאומי חד הם. כלומר, להתמודד עם התפישה לפיה מה שנחשב בדעת הקהל הבינלאומית כלגיטימי הוא מעשה מותר ומה שנחשב כבלתי לגיטימי הוא מעשה אסור. זוהי טענה חסרת כל בסיס. המשפט הבינלאומי הוא, כאמור, דיסציפלינה משפטית מבוססת ומחייבת בעוד שהלגיטימציה מבוססת על יחסי ציבור, ויחסי כוחות פוליטיים, ולעתים בין מעצמותיים. כתוצאה מכך, נראה שלא כל מה ש"לגיטימי" לצבאות אחרים יחשב כלגיטימי עבור צה"ל. יחד עם זאת ולמרות הביקורת המשתמעת, ברי כי אין זה נכון ואין זה רצוי להתעלם משיקולי הלגיטימציה. עלינו לפעול בהתאם לאמרה – אל תהיה צודק – היה חכם!

כך פעלו המפקדים גם במבצע "עמוד ענן". במהלך המבצע, עמד צה"ל בפני מצבים רבים, שבהם דיני הלחימה אפשרו למפקדים כר פעולה נרחב, לרבות אפשרות להפעיל יותר כוח לשם מימוש הישג מבצעי משמעותי יותר. אולם

המפקדים העדיפו לנקוט בדרך אחרת, מתונה יותר. כל האמור לעיל, מוליך אותנו לשני אתגרי משנה הנגזרים מהפער בין המשפט הבינלאומי לתחום הלגיטימציה. האתגר הראשון – מזעור הפער בין המותר במשפט הבינלאומי לאסור בתחום הלגיטימציה. עלינו להסביר בכל ערוץ אפשרי שהדרך הנכונה להתמודד עם ארגוני טרור הפועלים בחסות אוכלוסיה אזרחית היא להלחם בהם בכל הכלים שמעמיד לנו המשפט הבינלאומי. הטלת מגבלות הנובעות משיקולי לגיטימציה ולא משיקולי הדין עלולה להביא לנזק כפול. מחד גיסא, שחיקת עקרונות היסוד של המשפט הבינלאומי, ומאידך גיסא, הארכת משך הלחימה וגרימת נזק וסבל מיותר. כך למשל, אם שיקולי לגיטימציה יובילו להעדפתה של מערכה קרקעית על פני מערכה אווירית, פוטנציאל הנזק בגוף וברכוש יהיה גבוה לאין שיעור (ראו מבצע "עופרת יצוקה" למול מבצע "עמוד ענן"). זאת ועוד, התקבעות התפישה הלקוחה מעולם הלגיטימציה שלפיה פעולה המניבה פגיעה בבלתי מעורבים היא בלתי לגיטימית תהווה, וכבר מהווה, תמריץ לארגוני טרור להתמיד בפעולותיהם המנוגדות לדין הבינלאומי, ל"התחפר" בקרב האוכלוסייה האזרחית ולהשתמש בה כמגן אנושי. האתגר השני – נוגע לפערים שבין האסור במשפט הבינלאומי למותר במישור הלגיטימציה. כאמור, צה"ל מקפיד לבצע רק פעולות העולות בקנה אחד עם הדין הבינלאומי, והוא נמנע כמובן מביצוען של פעולות בלתי חוקיות, גם כאלו שאינן נתפשות כבלתי לגיטימיות. הפיתוי בעניין זה הוא גדול, אך אנו נמשיך ונוכל לו. יחד עם זאת, ומתוך מתן משקל מכריע לצורך בצמצום הפגיעה בנפש (חיילינו, אזרחינו ואזרחי האויב כאחד), מן הראוי לבחון ולאתגר באופן קבוע את הפרשנות הנכונה של דיני הלחימה, את הפרקטיקות שהתגבשו במהלך השנים. על בסיס עקרונות המוסר המעניקים בכורה לערך קדושת החיים על פני ערך הקניין, העומדים כבר כיום בבסיס עקרונות הלחימה, עלינו לאתר דרכים, שיתיישבו עם עקרונות היסוד של הדין הבינלאומי, אך יאפשרו לחימה אפקטיבית באנשי טרור החוסים בצילם של אזרחים, תוך פגיעה מינימלית עד אפסית בבלתי מעורבים. בתוך כך, יש לשאול מהו רף ההפללה הדרוש, מבחינה משפטית ועובדתית, על מנת להגדיר מטרה או יעד, הנחזה כאזרחי, כמטרה צבאית. שאלה אחרת היא מה המשקל שיש לתת לאפשרות שתקיפה מסוימת תקדם את סיום המערכה ועשויה לפיכך למנוע הרג נוסף ומיותר בשני הצדדים לעימות – כאשר בוחנים את המידתיות של אותה תקיפה. אלו שאלות משמעותיות, שעלינו לבחון בקפידה וביסודיות.

סיכומו של דבר, הלחימה בשטח אורבני צפוף אוכלוסין, כנגד ארגון טרור הרואה במחויבותנו לדין הבינלאומי חולשה – היא קודם כל אתגר מבצעי מורכב, שמפקדי צה"ל וחייליו עומדים בו בהצלחה רבה – כפי שניתן להתרשם מ"עמוד ענן". החזית המשפטית – הדורשת, בין היתר, פיתוח של כלים משפטיים אופרטיביים היא חזית תומכת – שתכליתה לאפשר לצה"ל להצליח במשימתו – שהינה גם

להכניע את האויב, וגם למזער את הפגיעה והסבל של האוכלוסייה האזרחית. אתגרי הלגיטימציה אותם הזכרתי, הם חלק מחזית משפטית זו, אשר נמשיך ונפעל בה מתוך מחויבות מלאה וכנה לעקרונות המשפט הבינלאומי.

האתגרים המלווים לוחמה צבאית במרחבים צפופי אוכלוסין: נקודת מבט אוסטרלית

מארק אוונס

מבוא

בשירותי כמפקד מבצעי וטקטי שאחראי ללוחמה צבאית במצבים מורכבים, מצאתי עניין רב בבחינת היחסים שבין הצבא לאוכלוסייה האזרחית. הלחימה הצבאית בערים ובעיירות הפכה לקשה במיוחד בעקבות מורכבות הלוחמה המודרנית, המשתנה חדשות לבקרים, לוחמה שהיא פרובלמטית, עתירת שגיאות, ליקויים וסתירות. לאור זאת, נוכל להגיע להצלחה רק אם נשכיל להבין את טבעה של המלחמה ואת מאפייני הלוחמה הצבאית המודרנית. הבנה כזאת חיונית לניהול הסביבה המורכבת שבה מתרחשת הלחימה ולמציאת האיזון הנכון להתמודדות עם האויב, עם האוכלוסייה האזרחית ועם גורמים רבים אחרים המצויים במרחב הלחימה. במאמר זה אציע מענה דוקטרינרי לאתגרים העומדים בפני ביצוע פעולות צבאיות במרחבים צפופי אוכלוסין, וגם אציג את השקפתי האישית מתוקף תפקידי כמפקד בצבא אוסטרליה.

רקע

מאפייניה וטבעה של המלחמה הם נושאים הנתונים לוויכוח תמידי. צדק קלאוזביץ במובן זה, שהפרדיגמה של מדינת הלאום, עליה ביסס את תיאוריית המלחמה שלו, אינה עתידה להשתנות בעתיד הקרוב. אמנם, אנו חוזים בצמיחתם של גורמים לא מדינתיים רבים, אולם הלאומיות נותרה שאיפתו המרכזית של הרוב. טבעה של המלחמה נשאר ללא שינוי. קלאוזביץ הגדיר את הקשרים הקיימים בין הממשלה ובין האוכלוסייה האזרחית וכוחות הצבא, וזיהה כי למרות צמיחתן של טכנולוגיות חדשות, מלחמה היא בבסיסה מצב אנושי ופעולה פוליטית שנוגעת להתנגשות בין רצונות אנושיים. על פי האסכולה של הוֹבְס, מלחמה היא אכזרית,

גנרל (בדימוס) מרק אוונס, לשעבר ראש אגף המבצעים, צבא אוסטרליה

אלימה ונוראית, חובקת את החיילים, המנהיגים הפוליטיים והאזרחים, וכורכת יחדיו גורלות של מדינות לאום, כוחות צבאיים ואוכלוסיות אזרחיות. האפשרות שסכסוך מסוים יצליח להתקיים בין כוחות צבאיים בלבד, מבלי שתהיה לכך השפעה על האוכלוסייה האזרחית, היא לפיכך בלתי סבירה.

הלוחמה הצבאית המודרנית שונה מהלוחמה בעבר, במובן זה שיש לה השלכות רחבות יותר מעבר למלחמה עצמה. כיום, על הכוח הצבאי להיות מיומן בהשגת יעדים מדינתיים ולנצח במהירות וביעילות במלחמות שמנהלת המדינה שלו. לנוכח המורכבויות ואתגרי הביטחון שעומדים בפני מדינות הלאום, מצופה כיום מהצבא למלא תפקיד גם במערכה הרחבה יותר, הכוללת פרקי זמן של שגרת חיים, שמתכנני המבצעים מכנים כ"שלב אפס". לצד זרועות ממשלתיות נוספות, כוחות הצבא מעצבים את הסביבה, באים במגע עם האוכלוסייה המקומית ומגנים מפני פעולות מלחמתיות.

אופייה של הלוחמה הצבאית המודרנית

אופי הלוחמה הצבאית המודרנית השתנה בהשפעת קצב השינויים המהיר בעולם. הגידול באוכלוסייה, הצמצום במשאבים הטבעיים, הרחבת הפערים בין עושר לעוני, שינויי האקלים, הפופולריות הגואה של השימוש במדיה החברתית והשפעתה על "כוח ההמונים", התקדמות מהירה בטכנולוגיה, התגברות מגמת העיור בעולם, וכן שינויים במסגרת החברתית והפוליטית הבין-לאומית, לרבות ריבוי הגורמים הלא מדינתיים, השפיעו כולם בצורה מכרעת על הלוחמה הצבאית המודרנית.

פעולות צבאיות היו מאז ומתמיד אתגר מורכב למפקד הצבאי. השינויים בסביבה הגבירו מורכבות זו גם עבור הכוח הצבאי עצמו. בריגדיר קיטסון (Kitson), מפקד צבא בריטי ידוע ומומחה למבצעים, הטביע את המונח "לוחמה בעצימות נמוכה" כדי לתאר את אופי הלוחמה בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, שנתפס כפחות מעימות מלחמתי אך כיותר מפעולות משטרתיות – בדומה למה שהתרחש במלזיה, בקניה, בתימן ובצפון אירלנד. מכך צמח המונח "מבצעים שאינם בגדר מלחמה". מגמות שהתפתחו בשנות התשעים של המאה העשרים הובילו את הגנרל קרולאק (Krulak) מכוחות המארינס של ארצות הברית להשתמש במונח "מלחמת שלושת הבלוקים" (Three Block War), כדי לתאר את אופייה החדש של הלוחמה הצבאית, שבה כוחות הצבא נדרשים ליישם במרחב עירוני אחד הן לוחמה קונבנציונלית, הן פעולות לשמירת השלום והן סיוע הומניטרי, והכל במקביל. כמטאפורה, עליהם לפעול ברזמנית, ובאופן שונה, במרחב מצומצם של "מלחמת שלושת הבלוקים".

ישנם תיאורטיקנים צבאיים הסבורים שאנו נמצאים בעיצומו של מעבר למלחמות מהדור הרביעי, המאופיינות ברשתות מעורפלות ובלתי מוגדרות של

האויב, המתעצם הודות לטכנולוגיית המידע. אויב כזה מתמקד בשחיקת הרצון הפוליטי יותר מאשר ביצירת נזק לכוחות הצבא שמולו. שלא כמו בפעולות עבר, שתבעו מרדף חסר רחמים אחר האויב עד להשמדתו, בתנאים החדשים נדרש הצבא להפגין סבלנות וכושר עמידה.

ביצוע פעולות צבאיות באזורים מאוכלסים אינו תופעה חדשה. מאז שחר ימי המלחמות נחשבה השליטה בערים ובנמלים, ושעבוד האוכלוסייה האזרחית בהם, ליעד צבאי מובהק. אולם בעתיד, סביר להניח שמוקד הפעולה הצבאית יעבור לריכוזי אוכלוסייה אזרחית צפופה. במקביל להתחזקות מגמת המעבר לערים במדינות השונות, כך גם האויב עובר לערים, שם קשה יותר לאתר אותו, לעקוב אחריו או לפגוע בו. לאור זאת, יש לצפות בעתיד לפעולות צבאיות באזורים צפופי אוכלוסין, שיתנהלו תחת עינם הבוחנת של עיתונאים ושל עורכי דין בין-לאומיים. בכל שבוע מהגרים כמיליון בני אדם מאזורים כפריים לתוך הערים, בהן מתגוררת כיום מחצית מאוכלוסיית העולם. ערים אלו הן פגיעות מעצם היותן נקודת חיכוך להתנגשות בין תרבויות ולמפגש בין עושר אגדי לעוני מרוד, ומהשילוב שהן עושות בין העידן החקלאי, התעשייתי והטכנולוגי. ערים הן מרכז לעוצמה פוליטית, מוקדים של מידע, זירות לפשע בין-לאומי וקרקע פורייה לטרור. במבוכ האורבני של הבניינים, הרחובות, המנהרות ומערכות הביוב, האוכלוסייה האזרחית מוצאת עצמה מתגוררת סמוך ליריבים, לשחקנים לא מדינתיים, לטרוריסטים ולפושעים.

כוח צבאי יכול לצמצם את עקבותיו בערים באמצעות מינוף טכנולוגיות המידע שברשותו, או דרך היטמעות באוכלוסייה ויישום גישה ממוקדת-אדם. הפעולה בערים מאפשרת לכוח הצבאי להפוך לחלק מהסביבה במקום לראות בה איום, ולשים את הדגש על "חיילים חכמים" במקום על "נשק חכם".

אם מסתמכים על ביצועי העבר, האויב ישתדל תמיד לנטרל את הכוח הצבאי ולהעצים את חולשותיו, תוך ניצול האוכלוסייה האזרחית לטובתו. בתוך העיר קשה יותר לזהות את האחראי למעשים וניתן לקצור הצלחות בפחות מאמץ. לפיכך, האויב יפגין בעיר פחות מחויבות וציות לדיני המלחמה. מבחינה צבאית, האויב ישתדל לפגוע ביכולות-הנגד של הצבא, וינסה לגרור אותו למערכת התשה, כשהוא מאפשר לזמן החולף לכרסם בלגיטימיות המוסרית של הכוח הצבאי.

הכוח הצבאי עשוי להיות שונה מהאוכלוסייה האזרחית מבחינה אתית, תרבותית ודתית, ולכן עליו להימנע מההנחה היהירה שהוא מבין את האוכלוסייה. בצפון אירלנד נמנית על הכוחות הבריטיים שפעלו בסביבה שבה הצבא והאוכלוסייה האזרחית דיברו באותה שפה, צפו באותם ערוצי טלוויזיה, האמינו באותו אל, חלקו אותה אמונה דתית והיו בעלי אותו מוצא אתני. אולם לא הבנו את האירים משום שלא חלקנו את ההיסטוריה, המצוקות המקומיות והניואנסים

החברתיים שלהם, ונעדרנו יכולת לרדת לדקויות המצב כדי להצליח מבחינה טקטית. שהינו בצפון אירלנד חודשים ספורים בלבד, בהשוואה לאויב ולאוכלוסייה המקומית שהתגוררה שם כל חייה, וכאשר הכוח שלנו נטש לבסוף את האזור, לא נותר למקומיים אלא לצפות באדישות בכוח החדש שנכנס והחל בסבב נוסף של פעילות ופטרולים. אם הדבר קשה כל כך כאשר הפערים בין החיילים לאוכלוסייה הם קטנים, שוו בנפשכם כמה קשה המשימה כאשר הפערים עמוקים יותר, כמו במקרה של נוכחות כוחות מערביים באפגניסטן. מורכבות הרשת החברתית האנושית ניתנת להבנה רק דרך ידע מצטבר על הסביבה בה היא פועלת, ועל הצבא להשקיע זמן כדי להכירה.

מינוף יכולות מודיעין יומינטי וההסתיעות במקומיים הם חיוניים, ויכולים להיעשות באמצעות ניצול הרצון של האוכלוסייה האזרחית לחזור לשגרת חיים נורמלית. למרות שאין לצפות לשיתוף פעולה הדוק, כאשר ההבטחה היא שגרת חיים, עדיין יש לצבא סיכוי לזכות בתמיכה מקומית. אם הצבא שואף לזכות בתמיכת האוכלוסייה, הוא חייב לערב אותה ככל האפשר. התקשורת היא תחום מרכזי בהיבט זה, שכן אפילו בשכונות העניות ביותר של הערים הדלות ביותר, אנשים מקבלים מידע דרך בלוגים, טלוויזיה, רדיו, טלפונים ניידים, פייסבוק וטוויטר. למדיה יש אם כן יכולת לתקשר, ליידע, לחנך, לשכנע ולספק תקווה לציבור הרחב.

מענה דוקטרינרי על פי הגישה האוסטרלית

ניסיונו המבצעי של צבא אוסטרליה מאז תחילת שנות התשעים של המאה העשרים מחזק רבות מהקביעות שנמנו לעיל על אופי הפעולות הצבאיות המודרניות. באותן שנים נפרסו כוחות אוסטרליים בסומליה, בקמבודיה, בבוגנוויל, במזרח טימור ובאיי שלמה, בעיראק ובאפגניסטן. הלחימה שלנו בתוך ריכוזי אוכלוסייה, כמו ב־יִלִי, בגדאד, בנאסרייה, טארין קוט וקנדהאר, לימדו אותי שסביבות קשות מציבות מורכבויות חדשות ומחייבות תגובה פחות קינטית.

הלקח החשוב ביותר שנלמד מניסיון זה היה הצורך שיש לכוח צבאי ליצור קשר עם האוכלוסייה האזרחית. אמנם, הצבא האוסטרלי מחזיק בכוח אש עוצמתית לצד יכולות מעקב וניידות, אולם לזכות האויב עומדים יכולת ההפתעה, תמיכת האוכלוסייה ומרכיב הזמן. לכן, ההגדרה שלנו להצלחה השתנתה – מהשמדת האויב לשמידה על ביטחון האוכלוסייה.

הדוקטרינה הצבאית שלנו – "מערכה מסתגלת" (adaptive campaigning) – נבחנה דרך המשקפיים של סביבות המאופיינות במורכבות אנושית, פיזית ואינפורמטיבית. בהתבסס על ההנחה שפעולה צבאית היא רק היבט אחד במערכה מדינית גדולה יותר, למדנו שהדוקטרינה שלנו חייבת להתמקד גם בפתרון הסכסוך ולערב מרכיבים כלכליים, חברתיים ופוליטיים.

הדוקטרינה של צבא אוסטרליה מגדירה לחימה בסביבות מורכבות כתמהיל של משימות שונות, מעורפלות ובלתי ליניאריות. הצבא האוסטרלי בא במגע עם ארגונים לא ממשלתיים, תקשורת, שירותי מודיעין זרים, שירותי סיוע ותמיכה לא שגרתיים, כוחות משטרה, כוחות האו"ם, ועוד מגוון של גורמים עוינים – מכוחות סדירים למחצה ועד לחמושים, טרוריסטים ופושעים.

הדוקטרינה האוסטרלית השתנתה כך שתישען יותר על איכות החייל האוסטרלי ועל תחומי פעולה מוכוונים־אדם. היא מכירה בצורך לבצע לחימה בשטחים מורכבים, עם דגש על יכולות מותאמות של לוחמה בשטח בנוי. ההבחנה בין לחימה בעצימות נמוכה, בינונית וגבוהה אינה רלוונטית עוד מבחינתנו, מכיוון שאין מעבר מרמה אחת לשנייה. במקום זאת, הדגש מושם על יכולות לוחמה בשטח בנוי, דוגמת חתירה למגע עם האויב במקביל לפיתוח יחסים עם האוכלוסייה האזרחית, ומתן אפשרות להשגת שגרת חיים נורמלית. פירוש הדבר הוא שהצבא זקוק למערך של יכולות קטלניות ולא קטלניות. בנוסף, הוא זקוק לתמיכה בציד ובטכנולוגיות שישפרו את ההגנה על החיילים ועל האוכלוסייה, ולהזדמנויות לקשר עם האזרחים שיהיה יעיל לא פחות מהמגע עם האויב.

גישת "המערכה המסתגלת" רואה בפעולה הצבאית חלק מתמונה גדולה יותר, המשלבת מאמץ מדיני לפתרון העימות. הפעולה הצבאית משפיעה ומעצבת את התפיסות, הנאמנות והמעשים של האוכלוסייה האזרחית. הגישה שלנו דוגלת בסיוע לשיח מדיני שוחר שלום ובתמיכה בחזרה מהירה ל"שלב אפס". הצבא מורשה לפעול במסגרת פיקוד משימה בין־משרדי שיתופי, הכולל חמישה ערוצי פעולה השלובים זה בזה ומוכוונים לאוכלוסייה: ניהול ויישום יכולת משולבת ללוחמה בשטח בנוי; הגנה על אוכלוסייה; מידע לציבור; תמיכה ציבורית; בניית יכולת על פי המאפיינים המקומיים.

הצלחתנו תלויה בפעולה מותאמת המושגת באמצעות ידע. ברמות הטקטית והמבצעית, חיוני להבין את הסביבה ואת כל ההיבטים של שטח מורכב, לזהות שינויים במערכת בעת התרחשותם, ולתקן או להסתגל אליהם לפני שהיריב ישים לב אליהם. הסביבה המבצעית נתפסת כסביבת למידה תחרותית, עם מחזוריות מתמדת של פעולה, הבנה, החלטה והתאמה.

חשוב לחזק את "פיקוד המשימה" באמצעות המתודולוגיה של פיקוד ושליטה. קבלת החלטות מהירה צריכה להתרחש ברמה הנכונה – דרישה לא פשוטה כאשר הטכנולוגיות מאפשרות למעשה שליטה מרכזית על הלוחמה. על מבני קבלת ההחלטות שלנו להיות יותר מהודקים ופחות היררכיים, ולתת עוצמה לסמלי מחלקות בשטח.

כיוון שהצבא והאזרחים מעורבים אלה באלה, הדוקטרינה שלנו מספקת מענה ללחימה צבאית מורכבת באמצעות הדגשים הבאים:

- א. צורך בגישה מדינית כוללת וקוהרנטית המיישמת מתודולוגיית מערכה מחזורית, ללא התחלה, אמצע או סוף; מתודולוגיה הפועלת מתוך מטרה לשמור על שגרת החיים או לחזור אליה.
- ב. הקמת מסגרות פיקוד ושליטה משותפת וחוצות גופים, במטרה לתאם בין התשומות של הגופים המרובים ולמקסם את השפעת האפשרויות הקינטיות והלא קינטיות.
- ג. חיזוק "פיקוד המשימה" והעצמת הקצונה הצעירה.
- ד. יישום טקטיקות סתגלניות וגמישות, הנותנות עדיפות לשיקולים הנוגעים לאוכלוסייה האזרחית בחזית. הדבר נובע מראיית המגע עם האוכלוסייה האזרחית כדבר קריטי להצלחה המבצעית. קווי הפעולה מתבססים על יכולת ללוחמה בשטח בנוי, הגנה על האוכלוסייה, מידע ותמיכה, ובניית יכולת על פי המאפיינים המקומיים.
- ה. עידוד תרבות של למידה – הסתגלות, חינוך ואימון.
- ו. שיפור המודיעין האנושי, קידום הגנה על האוכלוסייה והחיילים, ויצירת תמהיל מאוזן של יכולות קינטיות ולא קינטיות.

נקודת מבט אישית

דוקטרינה ממלאת תפקיד חשוב עבור הכוח הצבאי, שכן היא קובעת את העקרונות הבסיסיים לפעולתו. יחד עם זאת, איכות הכוח הצבאי, על אופיו, האתוס, הערכים, ההשכלה וההכשרה שלו והקוד המשמעותי שהוא מביא עמו, הם שיקבעו בסופו של דבר את רמת תפקודו, ומתוך כך את הצלחתו או כישלונו.

שימת דגש על הגורם האנושי

- התפיסה האוסטרלית גורסת שאנו בעלי גישה קוסמופוליטית, דמוקרטית, ליברלית, עתירת השכלה וטכנולוגיה וכי כוחותינו פועלים היטב בזירה המורכבת של המאה ה-21. לאור העובדה שהגורם האנושי הוא המפתח להצלחה או לכישלון בלחימה צבאית בעידן הנוכחי, יש הכרח לחזק את הדברים הבאים:
- א. מיון קפדני של מפקדים מבצעיים והשקעה בהתפתחותם.
 - ב. הכרת דיני העימות החמוש והוראות פתיחה באש.
 - ג. אימוץ גישת המזרח לתפיסת הזמן.
 - ד. הקפדה על משמעת החיילים.
 - ה. טיפוח קצונה צעירה.
 - ו. קביעת רף איכות לחיילי היחידות הלוחמות, במיוחד לחיל הרגלים.
 - ז. אימונים באזורים מאוכלסים.

מיון מפקדי מבצעים והשקעה בהתפתחותם

מפקד מבצעים בצבא צריך להיות מסוגל להפוך מורכבויות חדשות ליתרונות. סוג זה של מפקדים חייב להיות פרגמטי, משכיל, חכם, מסתגל, מתמודד היטב עם עמימות ובקיא בחוקים ובדיני המלחמה. במקביל עליו להיות קשוח ותקיף, להפגין אומץ מוסרי, לאמץ נקודות מבט רחבות ולהיות בעל כישורי תקשורת טובים. בנוסף, עליו לחוש נוח בסביבה של קואליציות ושיתוף בין-משרדי, להפגין זריזות מחשבה, מקצועיות וכישורים בין-אישיים. לבסוף, עליו להיות צנוע ובעל חוש הומור טוב.

בחירה במפקדי מבצעים צריכה לפיכך להיעשות בשום שכל, שכן מפקדים אלה ניצבים תדיר בפני האתגר ליישב בין המטרות הטקטיות והאסטרטגיות למטרות מבצעיות. יש מפקדים טקטיים שחשים נוח בתפקידים ובמשימות המסורתיים, אולם מתקשים להבין את התכליות האסטרטגיות ולתרגם אותן לפעולות טקטיות. הסכנה במקרה כזה היא שהפעולות בשטח לא יהיו מתואמות עם התכלית האסטרטגית. לדוגמה, המפקדים של חלק מהמערכים הלוחמים באפגניסטן אומנו וחונכו ללחימה בקרב, אולם לא הצליחו לעשות את הקפיצה המנטלית ולהבין שמשימת הליבה שלהם שם אינה להרוג לוחמים.

הכרת דיני העימות החמוש והוראות הפתיחה באש

בכל הנוגע לדיני העימות החמוש, ההעדפה היא לפשטות על פני מורכבות. עם זאת, פרדיגמת לוחם־אזרח מציבה מגמות ומורכבויות חדשות, כגון הקושי לזהות את הלוחמים בקרב האוכלוסייה האזרחית. ההבחנה והמידתיות מחייבות אותנו לבהירות רבה ככל האפשר, ולכן הפרדיגמה של לוחם־אזרח צריכה להיות נתונה לבחינה מתמדת.

ההצלחה או הכישלון של דיני העימות המזוין תלויים ביישומם. במובן זה, החוקים יהיו אפקטיביים רק אם הלוחמים יהיו מחויבים אליהם והיו בעלי יסוד אָתי גבוה, הנתמך על ידי אתוס מקצועי, ערכים ומשמעת צבאית פתוחה, יעילה ואיתנה, וכל זאת בגיבוי מערכת משפטית. אחת הבעיות הבין־לאומיות המרכזיות כיום היא רדיפתם הנמרצת והעמדתם לדין של פוליטיקאים, חיילים ושחקנים לא מדינתיים, שכשלו בעמידה בעקרונות ההבחנה או המידתיות וביצעו פשעי מלחמה. הוראות הפתיחה באש זקוקות, לפיכך למלוא תשומת הלב של מפקדי הצבא, ולא רק לזו של עורכי הדין או קציני המטה. על המפקדים להבין כללים אלה, להמחיש אותם ולתרגמם לצרכים מבצעיים, כחלק מהסברת משמעותם לחיילים, לאזרחים ולאויב. כמפקד, ראיתי בשמירה על האיזון בין הוראות הפתיחה באש ובין הגנה על החיילים ועל האזרחים תוך כדי צמצום יתרונות האויב את אחד מתחומי האחריות הראשיים שלי.

כדי שגישה זו תצליח נדרשת גמישות. לדוגמה, הדוקטרינה של "לירות כדי להרוג" בקרבות יבשה אינה לוקחת בחשבון יריות אזהרה שיכולות למנוע פגיעה באזרחים. מספר רב מדי של לא חמושים שהסתובבו באזורי המבצעים בעיראק ובאפגניסטן נורו משום שלא שמו לב או שלא הבינו את האזהרות. במקרים כאלה, יריות אזהרה היו יכולות לתרום להבהרת המצב. מכיוון שלקח זמן רב מדי להסתגל לרעיון ההגנה על האוכלוסייה האזרחית, הלגיטימיות שלנו נשחקה, ופעמים רבות היינו איטיים מדי בהטמעת נהלים ויכולות חדשים בפעילות השוטפת.

עלינו לבנות טוב יותר את יכולת ההתאמה והמיומנות הארגונית, אם ברצוננו להטמיע לקחים ביתר מהירות. הלקחים הקשים שנלמדו בעיראק בנוגע להסלמת השימוש בכוח יושמו בקרבות באפגניסטן בקצב איטי מאד. גם הצורך ביכולות מאוזנות שאינן קטלניות הוא חיוני לסביבת הלחימה החדשה.

המשפט, החוקים והאמנות הבין-לאומיים חייבים להיות המהות והבסיס להתנהלות המלחמתית, תוך מתן משקל להגנה על האוכלוסייה. ניסיוני בצפון אירלנד, בטימור ובמזרח התיכון חיזק את דעתי, שאם נטשטש את הקווים או את האזהרות שאנו נותנים, רק בשל נסיבות מיוחדות שהולמות את הצרכים שלנו, נתחיל להידמות לאויב נגדו אנו נלחמים ולבגוד באותם עקרונות שבשמם אנו פועלים.

זמן: אימוץ תפיסת המזרח

בעימותים האחרונים שבהם הייתי מעורב לא הפסקתי להשתאות מתפיסת הזמן של האויב המזרחי ועד כמה היא שונה מזו של הצבא המערבי שלנו. כמעריבים, יש לנו צורך אינסטינקטיבי בפעולה, ואנו מוכוונים אסטרטגית, מבצעית וטקטית לניצחונות מהירים; יש לנו רצון לשנות את הסטטוס קוו, ואנו מונעים על ידי מעגלים פוליטיים, על ידי תקציבים ועל ידי התקשורת ודעת הקהל.

האויב מהמזרח, לעומת זאת, חושב במונחים של עונות, שנים ודורות. במובנים רבים הוא עשוי להיות מרוצה מהסטטוס קוו, לפחות בטווח הקצר או הבינוני, ויכול לנצל את קוצר הרוח שלנו למטרותיו. בעוד שלנו חשוב להשיג יעד מסוים או לחסל מטרה מסוימת כבר הלילה, לאויב לא ממש משנה אם מטען החבלה שהניח בציר הפטרולים יתפוצץ היום, מחר או בעוד שבוע.

תפיסת זמן זו פועלת לפרקים לרעתנו. זכור לי לילה מסוים שבו הכוחות המיוחדים של צבא אוסטרליה בדרום אפגניסטן היו מעורבים בפשיטה במטרה ללכוד או להרוג אחד ממפקדי המורדים, שעל פי המידע נמצא באותה עת בבית מסוים. מדובר היה במבצע מתוכנן היטב, שקדם לו מחקר רב ואשר התבסס על מה שנראה היה כמודיעין אמין ביותר. למרבה הצער, המבוקש ברח והמבצע הסתיים מוקדם מהצפוי, כך שנותר זמן מה לפני שהמסוקים הגיעו לאסוף את הכוח. המפקד

המאוכזב, שהיה להוט להשיג תוצאה חיובית, החליט ביחד עם הכוח שלו לנסות לבדוק בית נוסף בזמן שעוד עמד לרשותם. לא התקבל לכך אישור, הזמן הפך לדוחק והמודיעין היה פחות אמין, אולם הפשיטה יצאה בכל זאת לפועל. מספר אזרחים נהרגו בשגגה, אף חמוש לא נלכד, וכך, מה שהחל כפעילות קטנה התגלגל לאסון. לו היינו נותנים עדיפות לזהירות על פני היצמדות ללוחות זמנים ולצורך להשיג תוצאות מהירות, היינו לוכדים לבסוף את המבוקש, וסביר להניח שהדבר היה נעשה ללא קורבנות אזרחיים.

לגישה המערבית שלנו יש פוטנציאל להביא לתוצאות טרגיות, בעלות השלכות אסטרטגיות ופוליטיות. שיעור גבוה מדי של קורבנות אזרחיים וצבאיים, או של ירי על יעדים שגויים, משפיע באופן שלילי על המערכה כולה וגובה מחיר מהכוח הצבאי. האם באמת משנה אם מטרה מסוימת לא תילכד היום, כל עוד נבטיח שהיא תילכד בסופו של דבר? עלינו לבחור את מועד האירועים במקום להיגרר לפעולות שהן למעשה מהלכי תגובה. משום כך, חיוני להעריך מחדש את תפיסת הזמן שלנו ולאמץ נקודת מבט שתרגען את סדר העדיפויות ואת מה שאנו מגדירים כהצלחה צבאית בפרדיגמה של ניהול מערכה צבאית.

משמעת בקרב החיילים

ההישגים הטקטיים של החטיבה שלי בטימור זכו לשבחים רבים מהקהילה האוסטרלית, מממשלת טימור החדשה ומהאור"ם. אך כל העשייה המצוינת של כ-4,000 חיילים מקצועיים כמעט שירדה לטמיון בשל משמעת לקויה של כמה מהם והקשר שלהם עם הקהילה האזרחית. למרות שהתקריות היו מינוריות יחסית ולא פגעו באזרחים, כמו השתכרות או הסגת גבול, התקשורת הייתה מוכנה לעורר סערה סביבן, שעלולה הייתה לסכן את שמנו הטוב.

ניתן לקבוע באופן כללי כי אוכלוסייה מקומית תהיה מוכנה לספוג כוח צבאי קשוח כל עוד הוא יהיה גם אמפתי ומקצועי מאד; באותה מידה היא תהפוך מהר מאד לעוינת אם היא תתרשם שהמשמעת אצל אותו כוח לקויה. לקהילות כאלו יש זיכרון ארוך, כפי שניתן להסיק מהתנהלות הצבא הגרמני בערי בלגיה במהלך מלחמת העולם הראשונה, או מאירועי "יום ראשון הארוך" בדרי שבצפון אירלנד. לכן, צבא ממושמע הוא מרכיב חיוני להצלחת משימה, ומרכיב זה מתבסס על העוצמה, המוסריות, האיכות וההיגיון הבריאי של הקצונה הזוטרה. בעקבות זאת, חשוב ביותר לארגן למש"קים ולקצינים הצעירים קורסי מנהיגות איכותיים, השמים את הדגש על משמעת צבאית, מודעות תרבותית, דיני מלחמה ואתיקה.

שימת דגש על קצונה צעירה

המש"קים, הסמלים והקצונה הזוטרה הם שאחראים לדפוסי הפעולה בשטח, והם שיקבעו את ההצלחה הטקטית. במובנים רבים, הם שומרי הסף של הערכים והאופי של הכוח הטקטי. על קצינים צעירים אלה להפגין אומץ מוסרי ופזיז, לצד אמפתיה כלפי האוכלוסייה האזרחית, למנף את התמיכה שמספקים גופים אחרים ולהצליח להפנים את הרעיון שכוח מינימלי טוב יותר מכוח מקסימלי המופעל פרק זמן מינימלי. מתוקף היותם האחראים על הקשר בין פעולות טקטיות לתוצאות אסטרטגיות, על הקצינים הצעירים מוטלת המשימה להציג בפני חייליהם מודל של "אגרוף ברזל בכפפת קטיפה", וליישם אימונים המבוססים על עקרונות על פני היצמדות לרוטינה או לדוגמה.

לעתים קרובות, המחסור בקצונה צעירה הוא הסיבה לכשלים טקטיים. חיוני, לכן, להשקיע בקצינים הצעירים שלנו ולאמן אותם, שכן הם הדרך לזכות ב"מוחות ובלבבות" של האוכלוסייה שאינה נוטלת חלק בלחימה, ולגרום להבסת האויב.

החשיבות של איכות הלוחמים הקרביים

במרחב הפעולה החדש של ימינו, כוח החי"ר הוא כוח המשימה החשוב ביותר בשדה הקרב, בשל השתתפותו בלוחמה בשטח בנוי ובשל הקשר שהוא יוצר עם האוכלוסייה האזרחית. הקשר בין הצבא לאוכלוסייה עובר דרך חייל החי"ר, שקובע את טיבו וכן את מידת ההשפעה שתהיה לצבא על האזרחים. על חיילי החי"ר להבין באופן אינטואיטיבי שהתועלת של הצבא מחיפושים, מביקורות ממושכות לכלי רכב במחסומים וממה שנתפס כבדיקות שרירותיות של גברים מבוגרים, צריכה להיות גבוהה יותר מהמחיר של תגובה עוינת מצד האוכלוסייה האזרחית, המעוניינת להמשיך בשגרת החיים.

המשימה של חייל החי"ר בלוחמה המודרנית הפכה למורכבת יותר. גם אם המשימות המוטלות על כוחות אחרים מצריכות חיילים נבונים ובעלי יכולות, אני מאמין שהדבר נכון אף יותר בכל הנוגע לכוחות הקרביים, ובייחוד לכוחות החי"ר. החי"ר זקוק לכוח אדם איכותי, בעל אינטלקט מעל לממוצע, מיומנויות תקשורת טובות, וכן יכולת לראות את התמונה המלאה, לחוש אמפתיה כלפי האוכלוסייה המקומית ולהבין שהאינטראקציה אתה היא הכרחית להצלחה בטווח הארוך. בעוד שהקשיחות הגופנית והנפשית צריכה להתמקד באויב, האמפתיה צריכה להיות מופנית לאוכלוסייה האזרחית – שאינה זרוע של האויב.

ביסודו של דבר, עימותים הם חלק מהאופי האנושי ומעשה ידי אדם. כדי לעמוד באתגרים של לחימה במרחב העירוני, עלינו להבטיח את זריזות המחשבה של הצבא שלנו על פני זו של כל אויב באשר הוא, ולשלב את האינטליגנציה של חיילינו עם גישה המבוססת על עקרונות.

כוחות מיוחדים חשאים ממלאים תפקיד חשוב מול האויב מעצם הגדרתם – החל מאבטחת בסיסים ועד להתמקדות בלכידה וחיסול. אולם סוג זה של פעולה מרחיק אותם מהאוכלוסייה האזרחית ומונע מהם להבין לעומק את הקהילה המקומית – הבנה המושגת רק כאשר כוח המשימה חי בתוך הקהילה. על המפקדים להבטיח שיושג איזון נכון בין מבצעים מיוחדים ובין מבצעים מקומיים, המוטלים על כוח המשימה השוטף.

אימון לפעולה באזורים מאוכלסים

אין ספק שהאימונים שלנו לקראת לחימה מורכבת חייבים להיות מקיפים, קפדניים ומציאותיים, הן במקומות בהם יתקיימו הסימולציות והן בשחקנים שייצגו את האויב, את הגורמים החוץ ממשלתיים ואת האוכלוסייה האזרחית. האופן שבו החייל הבודד והצבא בקיאים בדיני המלחמה, בהוראות פתיחה באש ובסוגיות האתיות הקשורות אליהם, צריך להיבחן באופן תמידי, כדי להבטיח שהאימון הטקטי יישאר רלוונטי לסביבה המשתנה.

סיכום

ככל שהעולם הופך ליותר אורבני, כך קשה למנוע מצבים שבהם המגע עם האויב יסתיים מבלי שייפגעו גם אזרחים שאינם לוחמים. קרבות באזורים לא מאוכלסים, כגון הקרבות באל־עלמיין שבמדבר הלובי במהלך מלחמת העולם השנייה, הם תרחיש פחות סביר כיום.

אין עדיין תשובה ברורה לשאלה כיצד ראוי להתמודד עם האתגר של מבצעים מרובי היבטים ומרכיבים, כגון שמירה על השלום, היתקלות באויב, סיוע הומניטרי ועזרה בשעת אסונות וכדומה. כל אלה עשויים להתרחש במקביל ולהציב בכך אתגרים חדשים בפני הצבא, שרק יחשפו את מגבלותיו. הדבר יחייב אותנו להגדיר אחרת מה נחשב להצלחה ברמה המבצעית והטקטית. יתרה מכך, הוא יתבע מאתנו לנקוט גישה ארוכת טווח ומקיפה יותר למערכה הצבאית, השואפת לשמר את "שלב האָפס" זמן רב ככל האפשר, ולצבור נקודות זכות בקרב האוכלוסייה האזרחית.

לחימה במרחבים צפופי אוכלוסין צריכה להיות חלק מתכנית מדינית גדולה וזקוקה ליעדים אסטרטגיים ברורים שניתן להעבירם בעקביות לכל אורך שרשרת הפיקוד, עד לאחרון החיילים בשטח. יש להקדיש מחשבה להפעלת מודל בין-ארגוני משותף של פיקוד ושליטה, לפחות ברמה המבצעית, שימנף את כל היכולות של עוצמה רכה ועוצמה קשה בצורה קוהרנטית.

על הכוח הצבאי להיות מאומן היטב בערכים ובאתוס, הן מבחינה קולקטיבית והן מבחינה אינדיבידואלית. עליו להפגין מיומנות, גמישות והתאמה מהירה

בתהליכי קבלת ההחלטות שלו, וכן לדעת למנף את הטכנולוגיה כדי למקסם תועלת, מבלי להשתעבד אליה, שכן האינטראקציה האנושית בסביבות מורכבות אלו חשובה מאין כמוה.

הצורך החשוב ביותר הוא להשקיע בחינוך ובאימון החיילים. זוהי הדרך היחידה להבטיח שהם יהיו מוכנים היטב לסגנון העימות החדש. בעידן הנוכחי, סמלי מחלקות ממלאים תפקיד אסטרטגי וזקוקים ליכולות ולאמצעים לפעול בתוך אזורים עירוניים ולתקוף את מרכז הכובד של האויב, בעודם שומרים על יחסים טובים ככל האפשר עם האוכלוסייה האזרחית.

ההגנה על החיילים קשורה בהגנה על האוכלוסייה, וזאת לאור העובדה שהלוחמים באים במגע עם האוכלוסייה האזרחית ויוצרים קשרים קרובים ואישיים עמה. איכותה של ההצלחה הטקטית הופכת לחשובה יותר ככל שהאויב מורכב מלוחמי רחוב ערמומיים וככל שהצבא תלוי בקרבה שיצר אל האויב (וכתוצאה מכך אל הקהילה האזרחית). דרגה גבוהה זו של מסוגלות טקטית יש לקשר גם ליכולות חמלה כלפי אויב מובס ואמפתיה לסבל הקהילה.

לבסוף, הצבא שיזכה בתמיכת האזרחים, הן בתוך מדינתו והן במדינות אחרות, הוא זה שינצח במלחמה. זו הסיבה לחשיבות הרבה שיש ללחימה הנעשית בידי כוחות ממושמעים ומקצועיים, המצייתים לדיני המלחמה, נצמדים לערכים אתיים ומבינים את הסביבה המורכבת שבה הם פועלים.

סיכום

עמוס ידלין

במסגרת המלחמה בארגוני טרור אנו נדרשים להתמודד עם סוגיות ודילמות קשות מאוד. מקרה לדוגמה: בבית החולים בביירות יש מגרש חנייה רב־קומתי. בקומה העליונה הציב חזבאללה משגר עם טילים, והמודיעין אומר שנשק כימי מובא אל המשגר הזה. בקומה התחתונה יש בית־ספר לאחיות. הפקודה לחמש את הטיל יכולה לבוא רק מהדרג המדיני, מנסראללה, והפקודה לירות את הטיל בוודאי יכולה להגיע רק מנסראללה. טיל כזה שפוגע בתל־אביב גורם בין 100 ל־500 הרוגים, ונדרשת החלטה, האם למרות שחיל הרגלים הוא מלך הקרב, מטוסי חיל האוויר ייצאו ויפגעו במשגר הזה, או אולי יפגעו בזה שצריך לתת את הפקודה – למרות שהוא מהדרג המדיני? או שעל פי הדין ההומניטרי הבינלאומי יש סכנה שייפגעו האחיות, ולכן אסור לפעול. ומה אומרים דיני העימות המזוין (Law of Armed Conflict), האם הם מתירים לפעול? מה שברור הוא שיש כאן ברירה טרגית לא־פשוטה, בין הפקרת תושבי תל־אביב או פגיעה אפשרית באחיות בביירות.

זה סוג הדילמות שאנחנו מתמודדים עימן במלחמה בארגון, ואין לכך כל קשר לאזור האורבני, אלא לדילמות קשות של לחימה אסימטרית, כאשר האסימטריה קיימת גם ביכולות. ארגון הטרור חזבאללה אינו ארגון גרילה, הוא ארגון הטרור היחידי בעולם שחמוש בטילים בליסטיים. אם כך, האסימטריה מבחינת אמצעי הלחימה כבר אינה קיימת, וכך גם האסימטריה בטכנולוגיה, לאחר שהארגון שיגר לעבר ישראל מזל"ט די משוכלל לאחרונה. האסימטריה בעוצמה של ראשי הנפץ כבר מתבטלת, והאסימטריה העיקרית שאינה מתבטלת ואולי מתעוררת היא האסימטריה בנורמות, בכללים, במוסר ובעובדה שצד אחד עובד על פי כללים, נורמות ומוסר, והצד השני יורה באופן מכוון על אזרחים בלבד, ללא שיקולים כלשהם של צורך צבאי, של מידתיות, של אבחנה. זאת האסימטריה שאיתה אנחנו מתמודדים והיא מציבה אותנו בדילמות הקשות ביותר.

אלוף (מיל.) עמוס ידלין, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי

יום העיון בנושא אתגרי לחימה בשטחים צפופי אוכלוסין עסק בכל ההיבטים הכרוכים בכך, החל מזווית הראייה של הלוחם ועד הדילמות האתיות השונות – כל אלה מוכיחים עד כמה הנושא מסובך ומורכב. עלינו לזכור תמיד שאין מדובר רק בבעיית האזרחים והפגיעה האגבית באזרחי האויב. נושא זה חשוב לנו מאוד. יחד עם זאת, יש לבחון כל בעיה בהקשר שלה ולראות מהי ההגנה הטובה ביותר על אזרחינו – תוך בחינת כל דרך למזער את הפגיעה באזרחי האויב.

בסרט 'שומרי הסף' אמר אחד מראשי השב"כ לשעבר: בפצצה של טון אין מוסר. זו אמירה נוראית, לדעתי. אני סבור שבלחימה בטרור יש מוסר. יחד עם קבוצה גדולה מאוד של פרופסורים לאתיקה ולמשפט ולוחמים, ישבנו על המדוכה במשך שנתיים וגיבשנו כללים שמבוססים על ההיגיון ועל השכל הישר.

שיקול מעניין נוסף שראוי לדיון הוא הלגיטימציה. בדוגמה לעיל, יש שיטענו כי אסור לנו לתקוף את הטיל, אם לא נעשה את כל שביכולתנו כדי שהאחיות לא ייפגעו – תקיפת מקבל ההחלטות, או שימוש בפצצה קטנה שתפגע רק בטיל ולא תגיע לתוך המבנה. יש לנו דרכים רבות להבטיח מינימום נזק אגבי.

אבל אם חס וחלילה לא נצליח, ויכול להיות שלא נצליח, וחזבאללה יראה כמה אחיות נהרגו – הלגיטימציה של מדינת ישראל תרד. כי את מאות האנשים שהצלנו בתל-אביב אי-אפשר לצלם, אלא אם הם נפגעו משום שלא עשינו את הדבר הנכון. כפי שאמר הפרקליט הצבאי הראשי ובצדק: לפעמים התוצאות של פעולות מסוימות גרועות מבחינת הלגיטימציה, אבל הן עדיין עומדות בכללי החוק והמשפט הבינלאומי והאתיקה. זוהי נקודה חשובה שיש להקדיש לה תשומת לב. יש לשבח את צבא הגנה לישראל שנלחם בעשור האחרון שלוש מערכות נגד ארגוני טרור. מערכה אחת נגד ארגוני הטרור הפלסטיניים, שמי שהחל בה היה יאסר ערפאת, ולצה"ל נדרשו לא שישה ימים, גם לא שישה חודשים, אלא שש שנים כדי לנצח במערכה הזאת. הטרור נוצח בשני הממדים שלו – גם בממד היכולות, צה"ל והשב"כ גרמו לכך שרוב תאי הטרור ירדו לרמה מבצעית כזאת שהם אינם יכולים לבצע את המשימה. מדינת ישראל יכולה להמשיך ולהתפתח בלי שהפרמטרים האסטרטגיים החשובים שלה נפגעים כמו שהם נפגעו בין השנים 2000 ל-2005. הממד השני שנפגע הוא הכוונות. נשיא הרשות הפלסטינית אומר כיום בפומבי שטרור מזיק לפלסטינים, הוא נוגד את האינטרסים שלהם, וזה ניצחון מוחלט על הטרור.

ניצחנו עוד שני ארגוני טרור בלי לפגוע ביכולות שלהם, עד כדי כך שהם אינם יכולים לעשות דבר. גם חזבאללה וגם אותם ארגוני טרור בעזה לא יורים היום על אזרחים במדינת ישראל, משום שבפעולה ארוכה ומתמשכת הצלחנו להגיע מולם להרתעה. המומחים למדע המדינה יגידו שאי-אפשר להרתיע ארגוני טרור. לפנינו תופעה מעניינת מאוד, שארגוני הטרור מורתעים, יש להם יכולת אך הם לא יורים.

יש קשר לעובדה שארגוני הטרור הללו הפכו מארגונים לא־מדינתיים לארגונים מדינתיים־למחצה. חזבאללה הוא הממשלה בביירות וחמאס הוא הממשלה בעזה. זוהי תופעה מעניינת.

למרות שצה"ל נלחם עם כל המגבלות שהוצגו במהלך הכנס – מגבלות אתיות ומגבלות משפטיות – הוא הצליח לנצח את ארגוני הטרור, ופירוש הדבר שאיננו צריכים לבחור בין כניעה לטרור לבין ביצוע פעולה בצורה לא־לגיטימית או לא־אתית. אנחנו יכולים לפעול בצורה לגיטימית ואתית, ועדיין לנצח את הטרור.

קול קורא להגשת מאמרים

כתב העת "צבא ואסטרטגיה" הינו כתב עת שפיט היוצא לאור שלוש פעמים בשנה בעברית ובאנגלית. עורך כתב העת הינו ד"ר גבי סיבוני העומד בראש תכנית צבא ואסטרטגיה ותכנית לוחמת סייבר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

פניה זו הינה קול קורא לכתיבה של מאמרים ומחקרים שיפורסמו במסגרת כתב העת. ייבחנו מאמרים הנוגעים לתחומים הבאים:

- חשיבה צבאית ואסטרטגית אוניברסאלית וישראלית;
- למידה מצבאות ולחימה של אחרים;
- בניין כוח צבאי על מרכיביו: המשאב האנושי, אמצעי לחימה, תורה, ארגון, אימונים ופיקוד;
- תקציב הביטחון;
- מודיעין;
- היבטים אתיים, מוסריים ומשפטיים של הלחימה;
- הפעלת הכוח הצבאי בדגש על זירות הפעולה של מדינת ישראל או זירות של צבאות זרים מהן ניתן ללמוד בצה"ל;
- ממשקי צבא דרג מדיני ותהליכי קבלת החלטות;
- טכנולוגיה בטחונית / צבאית;
- לוחמת סייבר והגנה על תשתיות חיוניות;

ניתן לעיין במאמרים דומים שנכתבו בגיליונות הקודמים של כתב העת, באתר האינטרנט של המכון: <http://www.inss.org.il/>

ייבחנו מאמרים עם הערות שוליים ומראי מקום בהיקף של עד 5,000 מילים.

להגשת הצעות ולפרטים נוספים ניתן לפנות לח"מ.
בברכה

דניאל כהן

מתאם כתב העת "צבא ואסטרטגיה"

danielc@inss.org.il